

**XIX. YÜZYIL TÜRK VE JAPON EDEBİYATLARINDA
GELENEK VE BATILILAŞMANIN SENTEZİ
BAĞLAMINDA İKİ TEMSİL: AHMET MİTHAT
EFENDİ-NATSUME SOSEKİ**

Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU

XIX. YÜZYIL TÜRK VE JAPON EDEBİYATLARINDA GELENEK
VE BATILILAŞMANIN SENTEZİ BAĞLAMINDA İKİ TEMSİL:
AHMET MİTHAT EFENDİ-NATSUME SOSEKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "XIX. YÜZYIL TÜRK-JAPON EDEBİYATINDA GELENEK VE BATILILAŞMANIN SENTEZİ BAĞLAMINDA İKİ TEMSİL: AHMET MİTHAT EFENDİ, NATSUME SOSEKİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

25.11.2024

Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN danışmanlığında, Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 25/ 11 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN **İmza:** Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Reyhan KELEŞ **İmza:** Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sıtkı NAZİK **İmza:** Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖN SÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU KAPSAMI VE AMACI	1
A. Çalışmanın Konusu Kapsamı ve Amacı.....	1
B. Çalışmanın Yöntemi	1
C. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL TANZİMAT EDEBİYATI VE YENİLEŞME SÜRECİNE BİR BAKIŞ

1.1. TANZİMAT DÖNEMİ YENİLEŞMENİN SERÜVENİNE GENEL BİR BAKIŞ	3
1.2. TANZİMAT DÖNEMİ YENİLEŞMELERİN KÜLTÜREL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	11
1.2.1. Tanzimat Edebiyatı ve Yeni Türler	13
1.2.2. Yeni Türlerin ve Fikirlerin Kabulünde Gazetenin Rolü.....	15
1.2.3. Yazın Türlerinin Taklit Yoluyla Alınması ve Ortaya Çıkan Eleştiriler	18

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL JAPON EDEBİYATI VE MEİJİ RESTORASYONU SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. MEİJİ RESTORASYONU DÖNEMİ YENİLEŞMENİN SERÜVENİNE GENEL BİR BAKIŞ	21
2.2. MEİJİ DÖNEMİ JAPON EDEBİYATI VE KÜLTÜREL HAYATTA DEĞİŞİMLER.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AHMET MİTHAT EFENDİ

3.1. HAYATI.....	37
3.2. ESERLERİ	47
3.3. ROMANLARDA GELENEK VE BATILILAŞMA	52
3.3.1. Ahmet Mithat ve Yazarlığı Hakkında	52
3.3.2. Ahmet Mithat Efendi Kitaplarında Gelenek ve Batılılaşmanın Karşılaşması...	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
NATSUME SOSEKİ

4.1. HAYATI.....	70
4.2. ESERLERİ	73
4.3. ROMANLARDA GELENEK VE BATILILAŞMA	74
4.3.1. Natsume Soseki ve Yazarlığı Hakkında	74
4.3.2. Natsume Soseki Kitaplarında Gelenek ve Batılılaşmanın Karşılaşması	75
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	89
ÖZGEÇMİŞ.....	94

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIX. YÜZYIL TÜRK-JAPON EDEBİYATINDA GELENEK VE
BATILILAŞMANIN SENTEZİ BAĞLAMINDA İKİ TEMSİL: AHMET
MİTHAT EFENDİ, NATSUME SOSEKİ

Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

2024, 94 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN (Danışman)

Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

Doç. Dr. Sıtkı NAZİK

Avrupa’da fitili ateşlenen Fransız ihtilali ile tüm dünyayı etkisi altına alan bir dizi fikri akımın ortaya çıkışı imparatorluklarla yönetilen sistemleri kökünden etkilemiştir. Bunlar siyaset, ekonomi, toplumsal yaşam, insan hakları ve sanat olmak üzere pek çok alanı tesiri altına almış ve bir yenileşme dönemi başlatmıştır. Osmanlı dönemi yenileşme hareketleri ise Tanzimat’la beraber ivme kazanmıştır. Pek çok alanda baş gösteren bu ıslahat hareketleri yazın dilini temelden etkilemiştir. Batılılaşma hareketlerinin ortaya çıkması ve halka ulaşmasında yazın dili olarak edebiyat ise büyük bir rol oynamıştır. Batı edebiyatının yazın türlerini çeviri ve taklit yoluyla kendi edebiyatlarına uygulamaya çalışan dönemin aydınları, aynı zamanda halkın eğitimi ve yenileşmenin yaygınlaşması için de bu durumu değerlendirmişlerdir.

Kökleri sağlam ve güçlü olan imparatorlukları ulus devletli yapılara dönüştürmeye başlayan Batı fikirleri karşısında tutunabilmenin yolu, geleneksel yapıyla modernleşme arasında bir köprü kurmaya çalışmak olmuştur. Örneklerini en iyi görebildiğimiz yerlerden biri ise Japon ve Osmanlı İmparatorluğudur. Bu iki devlet de Batı karşısında tutunabilme, bölgesel güç olarak kalabilme ve özünü koruyabilme endişesi içerisinde pek çok süreçten geçmiştir. Fakat görece Batılılaşmayı daha doğru kavrayan devletlerin bu süreci daha iyi yönettikleri ve hızlı bir şekilde güçlendikleri görülürken, saf şekilcilik ve fikri yetersizlik üzerinden kurgulanan bir Batılılaşmanın devletlerin var olma biçimlerini olumlu etkilemediği ve günümüze kadar bocalamalarına sebep olduğu gerçeği karşımıza çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Meiji Dönemi, Edebiyat, Ahmet Mithat Efendi, Natsume Soseki

ABSTRACT

MASTER THESIS

**XIX. TWO REPRESENTATIONS IN THE CONTEXT OF THE SYNTHESIS
OF TRADITION AND WESTERNIZATION IN 20TH CENTURY TURKISH-
JAPANESE LITERATURE: AHMET MITHAT EFENDI, NATSUME SOSEKI****Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN****2023, 94 pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN (Advisor)****Prof. Dr. Reyhan KELEŞ****Assoc. Prof. Dr. Sıtkı NAZİK**

The French Revolution, which was ignited in Europe, and the emergence of a series of intellectual movements that influenced the whole world, radically affected the systems governed by empires. These have influenced many areas, including politics, economy, social life, human rights and art, and started a period of innovation. The innovation movements of the Ottoman period gained momentum with the Tanzimat. These reform movements, which started in many areas, fundamentally affected the literary language. Literature, as a literary language, played a major role in the emergence of Westernization movements and reaching the public. The intellectuals of the period, who tried to apply the literary genres of Western literature to their own literature through translation and imitation, also evaluated this situation for the education of the public and the spread of innovation.

The way to hold on against Western ideas that began to transform empires with strong and strong roots into nation-state structures was to try to build a bridge between the traditional structure and modernization. One of the places where we can see the best examples is the Japanese and Ottoman Empires. Both of these states have gone through many processes with the concern of being able to hold on to the West, remaining a regional power and preserving their essence. However, while we see the rapid strengthening of the existence of states that have a relatively more accurate understanding of Westernization, it would not be wrong to say that the way of existence of states built on pure formalism and intellectual inadequacy has floundered until today.

Keywords: Tanzimat period, Meiji period, Literature, Ahmet Mithat Efendi, Natsume Soseki

KISALTMALAR DİZİNİ

A.H.	: Ahmet Hamdi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Haz.	: Hazırlayan
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve sair

ÖN SÖZ

19. yüzyıl dünyası yeni bir dönüşümün içine girmiştir. Batı aydınlanması beraberinde getirdiği yeniliklerle imparatorlukları ulus devlet olmaya sürüklemiş ve bu devletler bölgesel güç olarak kalabilmenin yolunu Batı tekniğini, sanayisini, ekonomisini ve sanatını almada bulmuştur. Kadim köklere sahip imparatorluklar yeni devlet yapılarının oluşumunda hızlanan Dünya'ya ayak uydurmaya çalışmıştır.

Fikir, sanat, kültür, ekonomi ve siyaset tüm bunları kapsayan akımlar toplumların şekillenmesinde, modernleşmesinde temel rol oynayan faktörler hâline gelmiştir. Hatta geleneksel devlet yönetimlerinin ciddi anlamda sarsılmasına ve yıkılmasına dahi sebebiyet vermiştir. Nitekim Osmanlı devleti de geniş bir toprak egemenliğine sahip büyük bir güç iken zayıflamış ve askeri yenilgilerle, ekonomik buhranlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Tüm bunlar Batının yükselen bir değer olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Her ne kadar daha önce pek çok yenileşme hareketi devlet eliyle uygulanmaya başlamış ise de tam olarak yenileşmenin somut adımlarının Tanzimat fermanı ile başladığını söylemek mümkündür. Bir başka imparatorluk olan Japonya'da da Batının üstünlüğü kabul edilmiş ve Batılılaşma adımları en somut haliyle Meiji restorasyonunda ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu iki devletin Batılı olma yolunda gösterdiği çaba bazı farklılıklara rağmen birbirine oldukça benzemektedir.

Edebiyat, Batılılaşmanın halka ulaşmasında ve milletleri kültürel anlamda dönüştürmesinde en önemli vazifelerden birini görmüştür. Doğu ve Batının sentezinde dönemin edebiyatçıları, düşünürleri ve sanatçıları pek çok gayret sarf etmiştir. Tanzimat devrinin üretken kalemlerinden Ahmet Mithat Efendi, Batı tarzı edebiyatın halka tanıtılmasında önemli bir figür olmuştur. Edebiyatın halkı eğitmek için bir aracı olduğu bu dönemde Batılılaşmak yerleşik olanın tamamen reddine dayanmıyordu. Bu sebeple Doğu ve Batı sentezi arasında bocalayan bir edebiyatın var olduğu göze çarpmaktadır. Aynı süreci gözlemleme fırsatını Japon edebiyatında da görmek mümkündür. Batı'da eğitim almış ve ülkesinin gelişimi için edebiyatı vesile edinmiş olan Natsume Soseki de bu açıdan dikkat çekici bir başka figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki yazar üzerinden Türk-Japon Batılılaşmasının edebiyat ile olan bağları yorumlanmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU KAPSAMI VE AMACI

A. Çalışmanın Konusu Kapsamı ve Amacı

Osmanlı-Japon imparatorluklarının yenileşme dönemleri tarih, sosyoloji ve edebiyat alanlarında benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden işlenmiştir. Batılılaşmanın askeri, siyasi ve ekonomi kanadına daha çok yer verilirken edebiyat, sanat, kültür kısmına daha az yer verildiği dikkat çekmiştir. Bu anlamda Japon yazarların son yıllarda dilimize kazandırılan kitapları ile Türkiye’de daha tanınır hale gelmeleri ve Tanzimat ile olan benzerliklerin okurlar tarafından fark edilmeye başlanması kültürel yakınlığın ve merakın artmasına sebep olmuştur. Çalışmamızda bugün söz sahibi büyük bir ülke olan Japonya’nın, Türkiye ile olan benzer gelişim ve değişimi takiple analiz edilmeye çalışılmıştır. İki kültürün nerede benzeştiği ve değiştiğini edebiyat ve dönemin önemli temsilcileri üzerinden gözlemleyerek sürecin daha anlaşılır hale getirilmesi hedeflenmiştir. Ahmet Mithat Efendi ve Natsume Soseki yenileşme dönemi Osmanlı ve Japonya’yı eserlerinde en çok işleyen yazarlar arasında bulunmaktadır. Kendi ülkelerinin yenileşmesini eleştirel bir bakışla irdelemiş ve halkın doğru aydınlanmasında büyük bir rol oynamışlardır. Bu sebeple Batılılaşma sürecinin analizinde iki ülkeyi temsilen Ahmet Mithat Efendi ve Natsume Soseki’ye yer verilmiştir.

B. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda öncelikli olarak mukayese yöntemi ve mukayeseli edebiyatın verilerinden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmamızda yöntem olarak sosyal bilimlerin araştırma metotları kullanılmış ve konuyla ilgili literatür taranmıştır. Araştırma konusunun tarihsel, sosyolojik, ekonomik unsurları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Dönemin atmosferini oluşturan faktörlerin çoğuna kısa da olsa değinilmiştir. Çalışmamıza esas teşkil eden Batılılaşma fikrinin doğuşu ve neden ortaya çıktığı üzerinde durulmuştur. Bu bilgiler ışığında çalışmamıza yön verilmiştir. Tezin belirleme aşamasında yapılan hazırlıklar sonucu çalışma bir giriş ve beş ana bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde 19. Yüzyıl Tanzimat Edebiyatı ve Yenileşme

Sürecine Bir Bakış, İkinci bölümde 19. Yüzyıl Japon Edebiyatı ve Meiji Restorasyonu Sürecine Bir Bakış, Üçüncü bölümde Ahmet Mithat Efendi, Hayatı, Eserleri, Dördüncü bölümde ise Natsume Soseki, Hayatı ve Eserlerine yer verilmiştir.

C. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda iki farklı ülkeyi benzer dönemler içerisinde değerlendirmeye çalıştık. Bu sebeple öncelikle Tanzimat dönemi üzerine araştırmamızı odaklayarak tarihi atmosferin değişimine sebep teşkil eden konulara kısaca değinilmiş ve sürecin gelişimi ile ilgili bir zemin sunulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi, hayatı, eserleri üzerinde durulmuş dönemin en önemli aktörlerinden biri olan yazarın serüvenine yer verilmiştir. Ahmet Mithat Efendi pek çok konuda, çok çeşitli eserler neşretmiştir. Roman başta olmak üzere yazdığı kitaplardan basılmış olanların, güncel olarak yayınlanmış olanların temini sağlanmıştır. Bu kitaplardan kurgu eksenli olanlarından özellikle faydalanılmıştır. Japon yenileşmesi bölümüne Meiji restorasyonu özelinde değinilmiştir. Elimizde Japon tarihi ile ilgili kaynaklar daha sınırlı olsa bile Japon edebiyatına ait kitaplar özellikle ülkemizde son dönemde artan bir ilgiyle dilimize çevrilmektedir. Bunların en popüler olanlarından biri ve tezimizin başlıklarından olan Natsume Soseki'nin eserlerinin güncel çevirileri temin edilmiştir. Eserleri çalışmamızda Japon aydınlanmasının temel kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL TANZİMAT EDEBİYATI VE YENİLEŞME SÜRECİNE BİR BAKIŞ

1.1. TANZİMAT DÖNEMİ YENİLEŞMENİN SERÜVENİNE GENEL BİR BAKIŞ

Devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesinin şartlarından biri değişimi takip etme ve yenilikleri hayata geçirebilmeleridir. Osmanlı başarılarının gururuyla bu fırsatı zamanında görememiş ve çağın güç değişimini yakalamakta gecikmiştir. Bu sebeple artık bedensel güce dayalı savaşların sona erdiğini ve toplumların zaferlerle dolu geçmişlerine zamanın ilim ve bilim kuvvetini de dâhil etmeleri gerekmiştir. Bu gelişimi yakalayamayan devletlerin gücünü ve sözünü dinlettirme olanağı ise kalmamıştır.¹ Bununla beraber devlet askeri, siyasi ve ekonomik sahada çeşitli ıslahatlar yapmanın önemini fark etmiş ve gerekli adımları atmaya başlamıştır.

Yenileşme hareketlerini Tanzimat'tan geriye götürmek gerekmektedir. Yenileşmenin gerekliliğini fark eden III. Selim, II. Mahmut gibi yöneticiler döneminde pek çok düzenlemeye gidilmiştir. Tanzimat kelimesi dahi bu anlama gelmektedir. Tanzim etme, düzene koyma yolunda irili ufaklı pek çok adım söz konusudur. Tüm bunların hedefindeki en mühim saik Batılı devletlerle başa çıkabilmektir.² Yani körü körüne bir taklit değil, özü koruyarak yenilenmeye gitmek hedeflenmiştir. III. Selim döneminden evvel de bir takım yenilik kısırtıları olmuştur. Bunlar düzenli hareketler olmaktan uzaktır. Tehdit edici bir unsur oluştuğunda gereği yapılmış, tehlike kalkınca normal akışa dönmüştür. Islahatlar gerçekleştirilmeden atılan adımlardan biri Avrupa'yı tanımak için harekete geçmek olmuştur. Bu dönemde imzalanmış olan Zıstovi Antlaşması üzerine III. Selim güvendiği bir adamı olan Ebubekir Râtib Efendi'yi Viyana'ya gönderme kararı almıştır. Avrupa'da geçirdiği süre boyunca gözlemlerini yazıya döken Râtib Efendi, buralarda işleyişin nasıl olduğu, kurumların

¹ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak-Osmanlı Klasikleri*, (Haz. Osman Kafadar-Faruk Öztürk), Gündoğan Yayınları, Ankara 1997, 30.

² Demokaan, Demirel, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839-1923)*, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 473, Aralık 2011, 97.

durumları üzerine araştırmalarda bulunmuştur.³ Yenileşme girişimlerinin ve Avrupa'nın yerinde gözlemlenmesinin III. Selim döneminde, geçici bir refleksten çıkıp köklü bir değişiklik ve reform çabasına büründüğünü söylemek ise yanlış bir tespit olmayacaktır.

Osmanlı imparatorluğu bölgesel güç olarak kalmanın yolunun askeri ve ekonomik şartlardaki kuvvet olduğunun farkında olarak bu ıslahat girişimlerini gerçekleştirmiştir. Askerî ve siyasî olanakların gelişmişliği başarının ve ayakta kalmanın da en önemli şartı olmuştur. Devletin askerî anlamda gücünü kaybettiğinin göstergesi olan mağlubiyetler üzerine ordunun yenilenmesine öncelik verilmiştir. Batı stilinde ordularla bu yenilenmelere gidilme kararı alınmıştır. Tanzim edilecek en hassas kurumlardan birisi askeriye olmuştur. Modern bir ordu için harekete geçilmiştir ve Nizam-ı Cedit adıyla bir dizi yenilik oluşturulmuştur.⁴

Osmanlı Devleti'nin yenileşme dönemlerinde geçirdiği önemli birkaç aşama söz konusudur. Bunlardan ilki Sened-i İttifak adıyla bilinen ve bin sekiz yüzlerin başında Sultan Mahmut tarafından ilan edilen harekettir. Tanzimat adıyla yapılan bir dizi yenilik ise bir diğer aşamayı temsil etmektedir. Takiben ise I. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasî ile devam eden Osmanlı yenileşmesinin adımları atılmıştır.⁵ Modernleşme sürecinin Tanzimat'tan hemen öncesi askerî saha da geniş bir cihetle ele alınmıştır. Bu süreçte yapılan yenilikler sonrası için birer hazırlık vazifesi görmüştür. Tanzimat döneminin en önemli özelliği bunun somut bir harekete olanak sağlayan bir fermanla resmileşmesi ve asker bir millet olan Osmanlı milletinin bu alandaki güçlüklerini, dezavantajlı kurallarını revize edici başlangıçlara olanak sağlamış olmasıdır.

Örneğin bin sekiz yüz otuz dokuz senesinde Gülhane parkında okutulan Tanzimat Fermanı'nın ilk bölümlerinde askerlik görevinin önemi belirtilmiş ve bu görevin adil bir düzlemde uygulanması gerektiği bildirilmiştir. Askerlik görevinin gerektirdiği harcamaların kaçınılmazlığı açıklanmıştır. Fermanda askerliği doğrudan ilgilendiren esas hüküm şöyledir: *"Asker konusu önemlidir. Vatanın korunması için asker vermek ahalinin ödevi ise de şimdiye kadar uygulandığı gibi, bir memleketin mevcut nüfusuna bakmadan, bazılarından nüfusun karşılayabileceğinden fazla, bazılarından ise noksan asker istenince hem bir düzensizlik meydana gelmiş oluyor, hem tarım ve ticaret*

³ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, 130.

⁴ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, 131.

⁵ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1, 2006, 251-272.

*çıkarlarına sekte vurulmuş oluyor. Çünkü askere gidenleri ömür boyu tutarak hem onlar umutsuz kılınıyor hem de nüfus azalmış oluyor. Her bölgeden ihtiyaç halinde talep olunacak asker miktarının tespiti için bazı usullerin konulması ve askerlik görevinin 4,5 yıl ile sınırlandırılması için önlemlerin alınması icap etmektedir.”*⁶ Bu hüküm bize askerî alanda yapılan yeniliklerin daha insancıl bir hale geldiğini göstermektedir ve askerî alanda şartların zorluğu, insanların bu kutsal vazifeden yılgınlığı ve beraberinde gelen kurumsal dinamitlerin yozlaşması bir bütün olarak okunmalıdır. Zira modernleşme kötü bir seçenek olmadığı gibi doğru şekilde kullanıldığında çok zaruri bir duruma cevap olabilmıştır.

Tüm bunlara rağmen Tüccarzade İbrahim Hilmi şu soruları yöneltmektedir: Tanzimat ve bu süreçteki Batılılaşma, modernleşme hareketleri pek çok destek görmüştür. Dönem kendi içinde eleştirel, nasihat ve ikazlarla desteklenmiş bir süreç iken neden Türkiye devleti modernleşmesi başarılı olamadı? Osmanlı- Rus savaşlarının trajik sonuçları, Nizip’te gerçekleşen mağlubiyet, Mora’da olan ihtilal, Navarin gibi acı tecrübeler neticesinde başlayan fikri cereyanla, güçlenme, yenilenme, ders çıkarma sonucu ortaya konan Tanzimat gibi girişimler niçin istenen sonucu veremedi? Neden tüm bu girişimleri sonucunda tekrar doksan üç harbi gibi elim bir savaşa girildi?⁷ Bu soruların cevabı hâlâ sıcaklığını korumakla beraber bir yanıt aramaktadır.

18.yy’dan itibaren pek çok sahada üstünlüğü Batı’ya kaptıran Osmanlı Devleti yöneticileri, ülkeyi zaaflarından kurtarmak için askerî ve ekonomik konularda kendilerinden daha iyi durumda olan Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkeleri “taklit” etmeyi çare olarak görmüşlerdir. Fakat bu çareler de İmparatorluğun çöküşünü engelleyememiştir.⁸ Meşrutiyetin ilanı ve daha pek çok ıslahata rağmen neden modernleşmenin, Tanzimat’la beraber başlayan bu sürecin, her şeye rağmen istenilen sonuçları vermediği ve hakkıyla uygulanmadığı yönündeki eleştiriler, tartışmalar ise günümüze kadar devam etmeyi sürdürmüştür. Osmanlı imparatorluğunun zayıfladığını ve yenilgiler almaya başladığını fark ederek Batı medeniyetinde başlayan güçlenmenin dikkatini çekmesiyle yaptığı yenilik hareketlerinin tam olarak başarılı olamamasının

⁶ Suat İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yapısı İçerisinde Tanzimat’ın Yeri”, *Belleten*, 55/213, 1991, 563-578.

⁷ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak -Osmanlı Klasikleri*, (Haz. Osman Kafadar-Faruk Öztürk), Gündoğan Yayınları, Ankara 1997, 21.

⁸ Talat Uzunyaylı, *Avrupa Topluluğu İslam ve Türkiye*, Doğu Ajans Yayınları, İstanbul 1990, 5.

altında yatan sebepler fikri bir yetersizliği de işaret etmekte midir? sorusu ise bir başka tartışılan konu olmuştur.

Yenileşmeler doğduğu zeminin fikrî altyapısı tam olarak anlaşılmadan mı alınmıştır? Kendi zeminine uygun hale getirilişi nasıl bir metotla olmuştur? “Az gelişmiş ve modernleşmesi tamamlanamamış milletler, güçlü ve gelişimi tamamlanmış devletlerin hırsları ve saldırılarına dayanmakta güçlük çekecektir. İhtimal ki, bazı düşünürler, Batılılara süratle yetişmemizi gerçekleştirecek bir ilerleme metodunu hayalî ve imkânsız saymıştır. Bu fikrimi ispat için ordumuzu misal gösterebilirim. Gerçi bugünkü ordumuz bir Alman veya Fransız ordusu gibi değildir. Bu farklılığa sebep de gelişme sebepleri değil parasızlık ve zamanın kısıtlı oluşudur. Bununla beraber Alman ordusuyla bizim ordumuz arasındaki gelişme farkının çok az olduğunu kimse inkâr etmiyor ve edemez. Bu farkı ise milletimizin fıtratındaki askerî yetenek telafî ettiğinden, ordumuzla övünebiliriz.”⁹

Asker bir millet olmanın getirdiği avantajlar askeri yeniliklerin yanında güçlü bir ordu yapısına her zaman sahip olunmasını sağlamış ve çeşitli başarılar elde edilmesine yardımcı olmuştur. Gelişim ve değişimin tam olarak gerçekleşmesi sağlanmamış olsa bile bölgesel askerî bir güç olmayı ve güçlü bir orduya sahip olmayı Osmanlı devleti her zaman sürdürmeyi başarmıştır. Tamamıyla yenileşme dönemini ifade eden Tanzimat askeri alandan siyasi alana kültürel alandan ekonomik alana kadar geniş bir yenilenme hareketini ifade etmiştir. Siyasi alanda ise pek çok hareketlilik söz konusu olmuştur.

“II. Mahmut zamanında yürütme organında bakanlık sistemine geçilmesi sonrası, 1836’da mülki işlere bakan Bab-ı âlî’deki Kethüdalık kurumu Umûr-ı Mülkiye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı) haline getirilmiş ve bir de müsteşar atanmıştır. Hariciye işlerine bakan Reisülküttaplık da Hariciye Nezâreti’ne (Dışişleri Bakanlığı’na) dönüştürülmüştür. Esasen bu dönem reform hareketlerinde en aktif rolü, Hariciye Nezâreti ile Meclis-i Vâlâ oynamıştır. Hemen hemen bütün reformlar, Tanzimatçıların öbekleştiği bu iki müessese tarafından planlanmış ve denetlenmiştir. Kalemiye, hariciyeden yetişmiş ve bu yüzden Batı ile sıkı temasta bulunan memurlar tarafından

⁹ Filibeli Ahmet Hilmi, *Allah’ı İnkâr Mümkün mü?*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015, 11.

yapılan reformlarla etkinlik alanını genişleterek önem kazanmış ve sivil bir bürokrasinin doğuşuna zemin hazırlanmıştır.”¹⁰

Görüldüğü üzere devlet kurumlarını yenilemeye çalışırken aynı zamanda Batı tarzı bir yapılanmanın gerçekleşmesine katkı sağlayacak her unsura dikkat etmiştir. Batı tarzı eğitim almış veya Batı görmüş memurlarla kurumlarının istihdamını sağlayarak yenilik hareketlerine ivme kazandırmayı hedeflemiştir. Sadece Batı tarzının öylece köklü kurumlara yerleştirilmeye çalışılması bunun yorumlanmaması belki başarısızlık kısmında süreç içerisinde pay sahibi olan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkacaktır.

Bütün bu yenilenme hareketleri yine de yeterli görülmemiştir. Tanzimat dönemi aydınları, siyasileri daha köklü geçişleri savunmaktadır. Tanzimat dönemi entelektüellerinden olan Namık Kemal, Mithat Paşa ve dönemin pek çok aydını, tüm bu yenileşme hareketlerini yeterli bulmamış ve devletin kurtuluş çaresini meşruti bir yönetim de görmüşlerdir. Mücadeleleri sonucunda 1876 anayasasının ilanı gerçekleşmiştir.¹¹ Osmanlı devletinin çöküşünü önleyebilmek ve onun varlığını devam ettirebilmek için çare Avrupa’daki siyasî hareketlilikleri hemen Osmanlı devletine tatbik etmek olarak görülmüştür. Bu hızlı Batılılaşma çabasının birtakım aksaklıkların gelişini ön görmeye yetmemiş olması ise bir başka problem olacaktır.

Kanun-i Esasi olarak isimlendirilen 1876 anayasası Osmanlı aydın sınıfının Avrupa’ya benzemenin mecburiyetine olan saplantılı inançlarından ortaya çıkarılmış bir anayasa olduğu yönünde eleştiriler ortaya konulmuştur. Bununla ilgili olarak şu tenkit yerinde olacaktır. Osmanlı dönemi kamu hukukunu araştıran ve tarihi üzerinde geniş çerçeveli bir çalışma sunan bir araştırmacı, Avrupa’daki gelişmeler çerçevesinde Kanun-i Esasi’nin yapaylığı, yetersizliği üzerine şunları dile getirmiştir:

“Her Kanun-i Esasi’nin hazırlanmasında, meydana getirilişinde, onu gerektiren, onu zorunlu kılan sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik, mahalli ve milli ihtiyaçları göz önünde bulundurmak ve bunları karşılayacak bir statü vücuda getirmek zarureti vardır. 1876 Kanun-i Esasisi, söz konusu ihtiyaçları duyan, onları karşılamaya çalışan, bunların üzerinde duran ve düşünen, Meşrutiyete bihakkın taraftar, fikir ve kanaatlerine hâkim, faaliyetlerinde bağımsız mütehassıslardan kurulu bir komisyonun, bir hukuk ve

¹⁰ Demokan Demirel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839-1923)”, 100-101.

¹¹ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, 141.

siyaset laboratuvarının, gerçekleşmesi istenen muayyen bir programın, belirli bir sosyal, siyasî, ekonomik ve hukuki doktrinin meydana getirdiği bir eser niteliğini haiz değildir.”¹²

Eleştirilerden anlaşılacağı üzere 1876 anayasası toplumun, devletin her anlamda ihtiyaçları gözetilerek ortaya konulmuş bir anayasası değildir. Şartların henüz olgunlaşmamış olması ve anayasanın ehil bir kurul tarafından gözden geçirilmemiş olması bir etkidir. Dış gelişimleri bir an önce yakalama iştiağı ve arzusu, devletin yönetim şeklinde değişikliklerin köklü bir şekilde oluşturulmasının zaruriyetinin aydın sınıfta kabul ediliyor oluşu, ilerleyen süreçte sistemin daha fazla değişmesine zemin hazırlamakla beraber uygulandığı anda istenilen başarıyı getirmeye yeterli olmamıştır.

Meşrutiyetin gerçekleşmesindeki önemli rolü Genç Osmanlılar adıyla bilinen hareketi oluşturan aydınlar grubu gerçekleştirmiştir. Batı tarzı eğitim görmüş bu gençler Avrupa’da bulunmuş ve orada edindikleri tecrübeleri, anayasal gelişimlerdeki gözlemleri sonucunda ülkenin gelişimini bu yönetim şeklinde bulmuşlardır. Ancak Meşrutiyeti hazırlayan başka faktörler de vardır. 1831’den itibaren gazetelerin çıkmasıyla birçok fikir tartışılmaya ve aydın kesim arasında yayılmaya başlamıştır.¹³

Genç Osmanlılar adıyla anılan çoğunluğunun Avrupa’yı bilen, tanıyan isimlerden oluşan bu ekibin üyeleri arasında meşhur simalar vardır. Namık Kemâl, Ziya Paşa, Ağâh Efendi, Şinasî, Ali Suavî gibi siyasî otoriteye karşıt görüşleriyle bilinen genç kalemlerdir. Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet’in ilan edilmesinde bu elit sınıfı oluşturan Osmanlı aydınlarının önemli bir rolü vardır. Parlamenter sisteme geçişte onların gazete ve dergi aracılığıyla yaymış oldukları fikirlerin etkisi dikkat çekicidir. Bu fikirler sadece siyasî şekillenmede değil toplumsal ve kültürel kodların yeniden biçimlenmesinde de önemli bir yer tutacaktır.

Bununla birlikte, Genç Osmanlılar isimli bu aydınlar körü körüne bir Batıcılık anlayışına da karşıydılar. Doğu ile Batı arasında doğru kurgulanmış bir sentezden yana olmuşlardır. Genç Osmanlılar Fransa’daki yönetim şeklini beğenmiş arzu ettikleri Meşrutiyet modelini “Hürriyet” gazetesinde izah etmişlerdir: *“Biz padişahımızı İngiltere’de olduğu gibi her şeyden müstesna tutarak, yalnız idare-i vükelâya*

¹² İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri I Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020,174.

¹³ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, 141-142.

bırakamayız. Çünkü, padişah vazife-i adalettir. İcrasına şer'an memurudur. Bizim hal ve mevkîmize mutabık olan sûret, padişah kendi vazifesinden, vükelâ da kendi harekâtından mez'ul olmaktadır."¹⁴

Meşruti yönetimle beraber meclisli bir yönetim şeklinin deneyimlenmeye çalışıldığı görülmektedir ve devletin bundan zarar görmemesi için aydın kesimin Genç Osmanlıların birtakım önerilerde bulunduğu bilinmektedir. Padişahın haklarının kısıtlanması ve sözün kısıtlı da olsa halka doğru yavaş yavaş kaydırılması noktasında meşruti yönetimlerin cumhuriyeti hazırlayan zemini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Devletin bu dönemde ekonomi politikalarına da kısa bir bakış atmamız dönemin atmosferine hâkim olmamız açısından önem arz etmektedir. Tanzimat, ülkenin gelişimi için yapılan hamlelerle, atılan adımlarla geleceğe yönelmiştir. Fakat devletin ekonomik problemleri, dış borçları süreci baltalamıştır. Avrupa'nın sermayenin hareketliliğinde izlediği politikalar Osmanlı devletinin mali yapısını kapitalistleşen dünya piyasasında zora sokmuştur. Osmanlı Devleti bu süreçte Batılı güçlerin mali denetimi altına girerek gerilemiştir. Jön Türkler ve dönemin muhalifleri bu ekonomik gerileyişleri ve ticari politikaları eleştirerek 1876 anayasasının yürürlüğe konulmasını talep etmişlerdir.¹⁵

Ekonomi devletlerin bağımsızlık sürecinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bir devletin askerî ve ekonomi cihetiyle güçlü olması onu bağımsız kılan hususlardan biridir. Aynı zamanda bölgesel güç olarak kalmasındaki en önemli sebeptir. Fakat tam bağımsızlığın bu iki önemli şartı kadar önemli olan bir diğer şart ise kültürel bağımsızlıktır. Bu konuya daha sonra değineceğimiz için şimdilik geçiyor ve ekonomi kısmına dönüyoruz.

Ticari üstünlüğünü Batı'ya kaptıran Osmanlı devleti sanayileşmeyle beraber rekabet gücünden de mahrum kalmıştır. Hammadde açısından zengin olan devlet yeni doğan sömürgeci devletlerin dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Osmanlı devleti Batılı güçler için önemli bir pazar olmuştur. Çeşitli ve zengin hammadde kaynaklarına sahip olan devlet sömürgeleşerek büyüyen İngiliz ekonomisi için de değerli bir noktadır. Avrupa devletleri hızla güçlenirken sanayilerini korumuştur. Avrupa'daki ekonomik

¹⁴ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", 251-272.

¹⁵ Sevim Kalyoncu, Cüneyt Sevim, Zafer Sezgin, "Tanzimat Döneminden İki binli Yıllara Türkiye Ekonomisinin Dışa Açıklık Serüveni", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 23/1, 2013, 39-60.

gelişmeler tüm hızıyla sürmüşken Osmanlı devleti borçlanmayı artırmış, birtakım tavizleri genişletmiş ve bu genişleyen pazarın içine girememiştir.¹⁶

Ekonomi politikalarının yetersizliği ve Avrupa sanayileşmesinin giderek gücünü artırması, dış borçlar, Tanzimat dönemi hükümetlerinin devlet yönetiminde mevcut politikaları iyi yönetememesi birtakım tavizler Osmanlı devletini Batılı devletlerin yarı sömürgesi durumuna getirecek bir vaziyete bürümeye başlamıştır. Tanzimat dönemi devlet ekonomisindeki temel sorunun ne olduğuna dair önemli tespitlerden biri kaynakların sürdürülebilir olmasıdır. Üretim ve dağıtım yöntemlerinin nasıl olduğudur. Başka devletlerin ekonomisi için de geçerli bir husustur. *“Kaynaklar hangi kişi veya grupların çıkarına ve üretici kapasitede nasıl tutulabilir? Gelirler, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nun dâhilindeki yoksa haricindekilerce mi sahiplenilecek, yoksa kontrol altındaki kaynaklar, özel sektörün mü, devletin mi ihtiyaçlarına hizmet edecektir?”*¹⁷

Osmanlı devletinin ekonomi sahasında çıkarlarını gözetmeye çalışırken uygulamaya çalıştığı politikalar istenilen sonuçları tam doğurmamıştır. Diğer taraftan savaşlar ve toprak kayıpları ile devletin hem ekonomik sahada hem coğrafi anlamda kayıplarının oluşturduğu bir atmosfer söz konusudur. Devlet her anlamda yeniliklerini uygulamaya koyarak ayakta kalmanın çarelerini aramıştır. Vergi sistemini düzenleyerek her ferde kendi ekonomisine uygun vergi verme hakkını getirmiş, tekel usulünden vazgeçilmiş, iltizam usulü yerine merkez memurları atanmıştır.

Maaşlarda düzenlemelere gidilmiş ve Osmanlı devletinin son döneminde özellikle eleştirilen rüşvet olayları önlenmeye çalışılmıştır. Maliye teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Tüm bunlara rağmen devlet ekonomik anlamda istediği noktaya ulaşamamıştır. Askerî, siyasî ve ekonomi sahalarında devletin çıkmazları olduğu açıktır. Genel görüntü Osmanlı devletinin var olma mücadelesinde daha sağlam adımlar atmasını gerekli kılmıştır.

Devlet bağımsızlık süreci için ciddi mücadeleler vermiştir. Tavizler ve kayıplar motivasyonunu düşürürken diğer taraftan varlığını korumaya devam etmeyi de başarmıştır. Reformların yanı sıra bir dizi edebî, fikrî, kültürel yenilikler de söz

¹⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46, 2009, 53-69.

¹⁷ Quataert Danel, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Fatma Acun), (Ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalçık), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, 447-455.

konusudur. Toplum nezdindeki değişimleri tetikleyen fikrî çehrenin görünümü nasıl bir renge bürünmüştür değişimleri daha iyi anlamamız açısından bakmamız gereken bir başka sahadır.

1.2. TANZİMAT DÖNEMİ YENİLEŞMELERİN KÜLTÜREL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kültür ve medeniyet iki önemli kavram olarak Tanzimat sürecinde karşımıza çıkmıştır. *“Latince’ de “toprağı işlemek” demek olan bu tabir, Batı Avrupa dillerinde kazandığı “yüksek umumi bilgi” manası ile Türkçe’ ye de girmiştir.”*¹⁸ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecini takip eden önemli noktalardan biri de kültürel hayat olmuştur. Medeniyet kavramının kültürel olanla ilgisi ise dikkat çekicidir. Medeniyetin genel geçer bir standardı temsil ettiğini söylerken kültürle olan ilişkisini kaçırmamak gerekmektedir. Çünkü *“Kültürün kaçınılmaz akıbeti medeniyettir.”*¹⁹ Kültür ve Medeniyetin tanımı yapılırken birbirinden bağımsız olmadıklarını bilmemiz gerekmektedir.

Kültür-sanat yaşamına yenileşme hareketlerinin yansıması bir dizi farklı düşünce akımı ve bunları ortaya koyan türler büyük bir canlılık getirmiştir. Edebiyat alanında ise güçlü bir yankı bulan bu hareketlilik pek çok Osmanlı aydını tarafından merakla ve hevesle karşılanmıştır. Dönemin edebiyatçıları, fikir ve nitelik açısından milli olmayı hedeflerken Batılı bir yöntemi uygulamaya çalışarak kültürel hayatı şekillendirmiştir.

Batılılaşma hareketleri Türkiye devleti için her alanda etkisi görülen atılımlardır. Kültürel sahada gerçekleşen yenileşme pratikleri ve bunların güçlendirilmesi için gösterilen teknik bir çaba da söz konusudur. İşin aslında ise kendi içinde doğal bir süreçle yenilenme yaşayan Batı’nın oluşan yeni standartlarının bize ait olan değerlerle karşılaşması olarak ifade edilebilir. Bu değerler manzumesinin iki farklı temsilinin hangi nedenle meydana gelmiş olduğu önemli olmamalıdır. Sonuç itibarıyla ortaya çıkan değerler sisteminin ret veya kabulüne dayanan bir karşılaşma söz konusudur.²⁰

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, 15.

¹⁹ Mustafa Karabulut, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Mecmua*, 1(2), 2016, 49-65.

²⁰ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, 12.

Fikir, sanat, siyaset, ekonomi, toplumsal yaşamı etkileyen tüm bu atılımlar bir değerler sistemiyle karşılaşmaktadır. Yerleşmiş sistemin eleştirilmesi yenilenen sistemler bütününe dâhil olma uhdesiyle birleşmiştir. Tercihin hangi yönde ve nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği ise temel kırılma noktası olmuştur.

Osmanlı aydınları mevcut kültürel birikimlerinin karşısında bir başka kültürü bulmuşlardır. Bu kültürün kendilerinden daha iyi olduğu yolunda veya bu kültürel yeniliğin kabulü noktasında medeniyet yarışında ileri gideceklerini düşünüyor olmaları kültürel karşı karşıya gelişte kabulün tarafını belirlemeyi kolaylaştırmıştır. 1900’lerden sonra ise, resmen olmasa bile miladi takvimi ve alafranga saatiyle bir Avrupa yirminci asrı başlamıştır.²¹

Tanzimat aydınlarının tarafını belirlemeye başladığı fakat kendi birikimlerini reddetmediklerine daha önce değinmiştik. Bununla beraber süreç her zaman bu yönde seyretnemiştir. Kültürel hayattaki bu canlılık aynı zamanda edebiyatın yeni türlerle karşılaşması ve devletin varlık mücadelesi verdiği bir dönemle kesişmesi yeniliklerin bir umut ve heyecanla karşılanmasını kolaylaştırmıştır. Yeniliklerin heyecanla karşılanması olumlu bir durumdur çünkü hareket etmeyen her şey yerinde saymaya mahkûmdur.

*“Bir medeniyet nasıl ihtiyarlar? Tıpkı insan gibi! Hep ihtiyarlar, geçmişe bağlıdırlar, gençliklerinde aldıkları kültürlerini, terbiyelerini kutsal sayarlar. Bütün dikkatleri bu kutsal fakat sınırlı daireden dışarıya çıkmamaya dönüktür. İşte ihtiyar “skleros”, bu yaşlı medeniyetin geleneklerle yüklü kafasına buradan geliyor. Bir milletin tarihi ve geleneksel töreleri ne kadar derin olursa, dili, düşüncesi de o kadar köklü olur. Yüzyılların getirdiği alışkanlıklarını bozmak istemez.”*²² Osmanlı devri aydınları hem yerleşmiş köklü alışkanlıkların hem güçlü kültürel bir birikimle beraber Batının üstünlüğünü geç de olsa kabul etmiş ve hızla harekete geçmiştir.

Aslında bu noktada medeni gelişimleri Doğu veya Batı olarak ayırmanın da doğru olmadığı söylenebilir. Zira *“fasit daire halinde mütemadiyen devrini ve seyrini yapan medeniyetleri ve kültür mübadelelerini hendesi ve riyazi katiyetle şu veya bu millete mâl etmek mümkün değildir. Çekirdeğin ağaç olması gibi, bazen bir elden öteki ele geçen*

²¹ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 44.

²² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Gazetecilikte Son Yazıları 2- Zorla Ahlaksız olduk*, (Der. Abdullah- Gülçin Tanrıninkulu), Özgür Yayınları, İstanbul 2002, 85.

tohum, nakledildiği yeni toprakta dal budak salıvererek meyvesi, o çekirdeğin eski sahibi tarafından devşirilir.”²³

Gücün elden ele geçmesi gibi toplumların medeniyet havzasına katkıları zamanla el değiştirebilir. Ama nihayetinde toplam medeniyet çıktısı ortak bir zenginliği temsil etmektedir. Her kültürün az ya da çok katkısıyla gelişen medeniyeti tek bir millete mâl etmek veya birini ötekine üstün addetmek yanlış bir hüküm gibi görünmektedir. Doğru olan ise tüm bu gelişmeleri takip ederek toplumların kendilerini geliştirmeye devam etmeleridir. Devletler de bu tohumları kendi topraklarında geliştirmenin yöntemleri üzerinde durmalı ve yönünü buna göre tayin etmelidir.

1.2.1. Tanzimat Edebiyatı ve Yeni Türler

Edebiyat tarihlerinin genellikle benimsediği “Tanzimat Edebiyatı” kavramı, Tanzimat’ın siyasi dönemine kıyasla daha sınırlı kalmıştır. Günümüze ulaşan bilgiler doğrultusunda Osmanlı entelektüellerinin Batı tarzı edebiyatla tanışmaları oldukça geç bir tarihi işaret etmektedir.²⁴ Tanzimat dönemi edebiyatçılarının yeni türlerle karşılaşması yavaş ve geç bir süreçte gerçekleşmiş görünmektedir. Yeni türlerin teknik kusurlardan arındırılarak daha gelişmiş bir hale getirilebilmesi ise daha uzun sürmüştür.

Tanzimat dönemi edebiyatının halka ulaşan bir yapı arz etmesi ve onların eğitimi için bir aracı rol üstlendiği görülmektedir. Eski edebiyata ise bir dizi eleştiri yöneltilmektedir. Halka yönelik üretilmeyen Divan edebiyatı sınıfsal olmakla eleştirilmiştir. “*Edebiyat tarihlerinde, divan edebiyatı ve halk edebiyatı ikiliğinden söz edilir hep, ama gerçekte bu ikilik midir? Üst tabakanın halktan ayrılığı olgusu çok kapsamlı bir yabancılaşmayı ifade eder. Nitekim Şerif Mardin, bu ikiliği, alanın genişliğini belirtmek için, “büyük kültür” ve “küçük kültür” gelenekleri olarak ortaya koymuştur.*”²⁵ Moran, geleneksel edebiyatlardan olan Divan ve Halk edebiyatının çok ayrı şeyler olduğunu söylemekle beraber arada birtakım ortaklıkların da olduğunu belirtmekten çekmemektedir.

²³ Samiha Ayverdi, *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2018, 85.

²⁴ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 52.

²⁵ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, 12.

Saray edebiyatını Tanzimat yazarlarının en çok dil ve anlam yönüyle eleştiriye tabii tuttuğu görülmektedir. Örneğin Namık Kemâl, *“Lisân-i Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir”*, makalesinde gerçeklik ilkesine göre divan edebiyatının hangi yönleriyle geçersiz kaldığını şu noktaların üzerinde durarak açıkladığı görülür:

*“Divan edebiyatındaki hayal ve mazmun sisteminin eşyanın tabiatına aykırı olduğunu sürekli tekrarlanan bu unsurların hakikate ve tabiata gölge düşürdüğünü, “milletin hüsnü terbiyesine” hizmet etmesi gereken anlamın, sanatsal söyleyiş için feda edildiğini belirterek açıklamıştır.”*²⁶ Görüldüğü üzere Tanzimat aydınları halkın bilinçlenmesinde edebiyata çok mühim bir rol yüklemiştir. Eğitimli bir halkın devletin ikbalinde oynayacağı rolü kestirebilmiş ve edebiyatı buna vesile kılmıştır. Âyanzade Namık Ekrem *Hicrân* adlı eserinde biz edebiyatçıların; memlekette istidadımızla, kalemimizle, ilmimizle, hizmet edebilmek için manalı, ruhlu şeyler yazmalıyız ikazı bu algının yazarlarda yerleştiğinin bir başka örneğidir.²⁷

Batılılaşma sürecinin ilk dönemlerinde edebî hayatta başlayan yenilikler Şinasi'nin girişimleriyle meydana çıkmaya başlamıştır. Yazın dünyası hiç tanımadığı edebî türlerle tanışmıştır. Roman, hikâye, eleştiri, makale, tiyatro gibi. Bu türlere duyulan heyecan ve merakla beraber yazın dünyası çeşitliliğe dalmıştır. İhmal edilen tür ise şiir olmuştur.²⁸ Edebiyat, geleneği olmayan bu türlerle karşılaşmış ve heyecanla yazın dili geliştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Fransız edebiyatından yapılan çevirilerle başlanan bu tanışma süreci zamanla yeni edebiyat geleneğinin temelini oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı tahkiye geleneğinde önemli değişimlerin yaşandığı ve 18. ve 19. yüzyıl anlatıları ile Tanzimat dönemi romanlarının bazı açılardan bu anlatıların devamı sayılabileceği hususunda da görüşler mevcuttur.²⁹

Batı'da roman türünün ortaya çıkışı daha doğal bir süreçtir. Feodal yapıların çökmesi kapitalizmin yükselmesi ile sınıfsal farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu sınıfsal yapının ortaya çıkardığı burjuva sınıfı toplumsal anlatıyı geliştirmiştir. Bireycilik gelişmeye başlamış ve tüm bunlar hızlı suni olmayan bir işleyişle olmuştur.

²⁶ Nilay Çelik, “Divan Edebiyatı Eleştirilerinin Tanzimat Edebiyatında Edebî Akımların Gelişimine Etkisi”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 10/28, 2022, 27-45.

²⁷ Âyanzade Namık Ekrem, *Hicran*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, 19.

²⁸ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 53.

²⁹ Âyanzade Namık Ekrem, *Hicran*, 5.s

Bizde romanın bir tür olarak doğuşu bu şekilde değildir.³⁰ Edebî türlerin tanınması dönemin edebiyatçıları için Batılı edebiyatçılardan farklı bir yapı arz etmiştir. Bunu bir sürecin sonucu olarak tanımamış, sindirerek kabul etmemişlerdir. Batı tarzı edebiyatın çevirileri üzerinden yapılan taklitler teorik olarak ilk dönem edebî türlerin uygulanışındaki zayıflıkları da açıklamaktadır. Tanzimat edebiyatının ilk dönemlerinde edebiyatçılarımızın eskiye yönelik eleştirileri olmakla beraber geçmişî reddetmemek hususunda gayretleri de söz konusudur. Servet-i Fünûn dönemine gelinceye kadar böyle bir yöntemin olduğunu söyleyebiliriz. Muallim Naci, Ahmet Rasim'in *Edebiyât-ı Garbiyye* adlı ve Fransızcadan yapılan çeviri parçalardan oluşan eserinin giriş kısmına şunları yazmıştır:

*“Biz tarîk-i itidâlden ayrılmayız. Ne şîve-perest-i frenk olarak âsâr-ı milliyemizden bütün bütün yüz çeviririz ne de ecnebîlerdeki her türlü mehâsini almakda tereddüd ederiz. Daima bu doğru yoldan gideriz; ilerleyemez miyiz? İsteddiğimiz kadar.”*³¹ Muallim Naci gibi edebiyatçılarımız sırf taklidi eleştirmişlerdir. İlerlemeye karşı olmadıklarını beyan etmekle beraber eskiyi de kullanmaya gayret etmişlerdir. Fakat aşırı yenilikçilerin hedefine konulmaktan bu tarz yazarlarımızın kurtulamadığı da görülmektedir.

1.2.2. Yeni Türlerin ve Fikirlerin Kabulünde Gazetenin Rolü

Gazete bir tür olarak edebiyatımıza en yaygın haliyle Tanzimat döneminde girmiştir. Türk basınının bir parçası olmayan bülten ve gazetelere Osmanlı topraklarında Fransız ihtilalinden sonra Fransız sefareti tarafından çıkarılanlarına rastlanılmaktadır. Gerçek anlamda bir fikir gazetesiyle ise Tanzimat döneminde karşılaşmaktadır.

Tanzimat'ın ilan edilmesiyle tanınmaya ve yaygınlaşmaya başlayan türlerden biri de gazete olmuştur. Edebî türlerin yazın hayatına girişi de bu vesile ile olmuştur. İngiliz imtiyazıyla önce uzun aralıklarla sonra hemen her hafta çıkmaya başlayan *Cerîde-i Havâdis* bu gazetelerden biridir. Çeşitli türlerde yazılara bünyesinde yer vermeye başlamıştır. Dönemin bir diğer popüler olan türü tiyatrolar olmuştur. Oyunların,

³⁰ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, 9.

³¹ Macit Balık, *Tanzimat Edebiyatı (Şiir-Roman)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2014, 223.

piyeslerin özetlerine de gazetede yer verilmiştir. Tiyatroları tanıttığı gibi diğer edebî türlerin de yavaş yavaş yer alması okurlara yazın hayatının yeniliklerini tanıtmıştır.³²

Gazetelerin Batılılaşma fikirlerinin ve edebiyatın gelişiminde oynayacağı rol giderek keskinleşmiştir. Halkın gazetelere olan teveccühünün giderek artması ve edebî türlerin gazeteler üzerinden halka ulaşmaya başlaması gazetenin yenileşme sürecine katkıları açısından oldukça önemli bir yeniliktir.

Tanzimat döneminde gelişen bir tür olarak gazetenin konumu dikkat çekicidir. Gazeteler sadece siyasî, ekonomik haberleri yapan yayınlar değil halkın edebiyat dünyasından haberdar olmasını sağlayan okullar olmuştur. Yeni yayınlanan eserler, yazarlar, hangi tiyatro oyununun oynandığı, roman ve tiyatro eserlerinin parça parça buralarda tefrika edilmesi sonucu, okur merakı kamçılanmıştır. Gazeteler bu gelişimlerine devam etmiş ve şiirlere, romanlara, edebiyat konularına daha geniş yer ayırmıştır. Tüm bunlar halkın yeniliklerden haberdar olmasını ve okumaya olan ilgilerini de artırmıştır.³³

Yeni Osmanlılar da fikirlerini duyurabilmede basının gücünü kavramıştır. Gazeteleri ve edebiyatı bu gaye ile kullanmıştır. Namık Kemal bu durum için şöyle demektedir: *“Milletimiz maarifçe öyle her mahallesinde bir darülfünun (üniversite) bulunacak, her sokağında bir allâme (bilgin) yetişecek mertebelerden pek ba’id (uzak) olduğu için aramızda gazeteden, hikâyeden istifade ihtiyacından müstağni (gereksinim duymayan) pek çok ve belki pek az adam mevcut olduğuna kolaylıkla ihtimal verilemez.”*³⁴ Namık Kemal, dönemin atmosferinden haber verirken halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesi için gerekli olan şartları taşımadığını ifade etmektedir. Devletin halkın her kesimine yetişecek yetiştirilmiş insan istihdamında sıkıntısı olduğu da bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gazeteler, edebiyatın yaygınlaşmasını sağlarken edebî konuların içeriğini de belirlemiştir. Çünkü halkın uyandırılması ve eğitim-öğretimin öneminin aşılması gerekmektedir. Kadınlar ve çocuklar ise en önemli hedef kitlelerdendir. Tanzimat Dönemi’nde yayın yapan gazete ve dergiler sadece erkekler tarafından ve onlar için

³² Selçuk Çıkla, “Tanzimat’tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi”, *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10/18, 2009, 34-63.

³³ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 61.

³⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, 17.

çıkarılmamıştır. Örneğin Fatma Aliye, Makbule Leman, Şair Nigâr Hanım, dönemin tanınmış kadın kalemeleridir. “*Kadınlara Mahsus Gazete*” adıyla yayın yapmışlardır. İçerik olarak yine halkın bilinçlenmesine yönelik yazılar yazılmıştır. Kadınların okuma yazma öğrenmeleri teşvik edilmiştir. Aile hayatından, çocuk terbiyesinden, kadınların gelişiminden bahsedilmiştir.³⁵

Gazetelerin her kesimden insana yönelik bir yapıya bürünmesi dönemin yeniliklerinden haberdar olmalarını sağlamak ve ilerlemenin hızını da aynı zamanda artırmaktır. Kadınların da kendine gazete yoluyla bir alan açabilmesi bu ilerlemenin önemli işaretlerinden biri olacaktır. 1895 yılı itibarıyla hem kadın yazar sayısında hem de bu yazarlar tarafından üretilen metin sayısında ani bir artış gerçekleşmiştir. Bu artışın gerçekleştiği birinci mecra ise Hanımlara Mahsus Gazete idi.³⁶ Gazetelerin kadınlara açtığı alan sayesinde şiir, roman, hikâye ve benzeri türlerin kadın yazarları ortaya çıkardığı görülmektedir.

Türk edebiyatımızda yol açıcı bir hüviyete sahip olan Ahmet Mithat Efendi ve gazetecilikteki başarılarıyla ünlenmiş Ahmet Rasim’in yeri ve önemi dikkat çekicidir. Ahmet Rasim çeşitli konularda yazılar yazan, besteler yapan, eserler üreten biri olmasında Ahmet Mithat Efendi’nin ve Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki yazılarının payı olduğunu belirtmektedir. Yazı yazmaya duyduğu ilginin sebeplerinden biri olarak Ahmet Mithat’ı ve ortaklarını işaret eder. Tercüme ettikleri eserleri, yazıları okuduğunu kendini geliştiren şeyin bu olduğunu belirtmektedir.³⁷

Tercüme eserlerin telifi ve gazeteler aracılığıyla tefrika edilerek halka ulaştırılması. Yazarların kendilerini geliştirmesine de olanak sağlamıştır. Ahmet Rasim’in de ifadesinden anlaşılabacağı üzere gazeteler aracılığıyla okuduğu ve tanıştığı türler üzerinden eser üretme de belli bir seviye kazanmıştır. Bunu bu yayınlara borçludur. Gazete yeni türlerin sadece tanıtılması hususunda değil aynı zamanda yazarların kendilerini geliştirmesine sağladığı olanaklarla da önemli bir yere sahip olmuştur.

³⁵ Ülkü Koçak, “Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 82, 2020, 487-500.

³⁶ *Hanımlara Mahsus Hikâyeler*, (Haz: Hüsnîye Gülsev Koç), Turkuvaz Yayınları, İstanbul 2021, 7.

³⁷ Feridun Ay, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebî Tercüme ve Batılılaşma İlişkisi (1864-2022)”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 2023, 290-312.

Bu dönemde pek çok yeni şeyi ilk olarak ortaya koyan bir isim olarak Şinasi'ye de değinmek gerekmektedir. Bin sekiz yüz elli dokuz tarihinde Şinasi ilk Batılı tiyatro örneğini vermiştir. *Şair Evlenmesi* adlı oyunu yazmıştır. Eser teknik bakımdan başarılı kabul edilmiştir. (*Tefrika halinde basımı 1860, Tercüman-ı Ahval gazetesi*). *Tercüman-ı Ahval* de ilk özel ve yerel gazetemiz kabul edilmektedir.³⁸

Şinasi, pek çok yeniliği, çıkardığı özel gazetesi aracılığı ile halka tanıtmayı başarmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Agâh Efendi ve Şinasi'nin, dönemin aydınlarının teşebbüsleri ile edebiyatımızın Batılı bir hüviyete doğru gelişmesinde gazete özelindeki öncülükleri önemli bir yer tutmaktadır. Aynı şekilde edebiyatımızda gazeteci kimliğiyle öne çıkan Ahmet Rasim, Türk basın tarihinin en sürekli yazan gazetecilerinden biri olmuştur. Geniş bir okuyucu kitlesi oluşmuştur. Ve halk için yazmıştır. Edebiyatın konusuna girip girmediğine bakmaksızın her konuda yüzden fazla eser vermiştir.³⁹ Dönemin yazarlarının göze çarpan bir başka özelliği ise her türe ilgi duymaları ve her alanda üretken bir yazın diline sahip olmalarıdır. Bunu da halkı bilinçlendirme arzularına bağlamak yanlış olmayacaktır.

1.2.3. Yazın Türlerinin Taklit Yoluyla Alınması ve Ortaya Çıkan Eleştiriler

Tanzimat dönemi edebiyatçılarının Batı tarzı edebî türleri halka tanıtırken bunu çeviri yoluyla yaptığına daha önce değinmiştik. Çeviri eserlerin yerli türlerle mukayese edilmesi ise doğal bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat aydınları yeni türler yoluyla yazın dilini geliştirmeye çalışırken bir taraftan da yerli edebiyatı daha yüzeysel ve çocuksu bulmakla eleştirmişlerdir. Yenilenmenin özgün bir edebiyatla ortaya çıkması ise sürecin başlangıcında kolay olmamıştır.

En kadim edebî tür olan şiir en kuvvetli direnişi de gösteren tür olarak karşımıza çıkmıştır. Tüm eleştirilere rağmen, kadim bir şiir olan Divan şiiri değerini, değişen türler ve yeni şiir karşısında yitirmemiştir. Türk Edebiyatında şiir güçlü bir tür olmuştur. Yenileşen edebiyat ve türler karşısında direniş göstermiştir. Onun ekseninde bir dizi tartışma gerçekleşmiştir. Dönemin şairleri yenileşen yazın dilini ve beraberinde getirdiklerini aklın kabul etmişken yüzlerce yıllık alışkanlığın bir sonucu olarak kadim

³⁸ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 53.

³⁹ Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, (Haz. Mustafa Özçelik), Beyan Yayınları, İstanbul 2017, 7.

türde söylemeyi bırakamamışlardır. Geleneksel şiir türünün şeklen devam ettirilmiş olması ama içerik bakımından yenileşmiş olduğu görülmektedir.⁴⁰

Ahmet Haşim şekil olarak aruzu kullanan, içerik olarak yeni konuları işleyen şairlerden biridir. Bazı Mecmualar üzerinden şu eleştiriye dile getirir: “*Aynı şeyleri aynı tarzda söylemek için bu kadar nesillerin birbiri arkasından gelmesine ne lüzum vardı?*”⁴¹ Geleneksel şiirin daha çok aynı şeklin içindeki benzer temalar üzerinden işlenmesi haliyle tekrara düşmesi en temel eleştiri konusu olmuştur. Edebî tarihimizin bazı özellikleri sebebiyle ilkleri arasına giren edebî romanı *İntibah*’a uzanan süreçte ortaya konulan eserlerde göze çarpan hususlardan biri geçmiş ve gelecek arasındaki bocalayışın tezahürü olmuştur. Çeviri yoluyla dilimize kazandırılan eserlerde veya bu türlerin yazın dilindeki ilk örneklerinde rastlanan durum budur. Bu sebeple verilen eserlerdeki kafa karışıklığını geleneksel anlatıcılıkla Avrupa tarzında roman kurgulamanın arasında kalan romanlarda görmek mümkündür.⁴²

Tanzimat dönemi edebiyatta eski ve yeni arasında bir denge yakalamak güç olmuştur. Yeni türlerin edebiyata girişi tamamen taklit üzerinden olunca hem bu dengeyi sağlamak zorlaşmış hem de kusurlu eserler ortaya çıkmıştır. Dengenin kurulamaması bu iki durum arasındaki bocalamalar kurgusal bir tür olan romanlara özellikle yansımıştır. Yenileşme sürecinin başlangıçta olumlu bir çabayla ortaya konulduğunu fakat süreç içerisinde amacından çıktığı ve zarar veren bir duruma geldiği Namık Kemal’in ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu başarısızlıkta aydın sınıfın ve bürokrasinin taklidi öylece benimsetme yöntemleri ve anlayışları halk nezdinde bir karşılık bulmamıştır. Tüm bu çabalar Tanzimat yeniliklerinin toplumsal ve siyasi saha da etkili bir dönüşüm gerçekleştirmesine mâni olmuştur.⁴³

Bu eleştirilere edebî taraf da dâhil edildiğinde taklit yoluyla halka ulaştırılmaya çalışılan yeniliklerin, sindirilmemiş, yorumlanmamış ve yerli olanla uyumu sağlanmamıştır. Belli bir eğitim seviyesine sahip Batı görmüş aydınların heyecanlı

⁴⁰ Şamil Çan, Muammer Hardal, “Divan Şiirine Bursa’dan Eleştirel Bir Ses: Mehmed Rıf’at Efendi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/27, 2014, 281.

⁴¹ Ahmet Haşim, *Üç Eser*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:496, İstanbul 1989, 11.

⁴² M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 70.

⁴³ Şenol Gündoğdu, “Türkiye Modernleşmesini Tanzimat Eleştirileri Bağlamında Düşünmek: Taklit Ve Günah Keçisi Kavramları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42/74, 2023, 289-310.

girişimleri olarak kalmıştır. Toplumsal reformların başarıya ulaşmasının tek yolunun ise halkın bu yenilikleri benimsemesi olduğu görülmüştür.

Eski hikâyeciliğin izlerini yeni romanda görmek olağan bir durum olarak görülmelidir. Anlatı geleneğinin bir parçası olan halk edebiyatımız bu geleneksel yapının içine doğmuş ve onunla büyümüştür. İlk romanlarda göze çarpan anlatıcı bir karaktere yer verilmesi ise bu alışkanlığın sürdürüldüğünün göstergesidir. Yenileşme dönemlerinde kadim bir anlatma geleneği olan Meddahlığın anlatıcının gözlemlerine dayanan bir şekilde sürdürüldüğü bilinmektedir. Anlatanın kurgunun dışına çıkamaması ilk romanların teknik kusurları arasında olduğu gibi bu ikilemin de bir göstergesidir.⁴⁴ Bu tarz anlatım değişiklikleri ile roman türü ve Meddahlık geleneğinin yazın türündeki birleşimini görmek mümkün olduğu gibi köklerini artık eski olarak anılacak bu anlatı türüne dayandırdığı da göze çarpmaktadır.

Servet-i Fünun teknik kusurların yer aldığı Batılı anlamda ortaya konan eserlerin daha da yetkinleştiği bir dönemi temsil etmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin ise Servet-i Fünun'a uzanan yirmi yıllık süreyi romancılık açısından tek başına omuzlamış ve sürdürmüş olduğu görülmektedir.⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığına değineceğimiz için Tanzimat romanına yapılan eleştirilerin genel olarak teknik açıdan olduğuna dikkat çekilmekle iktifa edilecektir.

⁴⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, 27.

⁴⁵ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 72.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL JAPON EDEBİYATI VE MEİJİ RESTORASYONU SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. MEİJİ RESTORASYONU DÖNEMİ YENİLEŞMENİN SERÜVENİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tanzimat dönemi ve Meiji restorasyonu iki imparatorluğu benzer noktalarda buluşturan bir süreci ifade etmesi açısından ilgi çekicidir. Öyle ki bu ilgi günümüze kadar hiç sönmemiştir. Rus-Japon savaşının patlak vermesi Osmanlının dikkatini çekmiş ve Japonları desteklemiştir. Zaferin Japonların olması ise bu ülkeye olan merakı ve sempatiyi ateşlemiştir. Doğu'nun uzak ülkesi ve parlayan yıldızı dikkati çekmiş ve uzun süre saygıyla takip edilmiştir. Bu coşkulu alakanın bir göstergesine ise Mehmet Akif'in Safahatında Japonlar için yazdığı mısralarda rastlanmaktadır.⁴⁶

Japonlar için söylenmiş övgü dolu yorumlara Peyami Safa, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp gibi yazarlarda da rastlanmaktadır.⁴⁷ Japon modernleşmesinin başlangıcını Meiji dönemiyle başlatmak mümkündür. Ülkemizi ve aydınlarımızı neden bu kadar etkilediğini anlamak için sürecin genel bir görünümüne bakmamız gerekmektedir.

Japon modernleşme hareketleri 19.yüzyılın sonlarına doğru Meiji dönemi üzerinden değerlendirilmektedir. İkinci dünya savaşı ile şehirleşme ve ekonomik kalkınma süreçlerinde “Japon Mucizesi” kavramı ortaya çıkmıştır. Japonlara olan ilgi artmış, yaşam şekline, geleneklerine, edebiyatlarına, modernleşmesine olan merak

⁴⁶ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, 197.

Sorunuz, şimdi, Japonlar da nasıl millettir?

Onu tasvire zafer-yâb olamam, hayrettir!

Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin orada,

Rûh-i feyyâzı yayılmış, yalnız şekli: Buda.

Siz gidin, safvet-i İslam'ı Japonlarda görün!

O küçük boylu, büyük milletin efradı bugün,

Müslümanlıktaki erkânı siyanette ferit;

Müslüman denmek için eksiği ancak tevhit

⁴⁷ Hasan Aksakal, “Japon ve Türk Modernleşmelerinin Karşılaştırmalı Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme Gerçekten “Japon Mucizesi” vs. “Türk Usûlü” Mü?”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 2015, 83-108.

uyanmıştır.⁴⁸ Bu sebeple Japonların hızlı gelişimleri ve süreci nasıl yönettikleri ülkemizde sık sık araştırma konusu olmaya devam etmiştir.

“Meiji, Değişimler Kitabı’ndaki Aydınlığa yürüyen kişi kutup yıldızı gibi yüzünü güneye dönmeyi bilirse, tüm ülke aydınlığa döner ve rahatlar.” Sözüdeki “aydınlık” ve “idare” imlerinden oluşturulmuştur. Dolayısıyla “aydınlanmış idare (devlet)” anlamına gelmektedir.”⁴⁹

Japon imparatorluğunda dönem isimleri yönetenlerin adı ile anılmaktadır. Yenileşme hareketlerinin başladığı dönem olan Meiji ise aydınlanmış anlamlarına gelmektedir. Bin sekiz yüz altmış sekiz ile başlayan bu dönem Japon halkının Batılılaşmasını ifade etmektedir. Japonların dışa karşı daha kapalı oldukları bir dönemi ifade eden Edo dönemi ve bu dönemin getirdiği tutukluk Meiji ile tamamen ortadan kalkmıştır. Batı tarzı kültür, sanat, fikir, siyaset uygulanmaya çalışılmıştır. Bunun için devlet, öğrencileri Avrupa’ya yollamış ve onları desteklemiştir.⁵⁰ Japonların hem toplumsal olarak içe kapanık yapıları hem coğrafi olarak bir ada ülkesi olması diğer kültürlerle olan etkileşimini azaltırken, kendi özgün yapısını korumasını ve ona olan bağlılığını da artırmıştır.

Japonya’nın geçirdiği değişimi etkileyen birkaç sebep vardır. Bu sebepler arasında halkın birlik ve beraberliğinin zayıflaması gelmektedir. Güçlenen ve genişleyen Batılı devletlere karşı kendini koruma ve rekabet etme isteği de bunlar arasındadır. Feodal yapıların yıkılması sonucu halkın gelişmesi ve çalışması için gerekli yapının oluşturulması da gerekmiştir. Toplumsal gelişmeyi sağlamak, refahı yükseltmek de temel hedeflerdir.⁵¹ Dünyanın yeni akışı bölgesel güç olarak kalmanın yolu gelişimin Batı eksenli dönen ibresini yakalamaktadır. Devletler bunun için bir dizi yenilik hareketi başlatmıştır.

Aslen Avrupalı olan ve Japonya’ya olan sevgisiyle bilinen Lafcadio, Japonların kısa bir sürede hızlı gelişimlerinin altında yatan sebeplerden bahsetmiştir. Avrupa’nın yüzlerce yılını alan bu gelişimi Japonlar nasıl kısa bir sürede halletmiştir:⁵² *“Modern*

⁴⁸ Tolga Özşen, Japonya ve Değişim, Vizetek Yayıncılık, Ankara 2022, 1.

⁴⁹ Ayşenur Tekmen, Japonya ve Değişim, 19.

⁵⁰ Habibe Salğar, “Natsume Sōseki’nin Eserlerinde Modernleşme ve Batı ile Japonya’nın Mukayesesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 2017, 165-178.

⁵¹ Ali Özgüven, “Japon Mucizesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40, 1984, 1-4.

⁵² Lafcadio Hearn, Japonya, Çev. Oğuz Adanır, DoğuBatı Yayınları, Ankara 2016, 8.

Japonya'yı anlamak için atalar kültürüne olan bağlılıklarını anlamak gerekmektedir.” diyerek Japon başarısının temelini işaret etmektedir.

Sivil yasalarda pek çok değişiklik olduğu doğru, ancak eski bir atasözü: “Hükümetin çıkardığı yasalar yedi günden fazla geçerli olmaz.” diyor. Bu söz halkın alelacele yapılan reformlarla ilgili duygularını tam olarak ifade etmektedir.

Bugün milyonlarca Japon hala eski yasa, yani ölümler yasasına uygun bir şekilde hareket etmeyi seviyor ve düşünmeyi yeğliyor.⁵³ Japonların kültürlerine olan bağlılığının onların gelişimindeki olumlu katkıları göz ardı edilemez. Japonya değişime gözlerini kapamamış güçlü geleneksel yapısını koruyarak bu değişimi başarılı kılmıştır.

Genel Japon tarihine bakıldığında Japonların hiçbir ülkenin işgali ya da yönetimi altında bir dönem geçirmediği, kültürel anlamda Kore ve Çin'den kültür öğelerini alıntılıyıp kendi toplumuna uygun halde özümsemiştiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Japonların etkileşiminin kültürel olarak az olması onların Batı karşısında nasıl bir uyum sürecinden geçtikleri konusunu daha ilginç hale getirmektedir. Batı'yı görmek üzere ve yenileşmeyi takip etmek için dönemin her ülkesi gibi onlar da eğitim ve seyahat amaçlı Batı ziyaretleri gerçekleştirmişlerdir.

Japonya Meiji dönemi öncesinde oturmuş köklü bir feodal sisteme sahiptir. Gelişmiş, kadim bir medeniyete ve kültürel birikime sahiptir. Samuraylar toplumu yöneten önemli bir sınıfı temsil etmektedir. Üretimi sağlayan köylü, ticareti sağlayan üreten kesimin de yönetimi bu sınıfa aittir. Feodal yapı kendi içinde yönetim ağını bölmüştür. Daimyo diye isimlendirilen feodal beyler bulunmaktadır. Yönetimin en yüksek seviyesini ise Şogunlar temsil etmektedir. Daimyolar da Şogunlara bağlıdır.⁵⁵

Feodal bir düzene dayanan askeri bir yapı ile yönetilen sistemde daimyolar önemli bir yer tutmaktadır. Modernleşme sürecinde toprak sahibi soylu sınıf olan daimyoların güçlerinin azaldığı ve bu durumun merkezi yapıyı güçlendiren bir sonuç doğurduğu gözlemlenmektedir. Meiji dönemi modernleşmesinin pek çok cihetle ele alındığı söylenebilir. Feodal beyliklerin kaldırılması, ekonomide ıslahatların yapılması ve kültürel hayatta benzer bir kabuk değişim hızı göze çarpmaktadır.

⁵³ Lafcadio Hearn, *Japonya*, 250.

⁵⁴ Tolga Özşen, *Japonya ve Değişim*, 2.

⁵⁵ Fatih Hasan Seval, “Japon Kalkınmasının Temel Taşı: Meiji Restorasyonu ve Iwakura Heyeti”, *İş ve Hayat Dergisi*, 3/5, 2017, 101-118.

Feodal yapının ortadan kaldırılması Japon aydınlanma döneminin temel hedefleri arasındadır. Üst seviye Şogunluklardan bazılarına son verilmiştir. Fakat birtakım daimyolar güç alanlarını kaybetmemiş ve yönetimleri altındaki bölgelerden sorumlu olmaya devam etmiştir. Bu bölgelerden ele geçen gelir ve vergiler imparatorluğa ulaşmamıştır. Devletin zararına olan bu durumun sonlandırılması gerekmiştir. Merkezi devlet otoritesi engellenmiş ve gelirler devlete ulaştırılmamıştır. Bu sebeple bir takım bürokratik kesim feodal yapının tamamen çökertilmesini talep etmiştir.⁵⁶

Merkezi hükümetin güçlendirilmesi sürecinde tam bağımsız bir yapıya kavuşmak zarureti söz konusudur. Parçalanmış güç, ekonominin zayıflaması ve halkın mağdur olması gibi birtakım problemler de doğurmaktadır. Japonya'nın geleneksel anlamda yönetiminin karmaşık törelere dayanıyor olması genel hükümlerden kaçınmayı da zorunlu kılmaktadır. Örneğin: Japonya tarihinin hiçbir döneminde köylüler aşırı zorbalığa karşı –boyun eğdikleri tüm aşağılayıcı yasalara karşın- haklarını arama konusunda asla engellenmemişlerdir.

Kendi köylerinin yasalarını belirleyebiliyorlar, katkıda bulunabilecekleri olası bedeli kestirebiliyor ve ağır vergilere resmi yoldan itiraz edebiliyorlardı.⁵⁷ Halkın itiraz etme refleksinin güçlü olması ve kurallara uyan idarecilere karşı itaatkâr davranırken onlara zorbalık eden daimyolara sessiz kalmamaları gerekirse ceza aldırarak kadar haksızlığa direnç göstermeleri Japon toplum yapısını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Meiji dönemi öncesi buna göre işleyen sisteme bu dönemle beraber son verilmiş ve güç merkezi bir kuvvet kazanmıştır.

Halkın modernleşmesi için atılan adımlardan bir diğeri eğitimidir. Prens Shotoku'nun on yedi maddelik düzenlemesi halk için atılan ilk adımlardan biri kabul edilmiştir. Devlet için çalışan memur istihdamını sağlamak temel hedefler arasındadır. Halkın daha iyi şartlarda yaşayanlarına yönelik bir düzenlemedir. Standart bir yaşam kalitesine sahip ailelerin çocuklarına yönelik eğitim verilmiştir. Eğitim içerik olarak ve Konfüçyüs esaslarını öğretmiş ve Çin'e ait klasik eserler okutulmuştur.⁵⁸

⁵⁶ Dilara Anteplioğlu, “Japonya’da Meiji Dönemi Toplumsal Sınıflarda Değişim”, *Journal of Turkic Civilization Studies*, 3/1, 2022, 52-62.

⁵⁷ Lafcadio Hearn, *Japonya*, 257.

⁵⁸ Abdurrahman Ekinci, “Japon Eğitim Sisteminden Türk Eğitim Sistemine İyi Örnekler”, *Milli Eğitim Dergisi*, 40/188, 2010, 32-49.

Modernleşme döneminin önem verdiği alanlardan biri eğitim olmuştur. Eğitim 1872’de yasallaştırılmış, okul yasası olarak isimlendirilmiştir. Batıya ayak uydurmanın en önemli kademelerinden olan eğitimde öğrenciler Batılı tarzda yetiştirmek istenmiştir. Meiji döneminde gerçekleşen bir atılım olarak Eğitim Bakanlığı kurulmuştur. Peşi sıra okul yasası yürürlüğe sokulmuştur. Süreç eğitime teşvik bildirgesiyle sürmüştür.⁵⁹

Batılaşma sürecinde dikkatimizi çeken en önemli hususlardan biri halkın modernleşmesinin eğitim ayağıdır. Tam bir Batılılaşma için Batılı kodların yerleştirilmesinin eğitim yoluyla hızlandırılması gerekliliği kaçınılmaz görülmüştür. Müfredatın Batılı kaynaklarla donatılması, Batı tarzı öğrenme biçimine ağırlık verilmesi, eğitimde modernleşmenin küçükten büyüğe doğru her kademeyi kapsayıcı olması için yoğun ıslahat hareketleri yapılmıştır.

Japonya’daki resmi eğitim sistemine yakından bakmak ulusal karakterin hangi ölçüde çok eski bir disiplin anlayışına boyun eğdiğini ve yeniliğe karşı gösterdiği inanılmaz direnişin nedenini anlamamızı da sağlayacaktır. Ulusun tamamı Avrupa eğitim sistemine uygun bir şekilde yenilenmiş ve hükümet tarafından dayatılan bir eğitim sürecine boyun eğmiştir. Yunan ve Latin klasikleri hariç ders programları Avrupa’daki temel alan derslerinin hemen hemen aynılarından oluşturulmuştur. Yeni öğretim sistemi Japon öğrencilerin düşünceleri ve duyguları üstündeki etkisi beklenenden az olmuştur. Bunun temel nedeni olarak Japon kavrayışının Avrupalı kavrayıştan farklı olmasıyla açıklanamamıştır.⁶⁰

Hearn, bu farklılığı Batılı eğitim anlayışının çocukluktan itibaren başlayan katı disiplin sistemiyle de açıklamaktadır. Çocuğun üzerinde kurulan baskı küçüklükten başlar ve büyüdükçe azalır. Eğitim ve entelektüel süreç sert disiplin ve ahlak eğitimiyle kazandırılmaya çalışılarak çocuğun bireysel kazancı ve katkısı üzerinden bir eğitim verilir. Fakat Japon eğitim sisteminde çocuk bu kadar sert bir eğitimden geçirilmez. Daha yumuşak ve daha özgür bir alana sahiptir.⁶¹ Yaramazlıkları tatlı bir homurtuyla geçirtilir ve daha kolektif bir kültürün parçası olarak iş koluna dâhil olması üzerinden eğitilir.

⁵⁹ Tolga Özşen, “Modern Japon Eğitim Sisteminin Tarihi Temelleri Üzerine Değerlendirme: Meiji’den Shôwa’ya 1868-1950 Arası Döneme Bakış”, *Eğitimde Kuram Ve Uygulama*, 16/1, 2020, 36-52.

⁶⁰ Lafcadio Hearn, *Japonya*, 273.

⁶¹ Lafcadio Hearn, *Japonya*, 274.

Batı'daki yenilikleri yerinde gözlemleyebilmek için Japon devleti burs teşvikiyle öğrencileri yurt dışına yollamıştır. Dışarıdan getirilen Batılılar yerine yurt dışına gönderilen öğrenciler konulmak istenmiştir. Tercih edilen yerler arasında İngiltere ve Amerika gelmiştir. Eğitime verilen önem ve yurt dışına öğrenci yollama planı devletin reform politikaları arasında yer almıştır. Klasik Japon sistemi bırakılmıştır. Batı eğitim tarzı ilk sıraya yerleştirilmiştir. Başkent Tokyo'da kraliyet üniversitesi açılmıştır. Çocuklarda eğitim zorunlu hale getirilmiştir. Bir önceki Şogunluğun eğitimli nesli Meiji döneminde ülkenin kalkınmasında yer almışken, Meiji döneminin Batılı bir tarzla eğitilen nüfusu ikinci dünya savaşı ve sonrasında modern Japonya'nın oluşmasına katkı sağlamıştır.⁶²

Eğitim reformları sürecinde yetiştirilen öğrencilerin Modern Japonya'nın geleceğine sağlayacakları katkılar süreç içerisinde kendini göstermiştir. Avrupa seyahatleri ile öğrencilerin Batı'da olan yeniliklerden haberdar olması, bunları yerinde görüp öğrenmesi ve ülkeleri için kullanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Batı'dan getirilen uzmanlar yerine kendi yetiştirdiği uzmanları kullanacak seviyeye gelen bir Japonya söz konusu olmuştur. Meiji dönemi atılan adımlar Japonya'nın büyümesi ve gelişmesinde sağlıklı sonuçlar veren bir süreci doğurmuştur. Bu reformların Japonların değerlerine olan bağlılığı ve direnişiyle beraber sağlıklı bir şekilde sonlanması Batılılaşmanın yanlış anlaşılması ile de doğru orantılı görülmektedir.

2.2. MEİJİ DÖNEMİ JAPON EDEBİYATI VE KÜLTÜREL HAYATTA DEĞİŞİMLER

Batılı devletlerin gelişimini gözlemleyerek gelişen Japonya, Japon edebiyatının modernleşmesinde de Batının kültürel, fikri, edebi hayatını örnek almıştır. Bu süreçte Meiji döneminde önemli bir yer tutan samuray sınıfı ve onlara bağlı feodalitenin ortadan kaldırılması bu sınıfın bir kısmının yeni düzene ayak uyduramaması ile sonuçlanmıştır. Samurayların lağvedilen feodal yapılarının üzerine ortaya çıkan Japon kültürüne katkıları ise yenileşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır.⁶³

⁶² Hayati Çelik, "Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Japon Modernleşmesinin Karşılaştırması", *Journal of Human and Social Sciences*, 1/1, 2018, 82-101.

⁶³ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 114.

Japon yenilenme hareketlerinden öncesine bir göz atıldığında Japonların yedi yüz yıllık Şogun yönetimi tarafından idare edildiği görülmektedir. Bin sekiz yüz altmış yedi yılına kadar uzanan bu süreçte Japonya bu feodal yönetimin katılığında kalmıştır. Kamakura Devri'nden (1185-1333), 1192'ye doğru gerçekleştirilen askeri darbeye Şogun siyasi gücü ele geçirmeyi başarmıştır. Meiji döneminin birtakım aydınları ve elit bürokratları tarafından uzun süren bu katı rejimin ortadan kalkması gerektiğini, işlevselliğini kaybetmiş olduğu belirtilmiş ve yenileşme hareketleri desteklenmiştir.⁶⁴ Japonya'nın Batılılaşma sürecinin bu şekilde başlaması üzerine toplumun yerleşik yapısının ve kültürel kodlarının süreç içerisinde değişimi de kaçınılmaz olmuştur.

Batılı devletlere karşı birtakım anlaşmalar yapmaya başlayan Japon devleti bu anlaşmalarla limanlarını açmış ve daha dışa dönük bir ülke olmaya çalışmıştır. Fakat bu durumun risklerinden biri bu devletlerin sömürgesi durumuna düşmektir. Asyalı bir ülke olarak kendini içinde bulduğu güçlük ise Batı'nın umursanmaması sonucu güçlenen bu yapının karşısında bir kaybeden olma riskidir. Aynı zamanda Batı'nın örnekliğinde kendinden vereceği ödünlerle yine kendini bir çıkmazın içinde bulma endişesidir.⁶⁵

Modernleşme sürecinde Japonya hem güçlü olmanın yolunu hem kendi kültürünü korumanın yolunu aramıştır. Bu arayış Batılılaşma olarak görülmüşse de kendi kültürünün renginden vazgeçmek hem devlet hem millet nezdinde kabul gören bir durum olmamıştır. Japonya kültürel devrimini nasıl yaşamıştır sorusu ise süreç içerisinde kendine bir cevap bulmuştur.

“Avrupalılar, Asyalı ırgatlara “coolie” (kuli) derlerdi; bu sözcüğün, Türkçe kuldan türediği tahmin edilmektedir. O ırgatlar öylesine sabırlı ve çalışkandı ki, Avrupalılara birer “kul” gibi görünmüşlerdir. Bir “coolie” en ağır işlerde, en sağlıksız koşullarda, şikâyet etmeden çalışırdı. Fakat o, açık havada çalışmaya alışkındı. Boğucu, kalabalık ve gürültülü bir fabrikada, askeri bir disiplin içinde, bir örnek tulumlar giyerek, saat sekizden akşam sekize dek, makine başından ayrılmamak... Böylesi bir işyeri, Asyalı işçiler için cehennem demekti. Asya, hiç alışkın olmadığı bu

⁶⁴ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 115.

⁶⁵ Natsume Soseki, *Sanşiro*, Mayakitap Yayınları, İstanbul 2019, 8.

çalışma kültürünü ya kabullenecekti yahut Batı tarafından sömürgeleştirilip daha beter bir kulluğa düşecekti.”⁶⁶

Modernleşmenin getirdiği ikilem tam bu çıkmazı doğurmuştur. Doğru Batılılaşma nedir ve nasıl olmalıdır? Sömürge durumuna düşmeden güçlü ve bağımsız bir varlığa sahip olmak dönemin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Çünkü pek çok Batılı ülke sömürgeci bir siyaset izlemiş ve toplumları sadece siyasi anlamda değil kültürel anlamda da dönüştürmüştür.

Eleştirmen Kato Şuiçi (2012, s.280-281) Meiji Restorasyonu’ndan Anayasanın ilanına kadar olan evreyi çözümlerken şöyle demektedir: Meiji Restorasyonu’ndan (1868) İmparatorluk Anayasasının İlanı’na (1889) kadar olan süre zarfında, Batı’nın ileri ülkelerini örnek alan köklü ve kapsamlı toplumsal reformlar yapıldı.

*“Bu durum, Meiji hükümetinin, Restorasyon’dan sadece üç yıl sonra, Tomomi İvakura başta olmak üzere hükümetin beyin takımının çoğunluğunun iki yıllık Avrupa-ABD Teftişleri’ne gönderilmesi olgusunda da bariz bir şekilde görülmektedir (1871-73). Öte yandan, halk arasında da Batı medeniyetine karşı güçlü bir ilgi uyanmıştı. Mesela, Yukuçi Fukuzava’nın İlmin Nasihatleri başlıklı eseri, 1871’deki ilk baskısından 1880’e dek, 220 bin adet satılmıştı (o sıralar ülke nüfusu 25 milyondtu). 1860’lar ve 1870’ler şeklindeki 20 yıllık süreçte dünyaya gelen edip ve düşünür kuşağı yeni sistemin üniversite kurumlarında Batılı tahsil görmüş kimselerdi.”*⁶⁷

Batılı eğitim alan kuşaklar, Japon kültürü ve edebiyatını da şekillendirecektir. Japon toplum yapısında yenileşmelerin aktarılmasında önemli bir rol üstleneceklerdir. Batılı eğitim alan bu kuşağın genelde samuray sınıfına mensup ailelerin çocuklarından olması ise bir başka dikkat çekici husustur. Modernleşme dönemindeki samuray çocukları iki gruba ayrılmıştır. Çoğunluğu oluşturan birinci grup, merkezi, seçkin konumunu kaybetmiş, sıradan halktan farkı kalmamış olanlardır. Azınlıkta olan ikinci grup ise, yeni modern devlet yapısında bürokrat olmayı başarmış veya bu yeni düzende kendisine yer bulabilmiş kimselerdir. Birinci gruba “*Küskün samuraylar*”, ikinci gruba “*Kariyerçi samuraylar*” denilmiştir.⁶⁸

⁶⁶ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 8.

⁶⁷ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 116.

⁶⁸ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 117.

Bu benzetmeler üzerinden Japon kültürünü etkileyen samuray çocuklarının rolü üzerine şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Osmanlı dönemi aydınlanması ile de paralellikler gösteren süreçte Meiji dönemini daha istibdatçı bir yönetim olarak gören samuray sınıfının bir kısmı hayal kırıklıklarını edebiyata konu etmiştir. Bir diğer kısım ise geleneksel samuray kültürünün lağvedilmesini kabul edememiş ve yenileşme hareketlerine uyum sağlayamamıştır.

Küskün Samuraylar'ın 1877-78 de başlattıkları bir hareket olan demokratikleşme temelli Özgürlük ve Toplumsal Haklar Hareketi istenen başarıyı yakalayamamıştır. Bu grup Samuraylar girişimin başarısızlığından etkilenmiştir. Kırgınlıklarını edebiyata yönlendirmiştir. *“Futubatei ve benzeri yazarların romanlarını tamamlamasıyla ise Sürüklenen Bulutlar (Ukigumo, 1877, 88) yeni bir perde açmıştır.”*⁶⁹

Meiji dönemi ile başlayan kültürel değişimlerin edebiyatı beslemesi kaçınılmaz bir durumdur. Dönemin yenilikleri edebiyata her açıdan yansırken diğer taraftan edebiyatın konularını da belirlemeye başlamıştır. Meiji dönemine kadar baktığımızda Edo dönemindeki Japon edebiyatı kendini tekrar eden edebi eserlerle gelişmemiştir. Fakat Meiji dönemiyle beraber Batı dünyasının revaçta eserleri Japon toplumunun da dikkatini çekmiştir. Japon yazarlar bu vesile ile Batı tarzı edebiyatla tanışmıştır⁷⁰ ve Batı edebiyatı aracılığıyla da kendini göstermeye başlamıştır.

Meiji dönemi modernleşmesinin edebiyat ayağı öncelikle çeviri eserlerle sınırlı kalmıştır. Batı'ya eğitim için giden Japon araştırmacılar dillerini geliştirmiş ve ülkelerine bu eserleri tercüme etmişlerdir. Yabancı dil öğrenimi ve etkisi bu süreçte yazılan romanlarda da kendini sık sık göstermektedir.⁷¹ Dilin, modernleşme süreçlerinde ülkelerin ulus-devlet yapısına dönüşümüne katkılarının edebiyat aracılığıyla görünümü belirginleşmiştir.

Çeviri edebiyatının kazandırdığı ivmeyle, Japon edebiyatı büyük bir değişim ve gelişim sürecinin içerisine girmiştir. Bu süreçte önemli rol oynayan iki önemli isim, *“Tsubouchi Shoyo ve Futabatei Shimei olmuştur. Tsubouchi Shoyo, 1885-1886 yıllarında yayımlanan Romanın Özü (Shsetsu Shinzui) isimli makalesinde, edebiyat içerisinde roman türünü irdelemiş Japon edebiyatı içerisinde romanı yeniden*

⁶⁹ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 118.

⁷⁰ Natsume Soseki, *Ardından*, (Çev. Habibe Salgar) İthaki Yayınları, İstanbul 2022, 5.

⁷¹ Natsume Soseki, *Ardından*, 6.

tanımlamış ve konumlandırmıştır. Roman türünün değer ve önemini vurgulayarak, çağdaş Japon romanının kuramsal temellerini atmıştır.”⁷²

Modern Japon edebiyatının temellerinin atıldığı bu dönem edebi bir Rönesans gerçekleşirken diğer taraftan dil kendini yeni ifade biçimleri içinde bulmaktadır. Batı’dan yapılan çeviriler yazın dilinin çerçevesini de ortaya çıkarmaya başlamıştır. Genelde bilgilendirici konular üzerinden yapılan çeviriler süreç içerisinde roman türüne doğru ağırlık kazanmıştır. Romanın bir edebi tür olarak Japon edebiyatında yükselişi ve gelişimi çeşitli kuramları da beraberinde getirmiştir.

Modern Japon edebiyatının ayırt edici unsurlarından bir tanesi sembolik ifadelerin, temel bir konunun teknik çerçeve içindeki sunumu olan “manzara” temeline dayanmaktadır. Japon edebiyatı Batı edebiyatının tesirinde kalarak oluşturduğu sanatsal, estetik zihin dünyasını manzaraya fenomeninde görmek mümkündür. Modern edebiyatın en önemli unsuru Japon sanatına yansıyan tasvirdir. Japon edebiyatının ilk dönemlerinde keşfedilen “manzara” figürü, uzun bir zaman edebiyattaki etkisini ve önemini de sürdürmüştür.⁷³

Manzara fenomeni Japon kültürünün ve inancının da bir parçası olmuştur. Japonların modernleşmeyle beraber manzara tasvirlerine bu kadar önem vermelerinin bir başka sebebi de dini inanışlarından beslenen bakış açılarıdır. Çevreyi duyarlı ve farkındalığı yüksek bir derinlikle anlamlandırıyor olmaları edebiyata yansımıştır. Manzara önemli bir figür olarak doğmuştur. ‘*Sansui resmi*’, Japon modernleşme hareketlerinde önemli bir yeri olan “*Fenollosa*”⁷⁴ bu isimle adlandırmıştır. Bu kavramı resim sanatının bir türü olarak görmüştür. Bu sebeple Sansui olarak adlandırılan bu resim türü bir zıtlıktan ortaya çıkmış kabul edilmiştir. Japon kültürüne ait zihin ve Batı modernizmi arasındaki zıtlıktan neşet etmiştir. “(Usami Keiji, *Sansui Resminde Umutsuzluğu Görmek*, Mayıs 1977)”.⁷⁵

Sansui resmi Japon manzara anlayışının Batı manzara anlayışıyla yorumlanması şeklinde bir görünüm kazanmıştır. Japon kültüründe manzaranın bir anlamı var fakat bu

⁷² Haluk Okan Akbay, “Senuma Kayo’nun Japon Çeviri Edebiyatı Tarihindeki Yeri ve Çehov Çevirileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/27, 2009, 251-265.

⁷³ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 114.

⁷⁴ Amerikalı Şarkiyatçı.

⁷⁵ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi Modern Japon Edebiyatının Kökenleri*, Metis Yayınları, İstanbul 2021, 32.

manzara anlatısı olan geleneksel bir tarzla yorumlanmıştır. Doğa resimlerinin, tabiat güzelliklerinin yani salt manzaranın aktarılmasında modernizmin ve Batı anlayışının bakış açısıyla manzaranın tasviri yorumlanmıştır. Batının zihni yapısıyla geleneksel Japon kültürünün anlayışındaki tezat resmin kendisinde ifadesini bulmuştur. Sansui resmi kullanımı Batı tarzında bir manzara resmediliyormuş gibi bir izlenim uyandırmıştır. Batı bakış açısıyla manzara resminde daha geometrik bir yaklaşım görmek mümkündür.

Manzara bir fenomen halini alıncaya kadar yeri tarihi betimlemelerin veya dini tasvirlerin fonundan ibaret kalmıştır. Anlatıya dayalı zamansal yönü olan objeleri çizmek geometrik bakışla tek bir noktadan bakarak çizme yöntemi olduğu için, anlatısal zamanı içeren nesneleri betimlemek güçtü. Anlatısı olmayan, salt manzara olarak manzaranın resmedilme zorunluluğu burada ortaya çıkmıştır.⁷⁶

“Manzara motifi ise ilk kez Doppo Kunikida’nın eserlerinde dikkat çekmeye başlamıştır. Örneğin, (Musaşino, 1898) başlıklı öyküsünde Kunikada Tokyo yakınlarındaki kırsal bir bölge olan Musaşino’yu betimlerken, sık sık burayı kendisinin ikamet etmekte olduğu Tokyo ile kıyaslar. Karatani’nin de belirttiği gibi bir yerin “Manzara” olabilmesi için oranın keşfedilmemiş olması gerekmektedir. Örneğin Tokyo çoktan bulunmuş, yerleşime açılmış, böylelikle “Manzara” potansiyelini yitirmiştir.”⁷⁷ Manzara tasvirlerine ağırlık verilmesi ve keşfedilmemiş bu yerlerin roman aracılığıyla canlandırılması, çok fazla ayrıntı verilmesi Japon edebiyatında ilk kez bu dönemde karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan manzara sadece mekâna dair bir kavram olarak görülmemiştir. İnsanlar da manzaranın konusu olmuştur. Manzara temel ve önemli hale getirilmiştir. Manzaraya verilen önemin bu yönüne getirilen bir eleştiri Karatani’nin insan temasına verdiği yerin yüceliğidir. İnsanı her şeyin merkezine yerleştiren bu fikri alt yapının sunuluşunun ıskalanmış olduğudur. Bu sebeple “modern manzaranın arka planında insanların evrenin merkezi ve en önemli şeyi olduğu fikrine dayanan insan-merkezcilik ideolojisidir.”⁷⁸

⁷⁶ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi Modern Japon Edebiyatının Kökenleri*, 32.

⁷⁷ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 118.

⁷⁸ Devrim Çetin Güven, *Japonya ve Değişim*, 120.

Bir manzaranın salt manzara olarak aktarılması Japon romanlarında yer edinirken insan manzaraları da bunun dışında kalmamıştır. Manzara nihayetinde insanın deneyimlediği bir gerçekliktir. İnsandan bağımsız bir yaratım olamayacağı gibi bu içsel deneyimlerin manzaraları ile birleştirilmesi veya insanın manzara olarak tasviri söz konusudur. Manzara kavramı geniş bir yer tutmuş ve modern Japon romanının önemli bir unsuru olmuştur.

Modern edebiyatın kökenleri üzerine bir dizi tartışmada modernleşmeyle beraber kendini göstermiştir. İnsanın temel eğilimlerinden olan benlik kavramı ve içebakış bunlardan biridir. Yansıtılan şeyin gerçekliği ise bir başka tartışma konusudur. Karatani bunların birbirinden ayrı şeyler olmadığını belirtmektedir. Asıl mühim olan şeyin öznellik ve nesnellik bağlamında özgün bir biçimin var olup olmadığıdır. İstenilen şey başarıldığında kökenin ne olduğu hatırlanmayacaktır.⁷⁹

Japon edebiyatının çocukça bulunması ve Batı edebiyatının teknik ve içerik anlamında üstünlüğü yenileşme dönemlerinde edebiyatçıları bölen birtakım analizleri zorunlu kılmıştır. Batı edebiyatının değişmez bir yeri olup olmadığı sorusuna Soseki eleştirel bir cevap vermektedir: “*Sadece ve münhasıran Batı tarihinden doğmuş adetler, alışkanlıklar ve hissiyat vardır, bunun dışında adet, alışkanlık ve hissiyat yoktur denemez. Dahası, Batılıların kendi tarihlerindeki birçok değişim sonucu bugün ulaştıkları son nokta (kendileri için standart olabilse de) mutlak standart değildir.*”⁸⁰

Japon edebiyatının çocuksu olduğuna dair eleştireler Soseki’ye göre doğru olsa bile bu Batı’nın standart bir edebiyatı olduğu anlamına gelmemelidir. Batı romanının gelişim evrelerinden her milletin edebiyatının aynı şekilde geçmesi beklenmemelidir. Bunun bir tek yolu ve yöntemi vardır bu da Batı tarzı bir gelişimdir demenin mümkün olmadığını belirtmekte ve altını çizmektedir.

Meiji dönemi edebiyatın önemli temalarından biri de “aşk” ve “birey” dir. Japon edebiyatında aydınlanmadan önce geleneksel edebiyatta aşk ve hüzne dair eserlerin bulunduğu söylenmektedir. Ancak Batılılaşma dönemi edebiyatında kullanılan karşılıksız aşk temasına eski edebiyatta pek rastlanmamıştır. Birey olma bireycilik modernleşme ile gelen yeni kavramlardan biridir. J.J. Rousseau’yla ortaya çıkan bu

⁷⁹ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi Modern Japon Edebiyatının Kökenleri*, 37.

⁸⁰ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi Modern Japon Edebiyatının Kökenleri*, 27.

kavram bağımsız birey olmaya dayanmaktadır. Japon edebiyatçıları bu konuya da Meiji aydınlanmasıyla beraber eğilmişlerdir.⁸¹ Modern Japon edebiyatında işlenmeye başlanan bu iki tema özellikle karakterlerin gelenek ve modernizm üzerinden çatıştığı karmaşık durumları da ifade etmektedir. Bireyin iç dünyasına ağırlık verilirken toplum giderek grup bilincinden kopmaya başlayarak yalnızlaşmaya da başlayacaktır. Bu durum Japon edebiyatçıların dikkat çektiği ve eleştirdiği hususlardan biri olmuştur.

Aşk teması da Japon modernleşmesinden nasibini alan konulardan biri olmuştur. Tarih boyunca, gelişimi yakalamakta geç kalan toplumların kadın ve erkekleri, Batılı ülkelerin halklarının karşı cinsle ilişki kurma şekline dikkat etmiştir. Bu ülkelerdeki cinsel kültür de diğer toplumların örnek alması sebebiyle benimsenmiştir. Gelişmişliğin şartlarından biri olarak bu davranış şekilleri idealleştirilmiştir. İngiltere 19.yüzyıl da cinsel yaşamın gizliliğine önem vermiştir. Kurallar koymuştur. Cinsel serbestliği soğuk karşılamıştır. Asya milletleri buna mukabil daha açık görüşlü bir yaklaşıma sahiptir. Modernleşmeyle beraber bu tavır değişmiş tam tersine dönmüştür. İngiltere ilerleyen yıllarda cinsel konularda da bir devrim yaşamıştır.⁸²

Japonya'nın kültürel ve edebi sahadaki modernleşme süreci her alanda kendine özgü bir şekilde ve tüm uluslarda görülen temayüllerle gelişmiştir. Süreç içerisinde sadece edebiyat, sanat, fikir konularında değil mimari, mobilya, dil, giyim ve kuşam gibi hayatın her alanına sirayet eden hususlarda kendini göstermiştir.

İmparator Meiji'nin yaşadığı yıllarda Japonya modernleşmesi hızla ve dönüşerek devam etmiştir. Bin dokuz yüzlü yılların başında imparator ölünceye kadar da devam etmiştir. Başkent olan Tokyo tamamen modern bir şehir olarak imar edilmiş ve değiştirilmiştir. Tren hatları çekilmiş, tren istasyonları Batı tarzı imar edilmiştir. Çekçekli araçların sayısı azalmaya başlamış elektrikli tramvaylar getirilmiştir. Bankalar kurulmuş, sokaklar, yollar havagazı ile aydınlatılmıştır. Şehirleşme arttıkça varoşlarda oluşmaya başlamıştır. Japonya ile özdeşleşen ve bu dönemde kullanılan çekçek isimli araçlar şehrin gettolarında yaşayan herhangi bir konuda vasfı olmayan insanlar için kazanç getirmiştir.⁸³

⁸¹ Natsume Soseki, *Ardından*, 8.

⁸² Natsume Soseki, *Sanşiro*, 11.

⁸³ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 10.

Modernleşme dönemi toplumsal ve kültürel yaşamın tam anlamıyla imparator Meiji tarafından dönüştürülmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır. Batı her anlamda üstün kabul edilmiş ve bu hayatın her sahasına taşınmıştır. Batı alfabesi, Batı müziği, Batı edebiyatı, Batı tarzı olan her şey geleneksel yapıya paralel bir şekilde yayılmış ve edebiyat bu yeniliklerin her zaman duyurulması ve benimsenmesinde önemli bir giriş kapısı olmuştur.

Japonya'ya sevgisiyle bilinen Lafcadio Hearn, "*Glimpses of Unfamiliar Japan*" kitabının "*In A Japanese Garden*" isimli bölümünde, Japonya'nın değişen, dönüşen çehresi karşısında endişelenmiş ve bu konudaki duygularını şöyle ifade etmiştir: "*Bu köşk de köşkün bahçesi de hiç şüphem yok ki çok geçmeden yok olacak. On yıl içinde yapılması muhtemel demiryolu yüzünden bu küçük ve sevimli şehir büyüyecek, değişecek ve bayağı bir yer haline gelecek. Her yer irili ufaklı fabrikalarla dolacak. Hayır, hayır sadece Matsue denilen bu küçük cennet değil, tüm Japonya eski huzur ve büyüsunü kaybedecek.*"⁸⁴ Hearn, Japonya'nın Batılılaşma hızından dert yanarken Japon kültürünün kendine has tüm o renklerini yitirmesinden de endişe duymuştur.

Meiji döneminde yapılan sanatsal yeniliklerden bazıları da İtalya ve İngiltere gibi ülkelerden dönemin Japon sanatçılarını eğitmek üzere getirilen ressam, heykeltıraş gibi sanat dallarında uzman hocalardır. Giyim kuşam da bu dönemin rüzgârına kapılmıştır. Kadınlar ve erkekler dış görünüşlerinde Batılı gösteren değişimler gerçekleştirmiştir. Japon erkekleri, Avrupalılara özgü kıyafetler giyinmiş ve onlara özgü sakal bıyık bırakmıştır. Japon kadınları ise dönemsel olarak Batı tarzı giyinmeyi denemiştir. Fakat daha sonra milli giyecekleri olan kimonoyu tercih etmişlerdir. Kadınlar açısından kalıcı olan değişikliklerden biri iş hayatına girmeleridir. Fabrikalar onlar için bir çalışma alanı oluşturmuştur. Çalışan kadın sayısı artmıştır.⁸⁵

Tüm bu değişimler Japonya'nın modernleşen çehresini bize göstermektedir. Kadınların fabrikalarda çoğunluğu teşkil etmesi aydınlanma sürecinin getirdiği kadın hakları ve bireyselleşme üzerinden görülen etkilerden bazılarıdır. Bir başka önemli değişim ise dil alanında gerçekleşmiştir. Ülkemizde de yakından takip edilen yazın dilinin yani alfabenin değişmesi hususu tartışma yaratan konulardan biridir. Japonya ve

⁸⁴ Okan Akbay, "Lafcadio Hearn Ve Japonya Algısı" *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2011, 165-178.

⁸⁵ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 10.

alfabede yapılan değişiklikler bu anlamda ilgi çekici olmuştur. Japonya edebiyatının seçkinler için olmaktan çıkıp toplumun geneline yayılan bir uğraş olduğuna Edo dönemi Japonyasına ait kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu dönemin eserlerinde dikkat çeken bir unsur olarak halkın genel kullanım dilinde yazılmış olmalarıdır. Japon modernleşmesiyle beraber ortaya yeni türler çıkmıştır. Bunlardan biri (*shintaiishi*) adlı yeni şiir türüdür.

Şiirle beraber ortaya çıkan biçim ve içerik tartışmaları yazın dili üzerinden konuşma diline kadar uzamıştır. Sanatta ve günlük hayatta da Söz-Yazı Birliği'nin sağlanması üzerine çıkan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Süreç bin dokuz yüzlü yılların başına kadar sürmüştü ve daha sonra çözüme kavuşturulmuştur. "*Almanya'da dilbilim eğitimi almış ilk Japon olan Ueda Kazutoshi, ülkesine döndükten sonra standart dile geçişin önemini dile getirmiş ve "milli kimlik milli dil" bilincini öne çıkaran çalışmalara başlamıştır.*"⁸⁶

Japon modernleşmesinin bir başka ayağı olan dil konusu da tartışmalara açılmış ve bu anlamda daha standart bir dile kavuşmak gerektiği yönünde hamleler yapılmıştır. Bu süreç Meiji döneminde başlayarak bin dokuz yüzlerin başına kadar sürmüştür. Süreç içerisinde Japon alfabesi tamamen bırakılmamış fakat dil daha kolay daha anlaşılır bir değişime tabii tutulmuştur.

Japon dilini zenginleştiren kültürlerden birisi Çin olmuştur. Çin klasikleri eğitimin bir parçası olmuş ve dile pek çok kelime geçmiştir. Japon alfabesi kırk sekiz harften oluşmakta, sağdan başlayarak yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktadır. Harfleri çekmek, inceltmek, keskinleştirmek için bazı işaretler kullanılmaktadır. Japonca yazımı zor bir dile sahiptir. Japon dilinde kullanılan alfabeler şunlardır; *Katakana*, *Hiragana*, *Manyo-Kana* ve *Yamato Kana*. Bu alfabelerden dişil ve eril kullanıma has olanları mevcuttur. Hiragana kadınlar arasında kullanılırken Katakana erkeklerin kullandığı bir alfabedir. Dini inancın temsilcileri Budistler için de elli harflik farklı bir alfabe söz konusudur Japonca, kâğıdın sağından başlanarak yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktadır.⁸⁷

Japon alfabesinin eril ve dişil mahiyette olması ve birçok yerden beslenerek kendini zenginleştiren bir dil olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Çin'den çok

⁸⁶ Zeynep Gençer Baloğlu, *Japonya ve Değişim*, 134.

⁸⁷ Ayhan Kuşçulu, "Osmanlı Dergilerinde Japonya (1868-1912)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 2022, 201-228.

etkilenmiş bir dil yapısı karşımıza çıkmaktadır. Harflerin şekille ifade edilmesi yazım açısından zor olduğu noktasında eleştirilmiştir. Çin’de gerçekleşen modernleşme sürecinde Latin alfabesine geçilmesi meselesi tartışılmış ve aynı tartışmalar Japonya’daki aydınlanma taraftarları arasında da yapılmıştır.

Japon dil bilgini Ueda Kazutoshi⁸⁸, 1898 yılında dil topluluğunu kurmuştur. Ulusal dil kavramı üzerine çalışmalar yapmıştır. Dil birliği üzerine tartışmaların sürdüğü bu dönemde bir dizi devrim niteliğinde araştırma yapmıştır. Bu konuların tartışıldığı *Dilbilim Dergisi*’ni yayın hayatına kazandırmıştır. Dergide dönemin yazarları, düşünürleri fikirlerini sunma fırsatı kazanmıştır. Dergide yayınlanan bir makalede bu fikirlerden bazıları arasında Çince karakterlerin kademeli bırakılmaya başlanması gerektiğini ve bunların yerine Japon kökenli kanalların⁸⁹ getirilmesi önerilmiştir.⁹⁰

Çabalardan anlaşılacağı üzere yenileşme döneminde başlayan dilin standart ve daha kolay bir hale getirilmesi hedefi için çalışmalar yapılmıştır. Milli dil için dönemin aydınları ve siyasi yapı, birlik içinde olmuş ve Söz-Yazı Birliği üzerinden hamlelerini gerçekleştirmiştir. Eğitim kitaplarından başlayarak değişimlere, tek bir konuşma dilinin yaygınlaştırılması için gayret sarf edilmiştir. Japonya’nın genelinde tek bir konuşma ve yazma şeklinin yayılması için dönemin araçları kullanılmış ve dil reformlarıyla beraber süreç içerisinde kendine özgü bir kimliğe büründürülmüştür.

⁸⁸ Ueda Kazutoshi, Çev. Mori Mizue, *Şinto Ansiklopedisi*, Ueda Kazutoshi_ Kokugakuin Üniversitesi Arşiv Bölümü, Digital Museum, 8.

⁸⁹ Japonca yazımında kullanılan hece yazılarına verilen ad.

⁹⁰ Zeynep Gençer Baloğlu, *Japonya ve Değişim*, 135.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET MİTHAT EFENDİ

3.1. HAYATI

Ahmet Mithat Efendi, 1844 senesinin İstanbul’u Tophane Karabaş mahallesinde dünyaya gelmiştir. Süleyman Ağa olarak bilinen varlıklı olmayan bir babaya sahiptir. Küçük yaşlarda babasını kaybetmesi sebebiyle biraz başıboş biraz özgür bir çocukluk geçirmiştir. Ailesinin ekonomisi çok iyi olmadığı için küçük yaşlarında çalışma hayatına girmiştir. Mısır Çarşısı’nda bulunan aktar dükkânında çıraklık yapmış ve çalışma hayatına atılmıştır. Hâfız Ağa isimli büyük bir abisi bulunmaktadır. Vidin’de bir ilçe de müdürlük yapmaktadır. Abisi Kırım savaşında bütün ailesini Vidin’e getirmiştir. Ahmet Mithat Efendi eğitim hayatına burada başlamıştır. Beş sene kadar sonra ailesi İstanbul’a tekrar geri dönmüştür. Ahmet Mithat’ın eğitim hayatı İstanbul’da devam etmiştir.⁹¹

Ahmet Mithat’ın yaşamına baktığımızda rahat, konforlu, kolay bir dünyanın içine doğmadığı görülmektedir. Mithat Efendi daha çocukluk yaşlarından zorlu bir mücadelenin içinde kendini bulmuştur. Ekonomik şartlar, zorlamalar onu oradan oraya gitmeye mecbur ederken Ahmet Mithat, kendini geliştirme fırsatını da bu mücadelenin içine sığdıracaktır. Aynı zamanda bir Mevlevi olan babası Anadolu’dan zor koşulların ve kısıtlı imkânların olduğu yerden Batı’ya gelmiştir. Eğitimli olmaması ve kısıtlı vasıfları sebebiyle ticaretle uğraşarak geçimini kazanmıştır. Mısır Çarşısı’nda bezci esnafında manifaturacılıkla uğraşmıştır.⁹²

Ahmet Mithat doğduğunda Tanzimat ilan edilmiş, sosyal müesseselerde ıslahat hareketlerine girilmiş bulunuluyordu. Vidin’den dönen Ahmet Mithat’ın 1861’e kadar İstanbul’da kaldığı görülmektedir. Bu süreçte Galata’da tanıştığı bir gayrimüslimden Fransızca dersi almaya başlamıştır. Yirmilerine yaklaştığında ailesi ile beraber Niş’e

⁹¹ Ahmet Efendi, Mithat, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (Haz. Mustafa Baydar), Varlık Yayınları, İstanbul 1954, 3.

⁹² Uğur Kökten, “Ahmet Mithat Efendi’nin Büyük Ailesi”, *Kitap-lık Dergisi*, 2002, 156.

taşınmıştır. Niş’de ortaokulu okumuş daha sonra Tuna Vilayeti Mektubi Kalemi’ne girerek çalışmıştır.⁹³

Dönemin önemli siyasilerinden olan Mithat Paşa’nın⁹⁴ Tuna valiliği görevi sebebiyle yolu bu defa da Rusçuk’a düşmüştür. Burada tekrar çalışmaya başlayan Ahmet Mithat devlet memurluğu yapmıştır. Mithat Paşa, Ahmet Efendi’nin gayretli ve meraklı yapısını desteklemiş ve takdir etmiştir. Kendi adı olan Mithat’ı ona vermiştir. Dönemin önemli dili olan Fransızca’yı öğrenebilmesi çeşitli imkânlar sunarak motive etmiştir tuna gazetesinde yazarlık yapmaya başlamıştır. Batı kültürünü anlamak için imkânları genişleyen Ahmet Mithat kısa bir süre sonra da başyazar olmuştur.⁹⁵

Bir Alman mühendisine tercümanlık vazifesiyle gönderildiği Sofya’da evlenen Ahmet Mithat Efendi burada sekiz ay kadar çalışmış ve görevlerini yerine getirmiştir. Mithat Paşa’nın Şûra-yı devlet reisliğinden Bağdat valiliğine tayini üzerine paşayla konuşmuştur. Bağdat’ta bir matbaa kurulacaktır. Burada çıkarılacak olan *Zevra* adlı gazetenin işlerini yürütme görevi de kendisine verilmiştir.⁹⁶

Kendisine ismini de veren Vali Mithat Paşa’nın himayesinde çeşitli seyahatler yapan Ahmet Mithat bu yolculuklarda yeni insanlarla tanışmış ve heyecanını onlara yansıtmıştır. Okumaya, öğrenmeye, çalışmaya isteği merakı son haddine varınca kendini en hızlı şekilde geliştirmenin yollarını aramıştır. Özellikle Bağdat günleri kendisini etkileyen ve değişime uğratan şahsiyetlerle tanıştığı en mutlu zamanlarından olmuştur.

Bağdat’ta geçirdiği dönemleri son derece verimli olmuştur. Burada kendisine düzenli ve dostane ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bu dostlar kitap okuyan, yazan evlerinde piyano vb. enstrümanlar bulunan bunları çalan dostlardır. Rafine zevklerle donatılan bu dost çevresinde fotoğraf çekmek gibi meşgaleler, sanatla resimle uğraşlar söz konusudur. Ahmet Mithat’ın ilgisini bilhassa çeken taraf bu dostların Batı’yı görmüş olmalarıdır. Avrupa kültürünü yakından tanımaktadırlar. Bu dostlardan biri de Osman Hamdi Bey’dir.⁹⁷ Ahmet Mithat’la akran olan fakat ondan daha iyi imkânlarla on iki yıl

⁹³ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 22.

⁹⁴ Ahmet Şefik Mithat Paşa, Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamıdır.

⁹⁵ Orhan Okay, “Ahmet Mithat Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1989, 100-103.

⁹⁶ Haz. Mustafa Baydar, *Ahmet Mithat Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 4.

⁹⁷ Tanzimat döneminde yaşamış Türk ressam, müzeci ve Arkeologdur.

Avrupa’da kalarak kendini yetiştirmiş bu genç aydın, Ahmet Mithat’ın azmi ve merakı karşısında şunu önermiştir:

“Birader! Gerçekten tevsî-i mâlûmata merakın varsa bazı esaslı kitapların esâmisini vereyim. Paraya acıma, bunları celp et, oku. Mebâhiste taammuk et, ondan sonra işe karış”⁹⁸ demiştir. Görüldüğü gibi Ahmet Mithat Efendi çalışma ve öğrenme konusunda tükenmez bir heyecan ve isteğe sahiptir. O çalışmaya o kadar önem vermiştir ki *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanan “Sevda-yı Sa’y ü Amel” adlı makalesinde devletin girdiği buhranın ancak çalışarak çözüleceğini belirtmiştir. Çalışmak, devleti ve toplumu ekonomik yani maddi anlamda refaha erdireceği gibi psikolojik anlamda da doyuma kavuşturacaktır.⁹⁹

Bağdat günlerinde okur, yazar ve Avrupa görmüş kimselerin arasında bahtiyar günler geçiren Ahmet Mithat, burada fikri dünyasına ve vizyonuna etki eden dostlar edinmiştir. Osman Hamdi Bey’in tavsiyesiyle getirdiği kitaplarını okurken bir yandan da bu çevrenin etkileşimiyle gelişmekte ve dönüşmektedir. Bu dostlardan bilhassa ikisi Doğu’yu ve Batı’yı daha eleştirel bir şekilde eserlerinde bize aktarmasını sağlayacak kadar onu etkilemiştir.

Ahmet Mithat’ın Doğu’ya yönelen çehresinde önemli yeri olan bu iki kişiden biri Bağdatlı Muhammed Zühavi’dir. Irak’lı bir Fıkıh âlimidir. Zühavi, Bağdat’ta bulunan Süleymaniye Medresesi’ne müderris olarak atanmıştır. Bu vazifeden iki yıl kadar sonra Bağdat şehri maarif meclisi üyeliğine seçilmiştir. Ahmet Mithat ile yolları kesişmiştir. Zehavi, Bağdat vilâyet matbaasında işlemekte *Zevrâ* gazetesinin yazı işlerinde görev almıştır. Arapça kısmında çalışmıştır.¹⁰⁰

Ahmet Mithat döneminin meşhur fıkıh âlimi olan Zehavi ile medrese ilimleri üzerine pek çok sohbette bulunmuştur. Fakat dünya görüşünün genişlemesinde ona daha büyük katkıları sağlayan kişi Şirazlı Muhammed Bakır Can Muattar olmuştur. Arapça, Hintçe, Farsça, İbranice ve İngilizce dillerini bilen Muattar, birçok dini inancı denemiş ve bunlara girip çıkmıştır. Kendisini yarı meczup, yarı filozof bir derviş olarak tanımlayabileceğimiz Can Muattar ve Ahmet Mithat arasında uzun soluklu bir dostluk

⁹⁸ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 23.

⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Sevda-yı Sa’y ü Amel (Çalışma Sevdası)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, 14.

¹⁰⁰ Philip Charles Sadgrove, “Zehavi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2013, XLIV, 177-179.

gelişmiştir. Doğunun felsefesini, ilmini öğrenmiş aynı zamanda hadis ilmine eleştirel bakmayı öğrenmiştir.¹⁰¹

Bağdat günleri bu şekilde geçen Ahmet Mithat, oldukça doyurucu ve feyizli bir çalışma süreci geçirmiştir. Bu güzel günler Basra Mutasarrıfı olarak çalışan abisi Hafız Paşa'nın öldürülmesiyle sonlanır. Geriye kalan ailenin sorumluluğu Ahmet Mithat'a kalmıştır. Tüm aileyi toplayıp memuriyet görevinden istifa edip bir kez daha İstanbul'un yolunu tutmak zorunda kalmıştır.¹⁰² Bağdat yıllarında ayrıca *Hâce-i Evvel* ile *Kıssadan Hisseyi* bastırmış ve *Letaifi-i Rivâyât* serisinde çıkan hikâyelerin bir kısmını da yine burada yazmıştır.

İstanbul'da kendisine Ceride-i askeriye başyazarlığı teklif edilmiştir. Haftalık olarak çalışacağı bu görevi kabul etmiştir. Tahtakale'de tuttuğu bir evde, ufacık bir matbaa kurmuştur.¹⁰³ Oldukça kalabalık olan ailesini geçindirmek için uğraştığından yayıncılıktan, kazandığı geliri az olmasına rağmen vazgeçmemiştir. Müteşebbis olması ile bilinen Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı boyunca pek çok iş yaptığı bilinmektedir. Sade memur maaşıyla geçinmeyi de doğru bulmamıştır. Türkiye'de ilk yapay kuluçka makinesini yapmıştır. Bilimsel yöntemlerle arı kovanlarını getirmiştir. Çiftliğinde cins tavuk yetiştirerek satan ve kendi arazisinde bulunan Sırmakeş suyunu şişeleyerek İstanbul halkına ulaştırması onun ekonomik alternatifler üreten girişimciliği ve sırtını devlete dayayarak geçinmeme ilkesine en güzel örneklerdir.¹⁰⁴

Kurduğu matbaa büyümeye başlayınca Asmaaltı'nda Camlı Han'da birkaç çalışanıyla beraber işleteceği geniş bir oda tutmuştur. Daha sonra Bâbıâli caddesinde büyük bir daireyi matbaa haline getirmiştir. Koşuşturma ve çalışma sırasında eğitime önem veren Ahmet Mithat ailesindeki çocukları da eğitmeye devam etmiştir. Ahmet Mithat Efendi matbaasını resimli bir haftalık çıkarmayı düşündüğü için Beyoğlu'nda Haçopulo çarşısı 13 numaraya taşımıştır.¹⁰⁵

Evinde kurduğu küçük matbaasını azimle ve gayretle büyültmeyi başaran Ahmet Mithat bu süreçte çeşitli gazetelere de yazılar yazmaya devam etmiştir. Devrin

¹⁰¹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 24.

¹⁰² Yahya Ayyıldız, Coşkun Albayrak, "Arafta Bir Girişimci: Ahmet Mithat Efendi", *SBF Dergisi*, 75/2, 2020, 409-436.

¹⁰³ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 5.

¹⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Sevda-yı Sa'y ü Amel (Çalışma Sevdası)*, 14.

¹⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 5.

münevverlerinin Avrupalı olma veya olanlara yakın olma eğilimlerinin bir sonucu olarak Beyoğlu semti ise dikkat çekici bir lokasyondur. Aydınlanma devrinin hemen her okur, yazar ve düşünürünün yolu bir şekilde buralardan geçmiş olmalıdır.

Zira Batılı olanı anlamanın bir yolu da onlara yakın olmaktır. Matbaasını taşımaya devam eder Sirkeci'ye, ardından da Beyoğlu'na taşınır: “*Şu Beyoğlu, ne yaman memleket! Hangi tarafa bakılsa, orada bir roman görülyor!*” diyerek gözlemlediği Beyoğlu'nda roman üreten bir yazar durumuna gelir. Çünkü “*İstanbul, Ahmet Mithat Efendi için, değişik yüzleri olan bir kişidir.*”¹⁰⁶

Bununla beraber sanat ile iştigal eden pek çok kişinin burada oluşu, en asilinden en sefiline kadar tiyatroların Beyoğlu'nda bulunuşu, birçok Tanzimat yazarı gibi Ahmet Mithat'ı da bu semtin cazibesine çekmiştir, yine Beyoğlu muhitinde az-çok entelektüel yabancılara rastlanmaktadır. Ahmet Mithat onları tanımak, adetlerini, alışkanlıklarını bilmek yakından tanımak hakkındaki izlenimlerini öğrenmek ister hatta bunu lüzumlu görür.¹⁰⁷ Yazarımızın eserlerinde de Beyoğlu'nun adını geçirmesinden benzer bir yönelim içinde olduğunu anlamamız mümkündür. Bununla ilgili eserlerinde sık sık Beyoğlu'nu anmaktadır:

“*Galata'dan bilâ-ihitiyâr (isteğim dışında) Beyoğlu'na gidişim için vuku bulan tekdirden (azardan) bir memnun oldum, bir hoşlandım ki, cihanda en büyük bir bahtiyarlık dahi bunu addeyledim*”¹⁰⁸

“*Beyoğlu'na gittim. Hem de evvelleri Elhamra, biraz sonra Varyete ve en sonra El dorado denilen ve nasûh (nasihatçi) aramak için ihtiyâr-ı zahmet edilen (zahmete katlanılan) tiyatroya gittim.*”¹⁰⁹

“*Hanım, köprü üzerine çıkıp da Galata tarafına teveccüh eylediği zaman ise Behçet Bey işi Beyoğlu'nda olduğunu tayin eyledi ki bu hâlde Necati tarafından*” Benim de Beyoğlu'nda işim var. Kabul edersen sana refakat edeyim”¹¹⁰

“*Kitapçı Vayes vasıtasıyla Paris'e birkaç kitap sipariş etmiştim. Onlar dün gelmiştirler. Bugün almaya gidiyorum.*

¹⁰⁶ Uğur Kökten, “Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi”, 156.

¹⁰⁷ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 25.

¹⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Efendi ile Şaire Fitnat Hanım Mektuplaşmaları*, (Haz. Ömer Hakan Özalp), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, 112.

¹⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Efendi ile Şaire Fitnat Hanım Mektuplaşmaları*, 113.

¹¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Vah, Dergâh* yayınları, İstanbul 2019, 32.

-Beyoğlu'na gidiyorsunuz demek? Tamam, tamam size refakat edebilirim.

-Siz de mi Bayoğlu'na?

-Evet! Terziye kadar gideceğim”¹¹¹

“Bunların birisi İngiliz telgraf-ı bahri şirketi memurlarından Hikemiyan Efendi ve diğeri Beyoğlu'nda İngiliz Eczanesi diye meşhur olan eczane sahibi Mösyö Jozef Kanzuk ve diğeri Konya reji memuru Sabik Kaluyani Efendi olup Beyoğlu'nun meşhur familyalarından Korpi familyasına mensup bir delikanlı dahi bunların rüfekasından olmakla onunla da muarefe hâsıl oldu.”¹¹²

“Karl Johans Gate Caddesi en meşhur sokağı olup bizim Beyoğlu Caddesi'nin Galatasaray'ından Taksim'e doğru giden cihetine benzerse de binalar onun kadar sık olmayıp hayli seyrekirler.”¹¹³ Beyoğlu bir semt olarak Ahmet Mithat'ı da dönemin aydınlanmacı yazarları kadar etkilemiş ve gelişimin takipçisi olanların uğrak yeri olarak eserlerinde de sık sık kullandığı bir mekân olmuştur.

Avrupa'yı merak eden genç Ahmet Mithat matbaasını Beyoğlu'na taşıyarak buranın havasını solumak ve yenilikleri yakından takip etmek istemiştir. Aynı zamanda entelektüel sohbetlere ve insanlara karşı da ilgisi olup bu fırsatları da kaçırmamış her açıdan beslenmeye ve öğrendiklerini eserlerinde kullandığı temalara çevirmeyi ihmal etmemiştir.

Ahmet Mithat, İstanbul'a gelen yabancılarla tanışmaktan, görüşmekten yeni simalar görmekten keyif duymaktadır. Beyoğlu'nda bazı otel kafeleri, kahvehaneler vb. yerler entelektüel yerli ve yabancıların uğrak alanları olmuştur. O da buraları ziyaret etmiş ve pek çok tecrübe edinmiştir. Örneğin *Gürcü Kızı* romanını böyle bir ziyaretten aldığı ilhamla yazmıştır. Alman kökenli bir seyyah olan ve Beyoğlu'nda bir otelde kalan Vihelm Sanc'la (Wilhelm San) ile tanışmıştır. Otelin kafesinde bir dost sohbetinde ondan Kafkasya'da kaldığı zaman başından geçen bir macerasını dinlemiştir. Bu sohbetten aldığı ilhamla *Gürcü Kızı* romanını yazmıştır.¹¹⁴ İstanbul'da ve özellikle Beyoğlu taraflarında tanıştığı yabancılarla ve onlarla yaptığı sohbetlerle Batılı tarifi kafasında şekillenmeye başlayan Ahmet Mithat, özellikle bu yabancıların çalışkan,

¹¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 232-233.

¹¹² Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, 32.

¹¹³ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, 274.

¹¹⁴ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 25.

meraklı, gözlemleyici taraflarına hayran kaldığını ve aslında bizde de olması gerekenin bu olduğunu ifade edecektir.

“Kral Haşmetli İkinci Oscar,¹¹⁵ Hazretleri tarafından memur edilen Kont Charles de Landsberg İstanbul’a gelerek gerek onun bana gelmekliği ve gerek benim ona gitmekliğim suretiyle vuku bulan üç dört mülâkatta icap eden tehyiat tayin olduğu gibi yine o sırada Macar fuzelâsından meşhur Mösyö Arminius Vambéry¹¹⁶dahi İstanbul’a gelerek hasbe’l-muarefe vuku bulan mülakatta fazıl-ı müşarünileyhten dahi hayli mütâlaat-ı nâfiaya nâil olmuşum.”¹¹⁷ Avrupalıda hayran kaldığı meraklı ve girişimci ruhun fazlasıyla Ahmet Mithat Efendi’de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. O ve coşkulu merakı, öğrenme ve bilme iştiağı onu her konuda eser yazma seviyesine erdirmişti. Tüm bu insanlarla olan ilişkilerinden, seyahatlerinden ve kitaplardan devşirdikleriyle kendini yol açan, pek çok yeteneği keşfeden, onlara fırsat sunan, kültürüne hizmet eden bir adanmışlıkla konumlandırmıştır.

Sultan Abdülaziz’in son yılları Ahmet Mithat için yorucu ve sancılıdır Siyasal meselelerin getirdiği atmosferle beraber bir hassasiyet oluşmuştur. Bu dönemde kendisini Rodos sürgününde bulacağı yazılar yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi değil sadece dönemin pek çok yazarı bu tarz sürgünlerle cezalandırılmıştır. Ahmet Mithat için Rodos’ta geçen üç sene o kadar kötü olmayacaktır. Ege’nin güzelliği içinde çalışmaya ve üretmeye devam edecektir.¹¹⁸

Gündelik gazetelere yazmayı bir süreliğine bırakan Ahmet Mithat, *Kırkambar* dergisini çıkarmaya çalışırken bir yandan da hikâyelerinin yayınlanması için uğraşmaktadır. Bu sırada yavaş yavaş ehemmiyet kazanmaya başlayan tiyatroya da heves etmiştir. *Dağarcık* dergisinde çıkan “*Duvarın Bir Sadâ*” adlı yazısı büyük tepki çekmiştir. Kendisine ağır suçlamalar yöneltilmiştir. *Basiret* gibi dönemin bir kısım gazeteleri kendisini dinsizlikle suçlamıştır. Şeyhülislam kapısında yargılanması dahi istenmiştir. Özellikle *Basiret* gazetesinde yazan Hoca İshak Efendi kendisine: “*Ey kâfir-*

¹¹⁵ Oscar Frederik İsveç ve Norveç kralı.

¹¹⁶ Turgut Akpınar, “Vambéry Arminius”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2012, XLII, 501-502.

¹¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevlan*, 23.

¹¹⁸ Uğur Kökten, “Ahmet Mithat Efendi’nin Büyük Ailesi”, 157.

i bîdin” diyerek sert çıkışlarda bulunmuştur.¹¹⁹ Dönemin gazetelerinde, dergilerinde hükümete yönelik eleştiriler sebebiyle sık sık kapanma veya sansür söz konusu idi.

Ahmet Mithat ve yazdığı dergi, gazetelerde benzer bir sona uğramıştır. Kendisi de bu sebeplerle önce hücumu uğramış sonra hapsedilmiş ve nihayetinde sürgün edilmiştir. Bu sürgün cezasına dönemin başka edebiyatçıları da uğramıştır.

Fitnat Hanım’a mektubunda bu duruma şöyle değinmektedir: “*Otuz dört yaşıma geldiğim ve çocukluktan beri birçok tehlikeler geçirdiğim halde, helecân-ı kalb (kalp çarpıntısı) dedikleri şey; yalnız bir kere, o da zindanda iken (Namık) Kemal’in tesmim edildiğini (zehirlenildiğini) ve bizim de tesmim veya idamımız(ın) dahi Abdülaziz’in matlubu (isteği) olduğunu haber verdikleri zaman son derece telaşlanmış ve şöyle devam etmiştir; şu mevt-i ıztırâriden (kaçınılmaz ölümden) kurtulmak kat’iyyen muhal olduğunu ve bu babda cesaretin, şecaatin hiçbir te’sirinin, faydasının olamayacağını anladığım vakit vâki olmuştu.*”¹²⁰ Ahmet Mithat en zor günlerinden ve korkularından birini işte bu zindan günlerinde yaşamıştır. Koğuş arkadaşı Tevfik Bey ile sık sık durumu değerlendirmiş, Namık Kemâl’in zehirlenme haberinden sonra bu konuyu konuşmaya bile cesaret edememiş ve ölümü sessizce kabul etmeye çalışmıştır.

Tevfik Bey, yardımcıları bir nefere afyon aldırılmıştır. Bunun ne olduğunu soran Ahmet Mithat’a başkasının zehriyle ölmektense kendi zehriyle ölmeyi tercih ettiğini söylemiştir: “*Belaya tahammül edemeyerek kendisine kıymak (kıymanın) şan olup olmayacağı hakkında Tevfik ile bir hayli söyleştik. Ancak, içinde bulunduğumuz bela, yine bela-yı mevtten başka hiçbir şey olmadığından, bu babda edilecek tahammül, her halükârda bu belaya tahammülden ibaret kalacak idi.*”¹²¹ Durumları hakkında oldukça karamsar oldukları belli olmaktadır. Fakat sonları ölüm olmaz ve sürgün kararı çıkar.

Gözüaltına alındıktan sonra Ahmet Mithat, Ebüzziya Tevfik Bey ile Rodos’a sürgün edilmiştir. Devrin rejim karşıtı aydınlarından olan Namık Kemâl Magosa’ya, Nuri ve Reşat beyler ise Akkâ’ya sürülmüştür. Bu durum Abdülaziz’in tahtan indirilmesine kadar yani otuz sekiz ay devam etmiştir.¹²² Sürgün günleri ise Ahmet Mithat için bir başka tecrübe sahası olmuştur. Boş durmayı sevmeyip gittiği her yerde

¹¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 6.

¹²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Efendi ile Şaire Fitnat Hanım Mektuplaşmaları*, 79.

¹²¹ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Efendi ile Şaire Fitnat Hanım Mektuplaşmaları*, 80.

¹²² Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 6.

her zaman ürettiği için burada da aynı şevkle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir ve sürgün günleri onun için yeni eserler ürettiği bir dönem olarak devam etmiştir.

Bu dönemde Rodos adasında da vaktini boşa geçirmemiştir. Gelişmelere karşı hiçbir zaman kayıtsız kalmamış ve bir okul kurmuştur. Medrese-i Süleymaniye adıyla kurduğu bu okulda mahkûmlara eğitim vermiş, öğretmenliğe devam etmiştir.¹²³ Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ve V. Murat'ın tahta çıkması üzerine ilan ettiği af ile İstanbul'a dönmeyi başarmıştır. Fakat yine de Rodos'ta açtığı okulunun birtakım ihtiyaçlarını gidermek, eksiklerini tamamlamak duygusu ve vazife sorumluluğuyla acele etmez bir süre daha adada kalır.¹²⁴ Öğrenme aşkı kadar öğretme aşkı da onu değerli kılan önemli çabalarından biri olacaktır.

Rodos günleri Ahmet Mithat'ın meşhur olacak eserlerini de üretmeye başladığı bir dönem olmuştur. *Dünyaya İkinci Geliş, Ahz-ı Sâr, Açık Baş, Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Felâtun Bey ile Rakım Efendi* gibi eserleri Rodos günlerinin meyvesidir. Bu eserlerini vakit kaybetmeden İstanbul'a göndermiştir. Eserler sütkardeşi Mehmet Cevdet adıyla basılmıştır.¹²⁵ İstanbul'a dönüş ile artık yeni bir dönem başlayacaktır. Ahmet Mithat ailesiyle beraber yeni bir ev, yeni bir sayfa açarak kaldığı yerden edebiyatın ve anlatmanın büyüüne kapıldığı yazma tutkusunu, üretkenliğini ve halkı aydınlatma, bilinçlendirme gayretini devam ettirecektir.

Bu dönüşle hayatında sürekli gördüğümüz hareket etmeler artık daha yerleşik bir hale kendini bırakacaktır. Hayatı boyunca oradan oraya gitmek zorunda kalan Ahmet Mithat için kök salma vakti de gelmiştir. İlklerin temsilcisi, hocası Ahmet Mithat Efendi yaşamak için Beykoz'u tercih etmiştir. Yaşamak için kırsalı seçmiştir aynı zamanda çalışmak ve üretmek için yine didinmiştir. Bir çiftlik kurmuştur. Bu çiftlikten ekmek yiyen elli altmış civarı çalışanı mevcuttur. Bahçesinden çıkardığı kaynak suyunu Sırmakeş adıyla işletmiş, dağıtımını sağlamıştır. “*Ahmet Mithat da Chagall gibi, tüm yalınlığı, sevimliliği, arılığı ve gülünçlüğüyle köy yaşamını yeğ tutmuştur.*” İstanbul'da yaşadığı hayatını maddi manevi zenginleştiren Ahmet Mithat, sahilde bir arazi daha

¹²³ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevlan*, 5.

¹²⁴ Uğur Kökden, “Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi”, 157.

¹²⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 6.

satın almış yapımı sekiz yıl süren ahşap aşı boyalı, zevklerini yansıttığı, üç katlı bir yalı yaptırmıştır.¹²⁶

Kök salacağı bu evde artık Ahmet Mithat ikinci evliliğini de yapacaktır ve bu ev, daha sonraki yıllarda kültür-sanat hayatında canlı gelişmelerin, girişimlerin yaşandığı bir yer haline gelecektir. Evine giren çıkan dostları entelektüeller, âlimler, edipler ve bu konuların adayları olan daha sonra meşhur olacak daha genç heveslilerdir. Matbaa ve yazma işlerini gazete yaşamını da asla bırakmayan Ahmet Mithat, Batı'yı daha iyi anlamının fırsatlarını da bulacaktır. Sultan Abdülhamid dönemi onun için hem olumlu hem de olumsuz taraflar barındırmıştır. Bu dönemde Sultan, kendisini korumasına almış ve sarayın imkânlarından faydalanma şansını elde etmiştir. Matbaa-yı Âmire müdürlüğünde Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye Azalığında, Takvîm-i Vakayı gibi çeşitli yerlerde öğretmenlik yapmıştır. Stockholm'de 1889'da Şarkiyatçılar Kongresi düzenlenmiştir. Sultanın görevlendirmesiyle iki buçuk aylık bir Avrupa seyahati de yaparak hep merak ettiği Batıya yakından temas fırsatını da yakalamıştır.¹²⁷

Kongre sürecinden kısa bir süre sonra renkli yurtdışı yolculuğunu anlattığı *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli seyahat günlüklerini topladığı eserini kaleme almıştır. Böylece, çok yönlülüğüne şehirliliğine doğrudan bir gözlemci olarak katıldığı Batı boyutu da eklenmiştir. Şinasi'nin şu tespiti bu seyahati ifade eder gibidir: "*Asya'nın yaşlı aklıyla Avrupa'nın taze düşüncesini -buna uygulamaları demek daha uygun olurdu- birleştirmeyi dener.*"¹²⁸ Hem Avrupa'yı yakından görme heyecanı hem de yeni insanlarla tanıştığı verimli ve üretken bir gezi gerçekleştiren Ahmet Mithat, izlenimlerini ise kitaplaştırmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, resmi bir görev için bu seyahate çıkmıştır. Ancak kendisine sürekli görevler yükleme alışkanlığıyla okurlarına detaylarıyla anlatmak ve tanıtmak istediği Avrupa'yı gezdirmek istemiştir. Bu sebeple 1889 yılının Ağustos'unda İstanbul'dan başlayan ve yaklaşık üç buçuk ay süren seyahati boyunca yaşadıklarının, gezdiği gördüğü yerlerin, seyahat esnasındaki izlenim ve değerlendirmelerinin ayrıntılı notlarını tutmuştur. Daha sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesinde gezi notlarını kısım

¹²⁶ Uğur Kökden, "Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi", 157.

¹²⁷ Orhan Okay, "Ahmet Mithat Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 100-103.

¹²⁸ Uğur Kökden, "Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi", 157.

kısım yazarak paylaşıma açmıştır.¹²⁹ Yazarımızın gözünden kendi devrinin Avrupa'sına bakma fırsatını bu vesile yakalamakla beraber Ahmet Mithat'ın Batı'dan ne anladığı ve ne önerdiği tezi de iyice anlaşılır hale gelmiştir.

Hayatının son dönemlerini Beykoz'daki konağında geçiren Ahmet Mithat, evini de aktif bir eğitim yuvasına dönüştürmüştür. Evine gelenler arasında yer alan Musa Kâzım Efendi'den büyük damadı Ömer Naci ile birlikte özel fıkıh ve tefsir dersleri almıştır. Beykoz'daki dostlarıyla beraber “-1908'de, Beykoz Terbiye-i Bedeniye Kulübü'nü kurmuştur.” Birden fazla evlilik yapmış olan Ahmet Mithat'ın bu evliliklerinden iki erkek, üç kız olmak üzere beşer çocuğu olmuştur. “İlk eşi Servet Hanım'dan doğan erkek çocuklar, Dr. İbrahim Kâmil Bey'le Muzaffer Bey; ikinci eşi Melek Hanım'dan doğarlarsa, Süleyman ve Galip Beyler! Kızlar ise, Servet Hanım'dan olanlar Mediha, Saniye ve Fitnat; buna karşılık Melek Hanım'ın kızlarıysa Hacer, Arife ve Ziba” dır. Mithat Efendi'nin kalabalık bir ailesi vardır. Kızlarını evde eğitmiştir. Tüm çocuklarına yabancı dil, musiki eğitimi ve pek çok daldan kültürel eğitimler vermiştir. Tüm kızlarına birer müzik aleti çalmayı ve beste yapabilmeyi öğretmiştir. Dil eğitimi vermeyi önemsemiştir. Kızlarının tümü Arapça veya Farsçadan birini konuşabilecek kadar dile hâkimdir.¹³⁰

Medresetü'l-vâizinde dinler tarihi hocalığı, Darülfünûn ve Darülmüallimât'ta hocalık yapmıştır. Hayatının sonuna kadar çalışmayı düstur edindiği Darüşşafaka'da gönüllü olarak çalışmaya da devam etmiştir. Nöbetçi olduğu gecelerden birinde 1912 senesinde kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Fatih türbesi haziresine gömülmüştür. Mezar taşında şaire Nigâr Hanım'ın şu beyti yazılıdır:

“Gayretindir sevdiren fazl-ı ‘ulûmu ümmete
Verzişindir anlatan sevda-yı sa ‘yı millete.”¹³¹

3.2. ESERLERİ

Ahmet Mithat Efendi, yaşadığı dönemin bütün cephelerinden haberdar olmuştur. Temas etmediği, kurcalamadığı, üzerine yazılar yazmadığı konu hemen hemen yok gibidir. Yazdığı, ilgilendiği alanların çeşitliliğini şu başlıklarla anlatamaya çalışmak

¹²⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevlan*, 14.

¹³⁰ Uğur Kökten, “Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi”, 157.

¹³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 8.

mümkündür: Roman, hikâye, eleştiri, tiyatro, şiir, mitoloji, tercüme, musiki, askerlik, din, dil, tarih, fizyoloji, coğrafya, felsefe, ekonomi, görgü kuralları, çocuk eğitimi, biyoloji, astronomi, matematik, hokkabazlık vb. konulardır. Tüm bu başlıklar Ahmet Mithat Efendi'nin ilgisine, alakasına mazhar olmuş ve çoğunu yazıya dökerek hayret verici bir eser sayısına ulaşmıştır.¹³²

Sabri Koz'un, Ahmet Mithat'ın bibliyografyasını titiz bir şekilde verdiği çalışmada, yazarın yayınlanmış eserlerinin sayısının iki yüzü geçtiğini belirtmektedir. Basım tarihleri hicri takvime göre verilmiş olan eserlerinin çoğunu kendi matbaasında basmıştır. Eser bolluğu ve çeşitliliği yazı makinesi namıyla ünlenen Ahmet Mithat'ın yazarak yaşayan bir yazar olduğunun da göstergesidir.¹³³ Yazarın pek çok eseri olduğu için hepsine yer vermek çalışmamızın kapsamını aşacaktır. Ahmet Mithat Efendi'nin eser çeşitliliğine dikkat çekmek adına bir kısmına yer vermeye çalıştık.

- Abdest ve Namaz, Müptediler İçin Kıraat Kitabı
- Acâ'ib-i Âlem
- Açık Baş
- Ahbâr-ı Âsâra Ta'mîm-i Enzâr
- Ahmet Metin ve Şirzâd, Hakâyık-ı Tarihîye Üzerine Müesses Roman
- Ahmet Mithat Efendi ile Şair Fitnat Hanım
- Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti
- Aleksandr Stradella, Flutov'un "Stradella" adlı operasından iktibas
- Amiral Bing (Çeviri)
- Ana Babanın Evlât Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi
- Avrupa'da Bir Cevlân
- Avrupa'nın Eski Medeniyeti
- Babalar Oğullar (Musâhabât-ı Leyliye: 12)
- Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyeye Müdâfaa
- Beşir Fuad
- Bilgiç Kız, Hector Malot'tan.
- Cellâd

¹³² Ahmet Mithat Efendi, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 8.

¹³³ Sabri Koz, "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri", *Kitap-lık Dergisi*, 54, 2002, 160.

- Çengi
- Çocuk, Melekât-i Uzviye ve Ruhiyesi
- Çiçekler
- Dârülfünûn Dersleri, (1.Kısım)
- Dârülfünûn Dersleri, (2.Kısım)
- Dolabdan Temaşa, (Letâif-i Rivâyât: 20)
- Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş
- Dünya (Amerika)
- Dünya (Asya)
- Dünya [Afrika ve Avustralya]
- Dürdâne Hanım
- Ekonomi Politik
- Eski Mektuplar
- Esrâr-ı Cinâyât
- Eyvah, (Letâif-i Rivâyât:7)
- Eyvah, (Letâif-i Rivâyât:7)
- Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrîre-i Osmâniyenin Neş'eti
- Felâtun Bey ile Rakım Efendi
- Felsefe-i Zenân, (Letâif-i Rivâyât:3)
- Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları
- Firkat, (Letâif-i Rivâyât:5)
- Gençlik-Teehhül, (Letâif-i Rivâyât:2)
- Gabriel'in Günâhı, Charles Merouvel'den çeviri
- Gönül-Mihnet-keşân, (Letâif-i Rivâyât:4)
- Gönüllü
- Gürcü Kızı yahut intikam
- Hâce-i Evvel
- Hallü'l-ukâd
- Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar
- Hayal ve Hakikat, "Bir Kadın" imzasını kullanan Fatma Aliye ile
- Haydut Montari

- Hayret
- Hayvanlar
- Hikmet-i Peder
- Hilâl-i Ahmer, Cemiyet-i İnsâniyenin Târîhi
- Hüseyin Fellâh
- İki Mektub, (Musâhabât-ı Leyliye:19)
- İstibşar, Amerika'da Neşr-i İslâm Teşebbüsü
- Jön Türk, Milli İçtimâi Siyâsi Roman
- Kadınlarda Hıfz-ı Cemâl, (Musâhabât-ı Leyliye:6)
- Kadınlarda Tezyîd-i Cemâl, (Musâhabât-ı Leyliye:13)
- Kafkas
- Kâinat, (Kütübhanê-i Târih) Avrupa: Birinci Kısımın İkinci Cildi: Danimarka
- Karı Koca Masalı, Ramazâniye
- Kısmetinde Olanın Kaşığına Çıkar, (Letâif-i Rivâyât)
- Kıssadan Hisse Alır Âkiller
- Konak yahut Şeyh Şâmil'in Kafkasya Muhârehâtında Bir Hikâye-i Garibe
- Kuşlar
- La Dam o Kamelya, Aleksandr Dümazâde'den çeviri
- Medhal ve Târîh-i Finûn-ı Coğrafya
- Medrese-i Süleymâniye Tedrisât-ı İbtidâiye (1.DeFTER)
- Menfa
- Merdûd Kız, Emile Richebourg'tan çeviri
- Mesâil-i Muğlaka,
- Meyveler
- Mufassal
- Mufassal, Târîlî-i Kurûn-ı Cedide 2.Cit
- Muhâberât ve Muhâverât
- Müdâfaa, Ehl-i İslâmî Nasrâniyete Davet Edenlere Karşı Kaleme alınmıştır
- Müntahabât-ı Ahmet Mithat, 1.Cilt
- Müntahabât-ı Ahmet Mithat, 2.Cilt
- Müntahabât-ı Ahmet Mithat, 3.Cilt

- Müşâhedât
- Nasîb, Bekârlık Sultânlık mı Dedin? (Letâif-i Rivâyât:10)
- Nebatlar
- Nevm ve Halât-ı Nevm
- Obur, (Letâif-i Rivâyât: 13)
- Ölüm Allah'ın Emri, (Letâif-i Rivâyât: 8)
- Ömür Uzunluğu, (Musâhabât-ı Leyliye:2)
- Para! (Letâif-i Rivâyât: 17]
- Paris'de 30.000 Budî
- Paris'de Bir Türk
- Peçeli Kadın, Emile Richebourg'tan çeviri
- Peder Olmak Sanatı, Te'ehhül Edecek Adamın Muhtaç Olduğu Te'emmülât
- Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi
- Sağlık
- Said Beyefendi Hazretlerine Cevap
- Sanatkâr Namusu, Octave Feuillet'den çeviri
- Sayyâdâne Bir Cevalân, İzmit Körfezi'nde Bir Mesîre-i Saydiyyeyi Hâkidir,
- Sevdâ-yı Sa'y ve Amel
- Sid'in Hulâsası, Pierre Corneille'den düzyazı özet,
- Sihri-i Sirâcî
- Su
- Su-i Zan-Esaret, (Letâif-i Rivâyât:1)
- Su-i Zan-Esaret, (Letâif-i Rivâyât: 1)
- Süleyman Musli
- Şeytankaya Tılsımı
- Sopenhauer'ın Hikmet-i Cedîdesi
- Taaffüf
- Târihçe-i İnkılap yahut Çerkes Hasan'ın Terceme-i Hâli
- Târîh-i Edyârı
- Târîh-i Hikmet
- Târîh-i Hikmetin Zübdesi, Sorulu ve Cevaplı Târîh-i Hikmet

- Tasarrufât-ı Kimyeviye, (Musâhabât-ı Leyliye:4)
- Tedkîk-i Müskirât, (Musâhabât-ı Leyliye:7)
- Teehhül, (Musâhabât-ı Leyliye:3)
- Tegaddi, (Musâhabât-ı Leyliye:16)
- Terakki, (Musâhabât-ı Leyliye:14)
- Terbiyeli Çocuk
- Üç Cins Mahlûk
- Üss-i Inkılâb, Kırım Muhârebesinden Cûlûs-ı Hümâyûna Kadar, (1.Cilt)
- Vâh
- Vakit Geçirmek, (Musâhabât-ı Leyliye:1)
- Volter 20 Yaşında yahut İlk Muaşakası
- Yeniçeriler, (Letâif-i Rivâyât:6)
- Yeryüzünde Bir Melek
- Yürüyen Hayvanlar

3.3. ROMANLARDA GELENEK VE BATILILAŞMA

3.3.1. Ahmet Mithat ve Yazarlığı Hakkında

Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı bize romanlarının etkilendiği noktayı tam olarak işaret etmektedir. Zira onun metinlerinde yaşam ile kurgu iç içe geçmiş gibidir. Aynı zamanda kendi döneminin dinamiklerine karşı aksiyonda kalmıştır. Yerleşik olana ve değerlerine bağlılığında ise sebat ettiği söylenebilir. Fakat yine de tam olarak savunduğu şeyleri ve tarafını anlatmakta zorlanmıştır. Ahmet Mithat'ın metinleri üzerinden onun anlayışını, dönemini kavrayışını ve özümsetmek istediği temele göz atamaya çalışacağız.

Ahmet Mithat Efendi'nin, Mustafa Refik'in "*Musikinin Tesiri*" isimli tercümesine yazdığı takdiminde: "*Oğlum! Yalnız bir şeyi öğrenmeli, fakat mükemmel olarak! Yahut her şeyi öğrenmeli, bittabi nâkıs olarak! Osmanlılığımızın bugünkü haline nispetle şu iki şıktan bence ikincisi müreccahtır. Ben sana onu tavsiye ederim. Fakat bundan sonra birincisi müreccah olacaktır. Sen de evlâdına onu tavsiye eyle!*"¹³⁴

¹³⁴ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 17.

Nasihatı, edebiyatta birçok konuyu ilk defa ele almış olmasını çağının bir gerekliliği olarak anlamış ve çok eser üretmesinin bir konuda ehil kalamamasının sebebini kendi sözleriyle ifade etmiştir.

Edebiyatta ise Ahmet Mithat’a “ilk romancı” payesi verilmekle beraber bu konu edebiyatçılar arasında tartışılmıştır. İlk Türk romanını kimin yazdığı tartışılmış olsa bile tarihler ilklerin yazıcısı Ahmet Mithat’ı işaret etmektedir. Şemsettin Sami’nin 1872 yılında yayınlanan eseri *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*’ından birkaç sene önce Ahmet Mithat romanlar ve öyküler kaleme almıştır. İlk köy hikâyesini, ilk cinayet romanını, kadın sorunlarına teması vb. konulara öncelikle onun yer verdiği görülmektedir. Anı, seyahatname, monografi ve benzeri alanda ilk edebi türler de onun kaleminden çıkmıştır.¹³⁵ Üretkenliğiyle nam salmış olan Ahmet Mithat, hayatını adeta yazmaya hasretmiştir. Kendisine “*kırk beygir kuvvetinde yazı makinesi*” gibi pek çok yakıştırmada bulunulmuş olması ona çok uygun düşmüştür. Ahmet Mithat hikâyeleri hayattan almış ve okuruyla bağ kurmayı başarmıştır.¹³⁶

Romancılığı üzerine yaptığı bir tespitte Berna Moran ise; Ahmet Mithat ve dönemin romancılarının geleneksel halk hikâyeciliğinden, masallarından, meddahlıktan beslendiğini ve bu birikimle ilk kurguların ortaya çıktığını belirtmektedir.¹³⁷ Yazarımızın içine doğduğu birikimin imbiğinden süzerek yeni türleri şekillendirmesi dönemim akışı için son derece normal bir durum olarak görülmelidir. İlk kez tanıştıkları bir türün teknik açıdan kusursuz olanını ortaya koymak hemen beklenmemelidir.

Bununla beraber yapılan ilk romancı ve roman tartışmasına baktığımızda Ahmet Mithat’a yapılan bir haksızlık dikkat çekmektedir. Şemsettin Sami’nin eseri *Taaşşuk-ı Talat* bir roman için çok kısa bulunmuştur. Yazarın Arnavut kökenli olması da değerlendirmeyi etkilemiştir. Ahmet Mithat’a olan tepkilerin en mühimi ise dönemin sevilmeyen sultanı Abdülhamit ile olan bağlarıdır. Cumhuriyet’le beraber oluşan ideolojik bakış bu payeyi Namık Kemal’e vermiştir. *İntibah* adlı romanı edebî anlamda ilk millî roman olmuştur.¹³⁸

¹³⁵ Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, 14-15.

¹³⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, (Haz. Abdullah Uçman), Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, 19.

¹³⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, 25.

¹³⁸ Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, 16.

Edebiyat, sanat, kültür sahasına ideolojik bakışın etkisinin o zamanlardan başladığını ve günümüze kadar uzanan bir problem olarak devam ettiğini anlamak daha kolay hale gelmektedir. Dönemin Batılılaşmanın karşısına yerleştirdiği engel, Osmanlıcılık ve İslamcılık olarak temellendirilmiştir. En azından bir kısım yazarımız böyle değerlendirmiştir. Örneğin Servet-i Fünun döneminde Ahmet Mithat'a karşı yapılan aşağılamalar ona karşı yapılmış haksızlığı ortaya koymaktadır.

Dönemin kendi için çarpışan kalemleri Ahmet Mithat'ı da defe koyup çalmayı ihmal etmemiştir. Servet-i Fünun yazarlarıyla girdiği polemikler gündemden düşmemiştir. Devrin saygı gören kalemlerinden Tevfik Fikret ise Ahmet Mithat'ı rencide etmek için *Timsâl-i Cehâlet* adlı bir şiir bile yazmıştır. Bu şiir düşmanları tarafından sık sık alıntılanmış ve yayınlarda kullanılmıştır. Ahmet Mithat'ı karalama çalışmaları onun inşa ettiği imajına zarar vermiştir.¹³⁹ Aynı zamanda Abdülhamid ile arasının iyi olması da bir başka olumsuzluktur. Tanpınar, “*Abdülhamid iki muharriri severdi: Âli ve Ahmet Mithat. Namık Kemal'i biraz*”¹⁴⁰ demiştir.

Ahmet Mithat, Rodos sürgününden döndükten sonra *Letâifi-i Rivâyât*'ın onuncu bölümünü, *Üss-i İnkılâbı*'ın ise birinci cildini yayınlamıştır. Burada Sultan Abdülhamid yönetiminin ilk iki senesine ait vesikalardan oluşan bir tarih eseri kaleme almıştır. Bu eserde Abdülhamid'in ve sarayın aleyhinde bahseden bir şey olmaması eleştirilere yine maruz kalmasına sebep olmuştur.¹⁴¹ Ahmet Mithat'ın Abdülhamit ve yönetimini desteklemesi onu edebî dünyada görmezden gelinen biri haline getirdiği gibi eleştiri oklarını da üstüne çekmiştir.

Tanpınar'ın Ahmet Mithat'tan hoşlanmadığını belirtmesi ve abartılı, rencide edici kaba eleştirileri, politik bir temelden beslenmektedir. Örneğin bir cümlesinde: “*Üss-i İnkılâp'tan ve bilhassa Mithat Paşa muhakemesinden sonra Mithat Efendi'nin hayatı gittikçe artan refahının hikâyesi ile daha evvel getirdiklerine hemen hiçbir şey ilave etmeyen eserlerinin daima kabaran listesinden ibarettir.*”¹⁴² yorumunu yaparak öfkesinin sebebini izah etmiştir. Anladığımız kadarıyla hayat görüşleri uyuşmuyor diye Ahmet Mithat'a yüklenen Tanpınar, onu çok üretken olması fakat kendini yineleyen bir tekrarda olması ile de yermektedir.

¹³⁹ Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, 17.

¹⁴⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, 24.

¹⁴¹ Harika Durgun, *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, 31.

¹⁴² Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, 23.

Tanpınar, Ahmet Mithat'ı küçümsemek için hakaret sayılacak ifadeler kullanmıştır. Onu aşağılamak için “çarşı” olduğunu ifade etmiştir. “*Çarşı ahlakı*” veya “*esnaf zihniyeti*” demek suretiyle tahfif etmiştir. Tanpınar'ın birçok yerde eleştirilerin dozunu tutturamadığı görülmektedir. Ahmet Mithat'ı değerlendirirken onu toplumsal yeri üzerinden vurmaya çalışmıştır. Sınıfsal, elitist tavrından kurtulamamıştır. Nahoş bir başka eleştirisi ise fiziksel yapısı üzerinden yazı üretkenliğini zemmetmesidir. “*İştahından, iri yarı ve şişman olmasından söz ederek bunu da adeta yazdıklarına bağlamıştır. Orada kantite daima kaliteyi yener*” der.¹⁴³ Tanpınar'ın eleştirel üslubunun Ahmet Mithat Efendi'nin fiziksel özelliklerine kadar taşması son derece yakışıksız görünmektedir. Fakat bu öfkeli, taşkın eleştirilere rağmen Ahmet Mithat'ın bazı önemli adımlar attığını da ifade etmiştir.

Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin toplumumuzda bir “*okuma saati*” başlattığını söylemektedir. Thibaudet'in¹⁴⁴ roman okuyucusu dediği yapının teşekkül etmesinde oynadığı rol tartışılmaz olmalıdır. Karakteri sebebiyle de tam bir girişimci ve fırsatlara karşı uyanık bir algısı olan Ahmet Mithat, karşısına çıkan fırsatları yaşadığı müddetçe en iyi ve en verimli şekilde değerlendirmesini bilmiştir. Topluma faydalı olmak, halkı bilinçlendirmek için zengin bir kütüphane kurmuştur. Bulgarca, Yunanca, Fransızca, İngilizce, Arapça, Farsça, İtalyanca, Latince gibi pek çok dilden müteşekkil eserlerin yer aldığı bir koleksiyon bulundurmuştur. Ahmet Mithat Efendi, kitaplar dışında ecnebi gazetelerine ve dergilerine de abone olmuş dünyayı takipte kalmıştır.¹⁴⁵

Kendi döneminde ilklerle önce kendisi daha sonra halkı tanıştıran Ahmet Mithat elbette ilk olmanın getirdiği heyecan ve şevkle eleştiriye müsait eserler ve eylemler ortaya koymuştur. Fakat onun girişkenliği ve dönemin atmosferi onu değerlendirmede hakkaniyetli olmayı de gerektirmektedir. Tanpınar'ın zoraki övgülerinden birkaçında şöyle demektedir. “*Bununla beraber Ahmet Mithat Efendi hikâye ve romanda icat yahut adaptasyon yolu ile birkaç esaslı kapı açmaya muvaffak olmuştur.*” “*...çalışma tarzının zaafı ne olursa olsun yeni bir nev'in temelini atar,*” der.¹⁴⁶ Kabul etmek gerekmektedir ki Ahmet Mithat bir yol açıcıdır. Kendisini eleştiri yağmuruna tutanlar dahi Türk edebiyatından onu anmadan geçmeyi başaramamaktadır.

¹⁴³ Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, 24.

¹⁴⁴ Fransız edebiyat eleştirmeni, deneme yazarı.

¹⁴⁵ Harika Durgun, *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*, 47.

¹⁴⁶ Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, 25.

Romancılığının en önemli unsuru halktır. Üslup ve tekniğe o kadar özen göstermemiş olmasının sebeplerinden biri halka pek çok şeyi bir an önce ulaştırma arzusu ve tabii ki onlara okumayı sevdirmektir. Romanlarında teknik bir hata olarak yaptığı şeylerden birkaçı bilgi vermek için sık sık kurguyu bölmesi, meddah tarzı üslubu, akışı olayların içinde kesmesi, okuyucuyla konuşması, sohbet etmesi, onun romanına yöneltilen eleştirilerdir. Okuru ile adeta diyalogda kalmaya çalışmış yer yer çok fazla konuşmuş yer yer görünmez olmuştur.¹⁴⁷ Edebi eserler özellikle geçiş dönemlerinde ayrı bir değerlendirmeye tabii tutulmalıdır. Çünkü yazarlar kendi çağlarının gerekliliğini de bize yansıtmaktadır.

3.3.2. Ahmet Mithat Efendi Kitaplarında Gelenek ve Batılılaşmanın Karşılaşması

Ahmet Mithat romanlarında sık sık Batılılaşma veya Alafrangalaşma kavramı üzerinde durmaktadır ve bu kavramın devrin popüler kelimeleri olduğunu bilen bilmeyen herkesin kullandığını da belirterek eleştirmektedir:

“Alafranga!.. Otuz kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan, olur olmaz münasebetler üzerinde bir “Alafranga” sözüdür çıkar. Bazen bu sözün kuvveti bir hükm-i kati derecesine varır. “Alafrangaymış!.” Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba bu sözün asıl manası ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler? Bir zamandan beri “şık” kelimesi dahi hemen bu derecelerde taammüm etmişse de onun da ne olduğunu bilerek istimal edenler hakikaten enderdirler.”¹⁴⁸

Ahmet Mithat bu kelimelerin aslında övgü için kullanılması gerekirken halk arasında yanlış kullanılmaktan aşağılama anlamına geldiğini söylemektedir. Bunun sebebini ise Avrupa’yı hakkıyla tanımamak olarak nitelendirmektedir. Ahmet Mithat’ın yaşadığı asır Batı’nın üstünlüğünün kabul edildiği birasıdır. Yazarımızın endişesi ise bu algının giderek güçlenmesidir. Toplum için vazgeçilmez olan pek çok değeri zayıflatması veya yok etmesidir. Toplumsal müesseselerimizin ortaya koyduğu değerleri ahlak, aile, inanç, felsefe vb. gibi korumak istemiştir. Batı karşısındaki heyecanlı savunmalarının sebeplerinden biri bu endişesinde yatmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, 60.

¹⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga*, (Haz. Fazıl Gökçek), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, 15.

¹⁴⁹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 33.

“Avrupa yanı başımızda bulunmak şöyle dursun âdetâ Avrupa bizim içimizdedir. Biz dahi Avrupa kıtasındayız. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usul ve âdâb-ı muâşeretlerinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim âdâp ve usûl-i maişetimizden bihakkın haberdar değillerdir ya. Lakin biz de her şeyi onlara taklide heves görülür. Bilmediğimiz şeyleri taklitteki hevesimiz dahi bizi ekseriya Alafranganın gayri matbu ve gayri müstahsen olan cihazlarını taklide ve makul ve memduh olan şeylerini gafletle ihmale sevk ediyor.”¹⁵⁰ Ahmet Mithat’ın ilk işaret ettiği yer Batı’nın bilinmesi ve doğru analiz edilmesidir. Bunun için uzağa gitmeye hacet yoktur zira Avrupa zaten bizim içimizdedir. Fakat bu iki kültür birbirini hakkıyla merak etmemektedir.

“Avrupa’yı tanımak demek o dönem için Paris’i görmek anlamına da gelmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kalem oynatan isimlerden Hoca Tahsin Efendi’nin:

Paris’e git ey efendi akl u fikrin var ise

Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris’e

beyti dönemin kavrayışında Avrupa’nın görülmesinin hayati bir önem gibi algılandığını göstermektedir.”¹⁵¹ Ahmet Mithat döneminde bu kadar hayati görünen Avrupalı olmak veya görünmek mevzuun ortaya koyduğu durumları, mizahi kurgular içinde halkın anlayışına sunduğu görülmektedir. Avrupai görünmenin yollarının önce şekli bir dönüşüm sonra lisanî bir dönüşüm ve nihayet ahlakî dönüşümler üzerinden görünür olması romanlarına yansımıştır.

“Behçet Bey Mekteb-i Sultanide ikmal-i tahsil eylemiş olduğu cihazla Fransız lisanına âşinâ olduktan maada fûnûndan dahi behre peyda eylemiştir. Şu kadar ki Mekteb-i Sultani’de ikmal-i tahsil eden sair aaleb-i şâkirdan gibi onun dahi Osmanlıcası kıttır. Zaten şık ve centilmen geçinenler için Türkçenin biraz kıt olması da başkaca bir süs yerine geçmez mi?”¹⁵²

Görüldüğü üzere Galatasaray Lisesi mezunu olmak, Osmanlıca bilgisi az olmak ve Fransızca konuşabilmek önemli Avrupalılık işaretlerindendir. Aynı zamanda bu tarz Fransızca kelimeleri kullananların da yer yer eleştirildiği vakidir.

¹⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*, 16.

¹⁵¹ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevlan*, 13.

¹⁵² Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 50-51.

“*Vakia bir taraftan Arabinin gayretkârları elfaz-ı Arabiyyeyi lisan-ı Osmanimize suret-i tatbikimizden dolayı bizleri yani teceddüt ve terakki-i lisan taraftarlarını şediden teşhil etmekte ve bir takım mütefenninler dahi tabirât-ı fenniyyeyi yalnız kendi kabulleri gibi istimal eylemeyenlere yani hidrojene “müvellidü’l- ma” ve asitkarboniğe “hamız-ı karbon” dememek ve bunları Avrupa istimalatı gibi istimalde sebat göstermek suretiyle kendilerine ittiba etmeyenlere buğz eylemektelerse de!*”¹⁵³ Ahmet Mithat henüz hiçbir şeyde karar kılmamış ve durumun belirsiz olduğu bir memlekette bu tarz ikilemlerin olduğunu dile getirmektedir.

“*Bunlardan pek çoklarını gördük ki ahbab meyanında en çok istimal olunan “teklif ve tekellif” tabirlerinin Türkçesini bilemeyerek veyahut bilmezlenerek “Şey.. Of.. Türkçe nasıl derlerdi? diye arandıktan tarandıktan sonra nihayet Fransızca “fason” tabirini istimal ederek kendilerini muvaffak addetmişlerdir.*”¹⁵⁴ Aslında kendi kültürüne ne kadar yabancılaşırsan o kadar Avrupalı olabilirsin zannının dönemin şıklarında görülen Batılılaşma algısını ve yanlışlığını bize göstermektedir.

Kadınlar ise, “*Evvela hanımlarımızın nazar-ı dikkatlerine arz eyleriz ki saçları boyamak için Avrupa’dan gelen suların kâffesi muzırdır. Bunu elbette kadınlarımız dahi görmüşlerdir. Zira hangi kadın bunları istimal ederse saçları o hâl-i tabiilerine mahsus olan revnak ve cilayı kaybederek solgun bir renk aldıkları gibi evvelki tazeliğini ve düzgünlüğünü dahi kaybederek eski pöstekiler üzerindeki kıllar gibi bir hâl-i müstekreh peyda ederler.*”¹⁵⁵ diyerek uyarmıştır. Kadınların yenileşmeden etkileşimlerinin süslenmek hususundaki eğilimlerinde tezahür edişini belirten Mithat Efendi, Avrupa’dan getirilen saç boyaları ile bilhassa esmerlerin sarışın olma arzusuyla hem zararlı hem de uyumsuz bir güzellik içinde bulunduklarını belirterek uyarmaktadır.

Tanzimat döneminin kadınlar açısından dile getirilen sorunlarından birisi ise geleneksel evliliktir. Ahmet Mithat, *Kadınların Felsefesi* adlı eserinde bu soruna eleştirel yaklaşmaktadır. Kadınların bireysel olması maddi güçleri varsa evliliklerinden evla görülmüştür ve evliliğin doldurması beklenen boşluğu kitaplar ile doldurmuştur.

¹⁵³ Ahmet Mithat Efendi, *Musâbahât-ı Leyliye (Gece Sohbetleri)*, (Haz. Serap Aslan Cobutoğlu), Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, 68.

¹⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 51.

¹⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Musâbahât-ı Leyliye (Gece Sohbetleri)*, 104-105.

“Kardeşim! Ne yapalım. Anamızın pek büyük hakkı var. Kocaya varıp da ömrümüzü bir erkeğe bağımlı olarak yaşamak gibi kölelikten daha şiddetli bir hal içinde geçirmektense, evceğimiz mükemmel, gelirimiz yerinde, kütüphanemiz dolu kardeş kardeş oturup yer, içer ve her gün çeşit çeşit kitaplar okuyarak bilgimizi artırırız. Dünyada bundan büyük mutluluk olur mu?”¹⁵⁶ Evliliklerin geleneksel yükünden şikâyet edilmiş ve kadınların bilgiyle mutlu olabileceği ifade edilmiştir. Koca güzel bir Sadberk gülüdür. İnsan onun dış özelliklerine baktığı zaman alıp koklamaya can atar. Fakat bir kere koklarsa gözlerinden yaş akar.”¹⁵⁷

Ahmet Mithat dönemin evliliklerinden mustarip kadınları için yazdığı kitabında koca kavramının işin sonunda acı verici bir tercih olduğunu karakteri üzerinden göstererek doğru tercihin kendini yetiştirmek olduğunu belirtmiştir. Kocaya varmanın özgürlüğün kısıtlanması olduğunu da belirtmeden geçmemektedir.

“İşte şimdi senin karar verdiğin şey, sefaletin başlangıcıdır. Sen Muhsin Paşa konağına girer girmez önce o iğrenç dalkavukluk sıfatını kabul edeceksin ama, bu kaçınılmazdır. Hanımefendi geceye gündüzdür dediği zaman sen “Hayır! Gecedir. İşte ay bile doğmuş” diye doğruyu meydana koyamayacaksın. “Evet efendim! Gündüzdür. İşte şu görünen güneştir” diyeceksin. Sözü uzatmayalım. Kendi serbestliğini ve özgürlüğünü onları hoşnut etmek uğruna mahvedip gideceksin.”¹⁵⁸

Dönemin Batılılaşmasına kadın serbestliği üzerinden değinen Ahmet Mithat, Tanzimat kadınının Avrupalı olanının kendini serbest hareketleri ile belli ettiğini ifade etmektedir. *“Uzun boylu hanımsa hem pek güzel, hem pek süslü olduğu halde, hem de pek serbest bir şey olduğundan cebinden zarif bir sigara mahfazası çıkarıp bir sigara yakarak püfür püfür içmeye başladıysa da yüzünü deniz tarafına çevirerek telatum-ı bahr ile eğlenmekte olduğu cihetle şu vaz’ını beğenemeyen Behçet artık başka türlü teskin-i teessüre yol bulamayarak kadınların sigaraya alışmaları ve hele bazı serbestçe olanlarının böyle vapurlarda dahi sigara içmeleri ne kadar fena bir şey olduğunu muhakemeye başladı.”¹⁵⁹*

¹⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Kadınların Felsefesi*, (Haz. Handan İnci), Arma Yayınları, İstanbul 1998, 9.

¹⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Kadınların Felsefesi*, 37.

¹⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Kadınların Felsefesi*, 13.

¹⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 46.

Ahmet Mithat'ın kadınların serbestliğine bakışı ilk dönemlerinde daha açık fikirli iken zamanla bu temayülünde azalma görülür. Yazarımızın anlatılarında en önemli kadın hasleti ahlaktır. Bu da onun eril düzen tarafından kontrol edilmesini gerektirmektedir. Kadınların gerçek bir özgürlüğe sahip olması Ahmet Mithat'ı çok korkutmaktadır. *Letâif-i Rivâyât*'ın içindeki son hikâye olan “Ana-kız” da özgürleşen Batılı kadının ahlâkını kaybettiğini ve fuhşa sürüklendiğini göstererek kadın özgürlüklerinin sınırsızlığı konusunda da endişeli olduğunu belli etmiştir.¹⁶⁰

Ahmet Mithat Efendi, insanın meşgul olmasının önemli bir fazilet olduğunu da düşünmektedir. Batı toplumunun en beğendiği taraflarından biri bu meşguliyetleridir. Bunu şöyle ifade etmektedir: “*Siyasiyun nezdinde muhakkaktır ki meşgul olan insanlardan fenalık ve fesat beklemek asla iktizâ etmez. Zira her fesadın mukaddimesi o fesat erbabının başka bir meşguliyeti olmamasıdır. Avrupa’da medeniyet-i hazırâyı münderis etmeye çalışanlardan birçokları der-dest olunuyorlar. Hepsinin de işsiz güçsüz adamlardan oldukları görülmüyor. Cinâyât-ı adiyede yalnız darp ve cerh ve katl gibi bazı nevileri tehevürle vukûa gelerek halbuki kanunlar bunların dahi taammüdi ve gayr-i taammüdi olan nevilerini ayırıyorlar.*”¹⁶¹

Çağın nabzı bir işle meşgul olmayı adeta emretmektedir ve günümüzde dahi bu kural geçerliliğini korumaktadır. Üretken toplumlarda asalaklık aşağılanma sebebi görülmüş; ilim, bilim, kültür, sanat ve benzeri pek çok meşguliyeti olan insan değerli kabul edilmiştir. Bunlarla uğraşmayanların ise dedikoduya fesada düştükleri toplumun tekâmülünü baltaladıkları ve bu nispetle de tehdit kabul edilip cezalandırıldıkları haber verilmiştir.

Yazarımız can sıkıntısı ile bulunan vakti geçirme metotlarına da devamla değinmiştir. Meşguliyeti olmayanların suç işleme oranlarının daha fazla olduğuna dikkat çektikten sonra zararsız meşguliyetlere de temas etmektedir: “*Satranç ve zar oyunu gibi bazı oyunlar medeniyet kadar kadim olup işte bu ispat eder ki şu dikkat dahi medeniyet kadar kadimdir. Zira oyunlar icadına ihtiyaç görülmesi elbette insanın işsizlikten canı sıkılarak vakit geçirmek ihtiyacının his olunmasından sonra vuku bulmuştur. Zamanı kendi işlerine müsait olmayacak kadar meşgul olan bir adam için*

¹⁶⁰ Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, 94.

¹⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, *Musâbahât-ı Leyliye (Gece Sohbetleri)*, 21.

satranç tahtası başında yumruğu şakağında olarak saatler ve belki günler geçirmeye asla imkân tasavvur olunamaz."¹⁶²

"O zamana kadar sigaraların birisini bitirip diğerini yakmaktan ağzı zehir kesilen Behçet Bey, Fransızların dediği gibi "zamanı öldürmek için" mutlaka bir şey çekiştirmeye kendisini mecbur gördüğünden hiç olmazsa çeşniyi değiştirmiş olmak için kahveciye bir nargile ısmarladı."¹⁶³

Ahmet Mithat, eserlerinde vakit öldürmenin Avrupa usulüne göndermeler yapmakta, aynı zamanda satrançtan tombalaya kadar eski ve yeni oyunların ortaya çıkışını değerlendirirken, işsizlik ve can sıkıntısını temel sebep olarak göstermektedir. Bunların zararının yanında bazı zihni çalıştıran faydaları da olabilir denmişse de nihayetinde sadece vakti öldürmek üzere bir meşgaledir ve kişinin zamanı öldürülemeyecek kadar kıymetlidir tezini savunduğunu da belirtmektedir.

Batılılaşmanın pek çok alana sirayet edişine Ahmet Mithat'ın sık sık değindiği görülmektedir. Hatta her şeyi Avrupalı veya Osmanlı tarzı üzerinden isimlendirerek baskın olan Avrupa kelimesinin etkisini bize hissettirmektedir. Örneğin, Kafkas romanında şehirleri ve mekânları ifade ederken tarzı üzerinde durmaktadır. *"Osmanlı binası olan kalesi, metaneti nispetinde zarif ve güzel bir bina olup şehrin ebniye ve esvâkı tarz-ı kadîm-i şarkî üzere tarh edilmiş bulunduğu halde Ruslar eline geçtikten sonra orasının Avrupa tarz-ı cedîdi mucibince tamir ve tanzimine ziyadece himmet edilmiş olduğundan âdeta içine girenlerin çıkmak istemeyecekleri mertebede güzel bir şehir olmuştur.*"¹⁶⁴

"Cephedeki kapıdan içeriye girilince bir büyük salona girilmiş olur ki tamamıyla Avrupa usulünde tezyin edilmiş ve eşya-yı mevcûdeye yek nazarda görülür ki kanepeleri, koltukları, masaları, konsolları, aynaları, perdeleri, kornişleri hep Petersburg' tan, Viyana'dan ve İstanbul'dan celp olunmuştur."¹⁶⁵ Şehirlerin ve mimarinin Avrupa usullerine göre tanzim edilmiş olması bu yerlerin güzelliğinin ve cazibesinin daha da katlandığını ifade etmektedir. Zira şehir imar etmekte Avrupa tarzı bugün dahi övülmekte ve bir yeri daha cazip daha popüler hale getirmektedir. Ahmet

¹⁶² Ahmet Mithat Efendi, *Musâbahât-ı Leyliye (Gece Sohbetleri)*, 22.

¹⁶³ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 44.

¹⁶⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Kafkas*, (Haz. Necati Tonga), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 29.

¹⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Kafkas*, 127.

Mithat şarklılar için Avrupa yaşamının tüm usullerini detaylıca anlatmaya ve öğretmeye ise devam etmiştir.

“Vakıa bizim Şarklılarımızdan Avrupa’da bulunacak zevât için bir hane tanzimine lüzum görülmesi hakikaten istib’ad olunur. Bâhusus ziyafetler, balolar verilecek surette vasi ve muntazam hane tanzim etmek ihtiyacı Şarklılarımızdan bir milyonda bir kişinin yanından bile geçmez.

Ancak şimdilerde biz dahi eski alaturka salonlarımızı nasılsa beğenmeyerek alafranga usulde salon tanzim edeceğiz diye hayli hatalara duçar olmakta bulunduğumuzdan Avrupalıların hanelerini nasıl düzelttikleri hakkında velev muhtasaran olsun malumat peyda edecek olursak kendi tanzimat-ı beytiyemiz hususunda dahi biraz daha uyanık bulunuruz da hatalarımız dahi azalır.”¹⁶⁶

Ahmet Mithat Avrupa usulleri karşısında mahcubiyet duyulmaması için halkı bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Halka Avrupa usullerine göre ev tertip etmenin önemini uzun uzun anlattığı yazıları son derece dikkatli bir gözlemci olduğunu da ifşa etmektedir. Verdiği her detay dönemi için son derece yeni ve kıymetli bilgilerdir.

“Avrupa usûl-i mimariyesince bir haneye dâhil olan adam evvel be evvel kendisini “vestibül” denilen yerde bulur. Vestibül hanenin kapı noktasında ya binadan harice doğru çıkmış veyahut dâhile doğru girmiş murabba veya mustatil bir methaldir ki, çıkıntılı ise dış tarafında kolonlar ve girintili ise iç tarafında bir camlı kapı bulunur.”¹⁶⁷ Avrupa tarzı evin bölümlerini uzun uzadıya detaylıca öğretmeye devam eder. “Avrupaca yemekhane dahi âdeta bir salondur. Tezyinatına ona göre itina edilir. Yemek salonunda kanepe koltuk takımı hiç bulunmaz.”¹⁶⁸

“Natürmort” denilen meyve ve çiçek vesaire resimleri ile “peyzaj” denilen kırlık, ağaçlık, sahralık, resimler hoş olur. İnsan tasviri konulmaz. Hele familyaya ait resimler hiç tecviz olunmaz. Yatak odaları ise familya halkı meyanında herkesin bir hususiyet-i tamme ile malik olduğu yerlerdir. Zira büyücek bir hanede büyük küçük salonlar ve yemek salonu umuma ait yerler olup madamın buduarı ile mösyönün yazıhanesi bazı

¹⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga*, 139-140.

¹⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga*, 140.

¹⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretü Yahut Alafranga*, 145.

havass-ı ehibba ile bir de familya halkının müşterek oldukları kısımlar demektir. Ama herkesin yatak odası kendine mahsus yuvasıdır."¹⁶⁹

Ahmet Mithat Efendi Avrupa'yı ziyaret edişinde hemen her anını notlar alarak ve onları iyi tanımaya kendini vakfederek geçirmiştir. Pek çoklarının eleştirdiği çok fazla yazma iştahının altında gördüğünü, anladığını ve öğrendiğini hemen halkın faydasına sunma telaşı yatmaktadır.

Avrupa'yı saplantılı bir hayranlıkla değil terakki yolunda nereyi kaçırmadıklarını göstermeye çalışarak izah ettiğini metinlerinin çoğunda görmek mümkündür. Avrupa tarzı şıklık Tanzimat dönemi karakterde karşımıza çıkan bir başka husustur. Edebiyatımıza "Bey" ve "Efendi" ayrımı üzerinden giren Avrupalı ve Osmanlı olanın iması şeklindeki ifade biçiminin eylemleri dahi buna yöneliktir. *"Bu zamanda içkisiz delikanlı ne kadar nadir bulunur! İçkiyi suiistimal edenlerse o nedrete makusen mütenasip olmak derecesinde yoktur. Behçet ise Beyoğlu veyahut bir seyir mahalli gibi içkiyi hemen lazım addettirecek yerlerde bulunursa o âdet-i kabiha yerini bulsun diye birkaç kadeh içerse de öyle akşamcılık suretiyle ifratlarda asla bulunmazdı.*"¹⁷⁰

Ahlâkî olarak alkolün alınması kötü ve çirkin bir adet olarak görülmüş fakat bunun da tüketilmesi hususu yine Avrupa usulüne hamledilmiştir. Bir beyefendi alkol alabilir ama kendini kaybetmesi şık kaçmaz. Beyoğlu'nun şık delikanlıları bu usule uygun içtikleri müddetçe şık kalabilmişlerdir: *"Bak işte centilmenliğin bir beğenecek ciheti varsa o da sarhoşluğu ayıp addetmeleridir. Alafranga âlemlerinde gençlerin ekser zamanı kadınlar yanında geçeceği ihtimaliyle sarhoş bulunmak ve tütün içmek ayıp olduğundan bizim şıklar dahi işrete adem-i inhimakide şıklık addederler. Fakat tütün meselesi bizde Avrupa'ya kıyas edilmez. Avrupa'nın murdar tütünleri kadınlar gibi zayıf sadırlı mahlûkları değil, en kavi erkekleri bile dumanıyla öksürtür. Bizim âlâ tütünlerin güzel kokularıysa bilakis meşama halâvet-bahş olur.*"¹⁷¹

"Alafrangalık hâli mahum a! Herkese tevazu göstermeye, herkesin yüzüne gülmeye insan mecburdur. Hatta bazı kere Felâtun Bey'in yanında bulunan uşağı kendi beyini bir adamla gayet tatlı ve nazikâne ve tazimkârane konuşuyor gördük de "Bu efendi bizim beyin pek dostu olmalıdır," itikadına düşerdi. Lakin o adamdan ayrıldıktan

¹⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i Yahut Alafranga*, 146.

¹⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 51.

¹⁷¹ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 51-52.

sonra beyefendinin hiddetinden çıldırmak derecesine geldiğini ve hatta sövüp saydığını görünce ve işitince uşak şaştığından ne düşüneceğini dahi bilemezdi. Vakıa efkâr-ı atıka erbabı sonra arkasından sövüp sayacağı bir adamın yüzüne karşı böyle nezaket göstermeyi kendilerinin dava eyledikleri mertliğe muvafık bulamazlarsa da alafranga olanlar dahi, mertlik adeta hamakattan ibarettir diye hükmederlerdi."¹⁷²

Beyoğlu'nun "bey" takımı her türlü Avrupai işini de haliyle burada halletmektedir. Ahmet Mithat bu özenti tipleri kitaplarında eleştirilmeye daha münasip karakterler olarak kurgulamaktadır. Kendini yetiştiren, çirkin alışkanlıklar edinmeyen, vaktini okuyarak geçiren ve hala birtakım değerleri olan ve bunları savunan karakterlerin ise biraz da Ahmet Mithat olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu karakterlerin daha net çizgilerle birbirinden ayrılmadığını gördüğümüz romanı *Vah*'da ise Behçet Bey karakterinin ağzından bir takım erdemli söylemler işitiriz.

"Benim için kulüplerde olsun, hanemde olsun zamanı öldürmenin (alafranga tabiri) en güzel sureti kitap mütalaasıdır. Vakıa Behçet'in kitap mütalaasına verdiği ehemmiyet dahi en ziyade tahsine şayan olan ahvalindendir. Buna da bir şıklık sureti vermek için ekseriya Avrupa'nın en son çıkan kitaplarını tedarik ve mütalaa ederek şıklar meclisinde, şöyle bir kitap çıkmış! Manzurunuz oldu mu? suallerine, henüz hiçbirisinin manzuru olmadığı cevaplarını alınca bi- aynihi başkalarında bulunmuş gibi memnun ve müftehir olur."¹⁷³

"Nasıl olmasın ya? Olmamak mümkün mü? Büyük efendi ne ise ne amma küçük bey Fransızcadan başka söz söylemiyor ki! Sütli kahve isteyeceği zaman "kafe ole" diyor, Mehmet ise bunu "kavala" dan başlayıp evvelce öğrenmiş olduğu "karyola" kelimesine kadar tatbik ede ede ister istemez belliyor."¹⁷⁴

Tüm bu kurgular günümüze kadar uzanan Batılılaşma algısının temellerini temsil etmektedir. Dönemin şıklık merkezi Beyoğlu üzerinden şekillenen elit ve aydın zümrelerin kendilerini komik duruma düşürdüklerini çok da fark edemediği günlük hayata taşıdıkları bu Avrupalı görünme hali sık sık eleştirildiği gibi Avrupalıya

¹⁷² Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, (Haz. Tahsin Yıldırım), Ketebe Yayınları, İstanbul 2022, 18-19.

¹⁷³ Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, 52.

¹⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, 20.

özenmek yanlış bulunmamış bunu kaba bir özentiyile anlama şekli mizaha konu olmuştur.

*“Ulviye’nin baba dostu olan İngiliz tabip gelerek, hanım ile sohbet ederken söz “telefon”, yani sesi nakleden benzeri görülmemiş cihaza geldi. O zaman bu alet henüz pek yeni icat edilmiş olduğundan Avrupa’nın teknik bilgi veren gazetelerinin bunlara dair verdikleri malumatı iktidar sahipleri pratiğe koyarak eğlenirdi.”*¹⁷⁵

Fenni ve teknolojik gelişmelerden de haberdar olan Ahmet Mithat bunları eğlenceli bir şekilde kitaplarına taşıyarak halkın haberdar olmasını sağlamıştır. Teknik, insan ihtiyaçlarını kolaylaştırabilmek ve cevap verebilmek için tabiatın bilimsel bilgiyle kullanılmasıdır. İnsanın tabiat kuvvetlerinden faydalanabilmesi bu kuvveti kendine tabii kılabilmesidir. Hakiki olanı ilimler üzerinden aramak mistik, manevi bir zevktir. Teknik bilgi ise daha pratik fayda sağlayan tarafıdır. Ahmet Mithat Efendi sonuncu olana eğilim göstermiştir.¹⁷⁶

Avrupa’nın bilim ve teknik hususunda gösterdiği terakkiye hayranlık duyan Ahmet Mithat bir milletin ilerlemesinin mecburiyeti ancak bu teknik ile mümkün olacağından sürekli bahsetmektedir. İnsanın ancak teknik üstünlük sayesinde doğayla baş edebileceğinden ve gücün de bu kuvveti elinde bulunduranlara mahsus olacağından söz ederek milletler için önemini belirtmektedir.

*“Mesela bundan yüz sene evvel cümlemiz bir yere gelseydik de “bu kaval tüfekler, kaval toplar, kalyonlar, kadırgalarla berren bahren muharebe edilemez, kuyruktan dolar toplar, tüfekler icat edelim, zırhlı gemiler yapalım, torpiller tedarik edelim, şu levâzım-ı harbiye hususunda terakki eyleyelim” deseydik mümkün olabilir miydi? Lakin Avrupa’da yalnız bu yoldaki eslihanın değil harp manevralarının dahi biküllüye tebeddülünü gördükten sonra şu hususta terakki bir emr-i ıztırari hükmünü alır.”*¹⁷⁷

Avrupa seyahatindeki bir başka notunda ise: Fenn-i Sıbâhat Mektebi diye anılan yüzücülük bilimi üzerine bir okuldan bahsetmiştir. İsveç- Norveç ahalisinin denizcilikte olan yeteneklerini övmüş ve bu konuda Avrupa’nın Amerika’nın dahi onların bu yeteneklerini bildiğinden bahsederek iddialarını ortaya koymuştur.

¹⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, (Haz. Osman Sevim), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, 75.

¹⁷⁶ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 78.

¹⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Musâbahât-ı Leyliye (Gece Sohbetleri)*, 224.

“Gemiciliğe itinaları o fende maharetleri o kadar ziyade olan ahali-i mezkûre suda yüzmek sanatında dahi maharetle meşhurlarsa da bu mahareti kibar sınıfına kadar tamim için bazı mahallerde sıbahat mektepleri tesis eylemişlerdir. Mekâtib-i mezkûrenin en mükemmeli Stockholm şehrindeki mektep olacağı muhtaç-ı tatvil görülemez.”¹⁷⁸

Pek çok konudan yenilikten haberdar olması gerçekten hayret vericidir. Bilgi akışının bu kadar kolay olduğu bir dönemde dahi insanın yenilikleri takibi kolay olmamaktadır. Ahmet Mithat bilgiye sahip olduğu kadar eser sahibi de olmuştur. Örneğin Bilim- kurgu romanlarına karşı ilgi ve alakanın arttığı bu dönemde Jules Verne’den etkilenen yazarımızın bu tarz romana dair de denemeleri olmuştur. Kitabının önsözünde şöyle açıklama yapar:

“Ancak bizim “Fenni Bir Roman” başlığı altında başlamış olduğumuz bu eser, Jules Verne’in romanlarından birisinin tercümesi değildir. Amerika’da birçok inceleme ve keşiflerle uğraşmayı cinnet derecesinde ileriye vardırılmış olan tabipleri dikkate alarak Oscar Mission adlı Fransız yazarın kaleme almış olduğu “Aşk ve Galvanoplasti” isimli makalesini esas kabul ederek bu romanı kaleme almaktayız.”¹⁷⁹

Doğu medeniyeti genellikle şiirsel oluşuyla ve tahayyül gücüyle ön plana çıkmış bir medeniyettir. Bu sebeple gerçek onun hayal gücünün karşısında sönük kalmıştır. Batı medeniyeti ise daha rasyonel oluşuyla ön plana çıkmıştır. Bu sebeple hayal de onun gerçekliği karşısında sönük kalmıştır. Bu farkın idrakinde olan Ahmet Mithat Batı tarzı kurgularda yazılan konuya hâkim olmayı savunmuştur.¹⁸⁰ *Bilimsel Bir Roman Yahut Amerika Doktorları* adlı kitabında fenni roman denilen şeyin nasıl olması gerektiğini ve teknik açıdan doğru anlaşılmasının mecburiyetinden bahsetmiştir. Bilim-kurgu romanlarının veya bilimsel konuların temel alındığı kitapların edebiyata nasıl uyarlanacağını fark etmiştir.

“Bir zaman Amerika mimarlarından birisi Birleşik Devletler büyük milli meclisine bir arzuhâl vermiş, arzuhâlinde: “Şimdiye kadar malum olan geçme haneler, hanlar, tiyatrolar, filanlar bin beş yüz hanelik bir kasabayı dört yüz ameleyle ancak iki

¹⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevlan*, 169.

¹⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Bilimsel Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, (Haz. Semih Doğan), Sapiens Yayınları, Ankara 2023, 16.

¹⁸⁰ H. Harika Durgun, *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*, 79.

ayda vücuda getirmeye yeterdi. Ancak benim geliştirdiğim usulle bin beş yüz parça büyük ve küçük binayı içeren bir kasaba yalnız yüz elli ameleyle üç hafta zarfında inşa edilir.” Dikkat ediliyor ya? Üç hafta içinde bir şehir inşa etmek bize göre aklın hâricindedir.” demiştir.¹⁸¹

Amerika’nın gelişiminin ise Avrupa ile kıyaslanmayacağını bu tarz örnekler üzerinden veren Ahmet Mithat için bilim ve teknik aynı zamanda hız demektir. Ahmet Mithat Efendi’nin Avrupa ve Batı medeniyetini değerlendirme ölçütü arasında şunlar dikkat çekici başlıklardır. Genel olarak çalışkan bir Batı imajı izlenimleri arasındadır. Teknik ilerlemeye önem veren ve sürekli bu gelişmeleri güçlendirme çabalarının önemi üzerinde durmuştur. Mimari ve estetik, kadın eğitimi ve bakımı, çocuk eğitimi, harp sanayisi, denizcilik, giyim-kuşam, dil öğrenimi, kitap okumak, seyahat etmek, tabiat bilgisi ve tabii ki üretmek. Bunlar ve daha pek çok konu Ahmet Mithat’ın Türk halkına öğretmeye çalıştığı ve önemini vurguladığı konular olmuştur.

İnanç konusunda da çeşitli incelemeleri söz konusudur. Avrupa’da Hristiyanlığın eskisi kadar önemli olmadığını söylemektedir. Gitgide yayılan inanç boşluğunu ateizmin doldurduğunu gözlemlemiştir. Hatta bu dinsizlik furcasının doğurduğu boşluğu yeni ve uydurma görüşlerin aldığını da ifade eder.¹⁸² Bir başka eserinde bize Avrupa’da yayılan dinsizlik temayüllerinden ve onların isimlendirilmelerinden haber verir. Dinin ve dindarların yenileşmeyle geçirdikleri dönüşümün dini görünüşleri etkilediğini ve dini görevlere karşı isteğin azaldığını belirtir. Aynı zamanda dine bağlılığın medeniyet kavramıyla ilgisi olduğunu vurgulamaktadır. Avrupalıların tamamında olmasa bile bir parçasında dinsizliğin olduğunu ve yeni türeyen kavramların bu boşluğun yerine ikâme edildiğinden bahsederek bazılarını da zikreder; Anarşizm, Nihilizm ve Sosyalizm dinin yerine konulmuştur.¹⁸³

Ahmet Mithat, İslam’ın yayılışını arzu etmektedir. Fakat Müslümanların misyonerlere karşı çabalarının daha zayıf kaldığını söylemektedir. Bu ülkelerde dinsizliğin artmasına rağmen Hristiyanlığı yaymak için de gayretli misyonerlik çalışmalarından bahseder. Fakat bu çabaya kıyasla Hindistan ve Orta Afrika’da İslam’ın yayılışının daha fazla olduğunu misyonerler toplantısının başkanlarından Isaac

¹⁸¹ Ahmet Mithat Efendi, *Bilimsel Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, 24.

¹⁸² Ahmet Mithat Efendi, *Bilimsel Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, 23.

¹⁸³ Ahmet Mithat Efendi, *Müjde Amerika’da İslam’ı Yayma Teşebbüsü*, (Haz. Semih Doğan), Ankara 2023, Sapiens Yayınları, 15.

Taylor'ın bir makalesini okuyarak öğrenmiştir.¹⁸⁴ Tüm bunlarla beraber Batı'ya çeşitli eleştiriler de yöneltmektedir. Onların gittikleri yere zorbalığı götürdüklerinden bahisle öfkeli olduğunu ifade etmektedir.

Avrupa'da seyahat ettiği dönemde çeşitli mülahazaların içinde kendini bulan Ahmet Mithat Efendi din konusunda Batı'ya karşı eleştirel bir tutum içinde olmuştur. Ve dini tartışmaların karşısına konulan isimlerden ve fikirlerden her zaman dini olanın tarafını yeğlemiştir. Batı dillerini bilenlerin ve bu dillerle kalem oynatanların İslam'ın aleyhinde propagandalar yaptıklarını kamuoyunu yanılttıklarını söyleyerek eleştirmiştir.¹⁸⁵

Başına gelen ilginç durumlardan biri de şudur: Avrupa'da bir gemi yolculuğunda iken Belçikalı bir zabitin Müslüman olmak arzusuyla kendisine geldiğini anlatır. Zabitin isteği karşısında şaşkına dönerek İslam'a girmesi için Hristiyanlıkta olduğu gibi bir ayine ihtiyacı olmadığını söyler. Bulunduğu yerde dahi Müslüman olabileceğini ifade etmiştir. Zabit sadece Müslüman olmak istemediğini Osmanlı devletine, milletine de sevgi beslediğini ve bir Osmanlı askeri olmak istediğini söyleyerek Ahmet Mithat'ı şaşırtmış ve mutlu etmiştir. Şu tespiti yapmak yanlış olmayacaktır. O dönem Osmanlı imparatorluğu Batı'da saygıdeğer ve hayranlık uyandıran imajını henüz kaybetmemiştir.¹⁸⁶

Bir başka heyecan verici sohbete ise yine bu seyahatlerden birinde nail olmuştur. İşittiği sözlerin tesirinin damarlarına, sinirlerine kadar uzandığını söyleyen Ahmet Mithat oldukça etkilenmiştir. Prusyalı oryantalist Prof. Joseph Gottwald'ın sözleri oldukça anlamlıdır. Çalışmayı öğütleyerek başladığı sözlerine İslam hakikatinin Avrupa'ya tanıtılmasıyla devam eder. Avrupa'nın bilim, teknik çeşitli ilim dallarında ilerlemeyi başardığını söylemektedir. Fakat eksik olduğu yön hikmettir. Bu hususta hiç ilerleyemediğinden dert yanmaktadır. Avrupa'yı mutluluğa kavuşturacak ahlaki mirası İslam'ın taşıdığını ve çalışkan Avrupa'yı doğulu Müslümanların irşat edeceğinden bahsetmektedir.¹⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi görüntüsünü çıktıktan sonra kalben ve zihnen karşısındaki ilim adamının hidayete kavuştuğu kararına varır. Çalışın nasihatini zaten en

¹⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müjde Amerika'da İslam'ı Yayma Teşebbüsü*, 19.

¹⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Müjde Amerika'da İslam'ı Yayma Teşebbüsü*, 20.

¹⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevlan*, 313-314.

¹⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevlan*, 214-215.

derinden benimseyen yazar bu ısrarlı çalışma vurgusunu hayatının en temel gayesi kılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NATSUME SOSEKİ

4.1. HAYATI

Japonya'nın modernleşme sürecinde dünyaya gelen Natsume Soseki, 1867 başkent Tokyo doğumludur. Japon İmparatorluğunun değişen dünya düzeninden etkilendiği ve bu duruma ayak uydurmanın çarelerini aramaya başladığı bir dönemdir. Batı medeniyeti karşısında giderek güçsüz kaldığını fark eden diğer milletler gibi Japonlar da bunu telafi etme gayretine girişmişlerdir. Tokyo'nun bir başkent olarak tamamen değiştirildiği bu dönem en önemli yenilik merkezidir.¹⁸⁸

Natsume Soseki yazarın tam adı değildir. Natsume Kinnosuke olan adı daha sonra eserlerinde imza olarak kullanmaya başladığı Çince “inatçı” demek olan ifadeyle bugün ki halini almıştır. Günümüze kadar kullanıla gelen ismi ise bu olmuştur.¹⁸⁹ Ekonomik şartları iyi olan varlıklı bir ailenin çocuğudur. Yenileşme dönemi olarak anılan Meiji sürecinde pek çok değişiklik olmuştur. Değişikliklerden ekonomik anlamda olumsuz etkilenen ailelerden biri de Soseki'nin ailesidir. Ekonomileri bozulan ailesi tarafından şartların mecbur kılması ile veya bilmediğimiz bir sebeple bakıcı ailenin himayesine bırakılmıştır.¹⁹⁰

Evin en küçük çocuğu olan Soseki'nin kendisinden başka beş kardeşi daha bulunmaktadır. Koruyucu ailenin yanında kalma süreci onu derinden etkilemiştir. Durumu kabullenmekte zorlanmıştır. Kişiliğinin üzerinde istenmeyen çocuk olmanın getirdiği hüznü taşımış ve edebiyatına bunu yansıtmıştır. Koruyucu ailesinin evliliklerini bitirmesi üzerine dokuz yaşında olan Natsume gerçek ebeveynlerinin yanına mecburi dönüş yapmıştır.¹⁹¹ Meiji dönemi Japonya'sında değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan yönetimin aldığı bir dizi karar Japon milletinin ayak uydurma hızıyla aynı olmamıştır. Natsume daha çocuk yaşlarından itibaren bu sürecin içinde bir dizi zorlukla ve acılarla büyümüştür.

¹⁸⁸ Natsume Soseki, *Gönül*, (Çev. Zeynep Ebru Okyar), İthaki Yayınları, İstanbul 2023, 1.

¹⁸⁹ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 4.

¹⁹⁰ Natsume Soseki, *Ben Bir Kediye*, (Çev. Samet Atik), Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, 8.

¹⁹¹ Natsume Soseki, *Üç Köşeli Dünya*, (Çev. Burcu Erol), Konu: Yayınları, İstanbul 2020, 3.

Döneminin getirdiği şartların yanı sıra mizacında da mevcut olan çalışkanlık daha küçük yaşlarında kendini göstermiştir. Geleneksel Çinceyi öğrendikten sonra İngilizceye yönelmiştir. On beş yaşında yazı yazmaya dair bir eğilimi olduğuna karar vermiştir. Yazar olma kararı ailesinin engeline takılmıştır. Öğrenimine mimarlık üzerinden devam etmek zorunda kalmıştır.¹⁹² Natsume daha küçük yaşlarından itibaren zamanın akışında kaybolmamış ve bunun üstesinden çalışarak gelmiştir.

Tokyo Kraliyet Üniversitesi döneminin en iyi okullarından biridir. Okulu Natsume Soseki'yi desteklemiş ve o da fırsatları çok iyi değerlendirmiştir. İngilizceye olan merakı bu konuda kendisini okuyup, yazacak seviyeye getirmiştir. İngiliz edebiyatında uzmanlaşmıştır. Merakı, ilgisi bu dile ait sayısız kitabı kütüphanesinde toplamasını sağlamıştır. Tokyo Üniversitesinde İngiliz edebiyatı okumaya başlayan Natsume köylerde, çeşitli okullarda, liselerde yedi yıl boyunca öğretmenlik yapmış ve mezun olduğu okulda okutman olarak görev almıştır.¹⁹³ Devletin desteği ile İngiltere'de eğitim hakkı kazanmıştır. Karşılığında aldığı burs bu ülkede geçinmesine yeterli gelmemiştir. İzini taşıdığı zor günlerine bu eğitim süreci de dâhil olmuştur.¹⁹⁴

Hayatında derin hüznleri taşıyan Natsume Soseki'nin yaşamının kolay bir yaşam olmadığı göze çarpmaktadır. Çalışkanlığı ona fırsatlar sunmuş olsa da ekonomik şartlar tarafından hep zorlanmıştır. Sosyal ve kültürel faaliyetlerde tecrübe edinmekte bu sebeple zorlanmış ve kendini okumaya, araştırmaya vermiştir. Natsume Soseki edebiyatla her zaman ilgilenmiş ve ilk edebi eserlerini şiir türüyle vermeye başlamıştır. Edo dönemi Japonya'sının geleneksel ve yaygın şiir türlerinden biri olan Haikular yazmıştır.¹⁹⁵ Meiji döneminde Avrupa'ya eğitim alması için gönderilen öğrencilerden gözlemlerini ülkelerine döndükten sonra anlatmaları ve Japon Batılılaşmasına yön vermeleri beklenmiştir. Natsume Soseki hem bu beklentiye karşılaşmış hem de eserlerinde kıyasladığı bu iki kültürün arasında bir köprü kurmaya çalışmıştır. Bu tarz dönemlerin ortak noktalarından biri olan belirsizlik duygusunu da metinlerine yansıtmıştır.¹⁹⁶

¹⁹² Natsume Soseki, *Sanşıro*, 4.

¹⁹³ Natsume Soseki, *Cam Kapının Ardında*, (Çev. İrem Aslan), Tokyo Manga Yayınları, İstanbul 2023, 4.

¹⁹⁴ Natsume Soseki, *Ben Bir Kediym*, 9.

¹⁹⁵ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi*, 30.

¹⁹⁶ Natsume Soseki, *Ardından*, 6.

İngiltere’de geçen yıllarda dünya klasiklerini de bol bol okuyan Soseki buralarda anlatılan Batılılaşmayı diğer kültürlerin verdiği tepkileri irdelemiştir. Doğu-Batı arasında sık sık düşünme fırsatı bulmuştur. Aynı zamanda depresyonla ve hastalıklarla da mücadele etmiştir. Rus klasikleri üzerinden edindiği izlenimler onun Batı algısını şekillendirmesine yardımcı olmuştur. Rusların kendi kültürleriyle ilgili olan her şeyi küçümsediklerini ve halkın aşağı tabakalarına yakıştırdığını fark etmiştir. Kendi kültüründe ise Batılı olana karşı bir direniş söz konusudur. Soseki bu ikisini de yanlış bulmuş ve ortak bir noktanın peşinde olmuştur.¹⁹⁷

Ülkesine döndükten sonra ilk romanı olan *Ben Bir Kediye*’i kaleme almıştır. Bu roman yazarın bilinirliğinin artmasına da vesile olmuştur. Sıcak bir atmosferin ortasında Doğu-Batı analizini modernistler ve gelenekçiler üzerinden anlatma fırsatını yakaladığı romanında tüm tespitlerini bir kedinin gözünden aktarmıştır. Savaş atmosferinde yazılan roman aynı zamanda Rus- Japon savaşına dair Japon halkının fikirlerini de yansıtmıştır. İsimsiz bir kedinin İngilizce öğretmenliği yapıyor olması ve kendisinin de çok acı çektiği mide rahatsızlığından mustarip olması karakterinin Natsume olduğunu düşündürmüştür.¹⁹⁸

Eserlerini peşi sıra yayınlamaya başlayan Soseki *Ben Bir Kediye*’ den sonra günümüzde de çok sevilen eserlerini üretmeye devam etmiştir. Meşhur bir ulusal gazete olan *Asahi*’de yazılarının yayınlanması onun bilinmesi ve tanınmasında önemli bir yer tutmuştur. Aynı zamanda Natsume Soseki’den dönemin Batılılaşma atmosferini yazılarına en çok yansıtan yazar olarak bahsedilmiştir. Bir yazar olarak sadece edebiyatla meşgul olmamıştır. Kendi ülkesindeki gelişmeleri yakından takip ettiği gibi yurt dışını da takip etmiştir. Getirttiği kitaplar, gazeteler yoluyla diğer ülkelerden de haberdar olmuş sürekli okuma yapan ve çevresinden haberdar bir aydın olmuştur.¹⁹⁹ Bilinen bir yazar olmaya başlamasıyla beraber akademisyenliği bırakmaya karar vermiştir. Hayatının geri kalanında sevdiği işi yapmış sadece yazmıştır. Mide ülseri rahatsızlığı sebebiyle ise 1916’da hayatını kaybetmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁷ Natsume Soseki, *Ben Bir Kediye*, 9.

¹⁹⁸ Natsume Soseki, *Ben Bir Kediye*, 10.

¹⁹⁹ Natsume Soseki, *Ardından*, 7.

²⁰⁰ Natsume Soseki, *Cam Kapının Ardında*, 4.

4.2. ESERLERİ

Romanlar:

- Ben Bir Kediym-1905-1906
- Çimenlerin Üstünde-1906
- Şose no Michikusa-1906
- Küçük Bey- 1906
- Şaşkınlık-1907
- Gönül-1908
- Sanşiro-1908
- Ve Sonra-1909
- Yol Kenarındaki Sütun-1909 (Seyahat notları)
- Mon-1910
- Higan'ın Bu Tarafı-1912
- Geç Bahar-1912
- Gün Batımı-1913
- Cam Kapının Ardında-1915
- Geç İlkbahar-1916 (yarım kalmış eser)

Kısa Hikayeler:

- Tayama Katai ve Diğerleri-1906
- Sanji-1908
- Mandarin Portakalları-1910

Denemeler:

- Günlükler (çeşitli yıllarda yazılmıştır).
- İngiltere'de Bir Yıl-1909 (Seyahat notları)
- Şiirler:
- Haiku (çeşitli yıllarda yazılmıştır).

Diğer Çalışmalar:

- Çeviriler ve Makaleler (Çeşitli gazeteler ve dergilerde yayınlanan makaleler ve edebi çeviriler)

4.3. ROMANLARDA GELENEK VE BATILILAŞMA

4.3.1. Natsume Soseki ve Yazarlığı Hakkında

Edebiyat ve edebiyat tarihi, 19. yüzyılda Batı eksenli beğeni normlarının içine sığdırılmaya çalışılmıştır. Böyle dönemlerde toplumların kendi edebiyatlarını beğenmediği görülmüştür. Yazarlar yazdıklarının bu algıya uygun sınırlar içinde kalmasına çalışmıştır. Japon edebiyatında, Batı'yı anlama ve anlatma çabasının en çok görüldüğü yazarlardan biri olan Natsume Soseki ise bu meseleye oldukça kafa yormuştur.

Soseki, öncelikle edebiyatın ne olduğunu anlamak istemiştir. Bunun için mesai harcayarak kendini araştırmaya vermiştir. *“Eve kapandım. Bütün edebiyat eserlerini bir sandığa kaldırdım. Çünkü edebiyat eserlerini okuyarak edebiyatın ne olduğunu anlamaya çalışmanın kanı kan ile yıkamak gibi bir yöntem olacağına inanıyordum. Psikolojik bakımdan edebiyatın ne gibi bir gereklilik dolayısıyla dünyaya geldiğini, geliştiğini, sonlandığını anlamaya ant içtim. Toplumsal bakımdan edebiyatın ne gibi bir gereklilik dolayısıyla var olduğunu, yükseldiğini, zayıfladığını kavramaya ant içtim.”*²⁰¹ Soseki Avrupa’da yaşadığı dönemlerde çok fazla okuma yapmıştır. İçine Batı medeniyetinin tek ölçüt olduğu hususunda şüpheler düşmeye başlamıştır. Avrupa’nın diğer toplumların kendilerine özgü yerli, milli renklerini yok saydıran beğeni merkeziliğini eleştiriye açmıştır.

Beğeniler konusunda Batı’nın bu kadar revaçta olduğu bir dönemde kendi edebiyatını kuramsallaştırmaya başlamış ve tek yönlü beğeniye eleştirmiştir. Edebiyatın ne ve nasıl olması gerektiği konusunda açılan bu tartışmanın erken dönemlerde dile getirilmesi büyük önem taşımaktadır. *“Ona göre beğenilerin evrenselliği bütünselliğe ulaşabilen bir şey değildi. Bir nesne karşısındaki tepkimiz, kültürel-tarihsel farklara göre değişmekteydi. Yani beğeniler bir parça evrensel olsalar da bütünsel olarak bakıldığında yereldirler.”*²⁰² Batı anlayışı dışında da yerel beğeniler söz konusudur. Toplumlar kendi ananelerine, adetlerine, kültürlerine içine doğdukları dünyanın alışkanlıklarına tabiidirler. Bunun üzerinden geliştirilen beğenilerin olmadığı sadece Batı tarzı düşünce, duyguların var olduğunu söylemek Soseki’nin eleştirdiği noktadır.

²⁰¹ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi*, 24.

²⁰² Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi*, 25-26.

İngiltere’de kaldığı yıllarda Soseki, Avrupa’nın değişiminin doğal bir süreç olduğunu gözlemlemiştir. Diğer toplumlar bu sürece hızlı ve suni bir şekilde dâhil edilmiştir. Dışarıdan yapılan bu zorlamalar edebiyata da yansımıştır. Geleneksel Çin deneme türü olan *zuihitsu* yazarlığı gelişerek roman türüne dönüşmeye başlamıştır. İç dünyalarının, psikolojik durumlarının, ruh hallerinin birer izdüşümü olan bu yazma biçimi kurgularla kendini yenilemiştir. Soseki’nin yazarlığı kendi kültürünün ve Batı kültürünün bir sentezi olarak karşımıza çıkmıştır.²⁰³

4.3.2. Natsume Soseki Kitaplarında Gelenek ve Batılılaşmanın Karşılaşması

Soseki’nin eserlerinde Batılı olana dair göndermeler ve temaslar söz konusudur. Bunlar yazarın bakış açısını, değişimlerini, eleştirilerini ve toplumun tüm bu hareketlere nasıl yaklaştığını göstermektedir. Örneğin *Sanşiro* isimli kitabında bir tren yolculuğu esnasında karakterin gördüğü Batılılar karşısında verdiği tepki ilginçtir: “*Böylesine gösterişli ve güzel bir Batılı, Sanşiro’nun gözüne hem çok ilginç geliyordu, hem de çok asil görünüyordu. Sanşiro, kadını seyretmeye dalmıştı. Batıların kendilerini beğenmesine şaşmamak gerek, diye düşündü. Eğer Batı dünyasına gidip böyle insanların arasında kalsam kesinlikle kendimi çok küçük hissederdim, dedi kendi kendine.*”²⁰⁴

Batılı görünmenin Batılı olmanın şartlarından biri gibi anlaşılmasının sebeplerinden biri olarak toplumların beğeni algılarının bu yönde değişmesi görülebilir. Kendi kimliğiyle kavgalı toplumların ortaya çıkması Batı tarzı beğenilerin empoze edilmesinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Sadece kendi görünümünden değil coğrafyaya ait pek çok şeyden de nefret edilmesi ve değersizleştirilmesi bu dayatışların birer tezahürü gibidir. Aynı pasajın devamında bir başka Japon’un şu ifadesi yer almaktadır: “*İkimize de acıyorum, böyle suratlarımız oldukça, böyle çelimsiz göründükçe, istediğimiz kadar Japon-Rus savaşını kazanalım, büyük güçler arasına girelim fayda etmez. Zaten binalara baksan, bahçelere de baksan ikisi de yüzlerimize*

²⁰³ Habibe Salğar, “Natsume Sōseki’nin Eserlerinde Modernleşme ve Batı İle Japonya’nın Mukayesesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2017, Sayı:37, 165-178.

²⁰⁴ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 26.

benzeyen yerler... Madem Tokyo'ya ilk defa geliyorsun Fuji dağını görmüşlüğüñ de yoktur. O, Japonya'daki en ünlü şey. Onun dışında övünecek hiçbir şeyimiz yok.”²⁰⁵

Soseki, Japonya'da görmeye değer tek şey olarak Fuji dağını göstermiştir. Daha sonra onun doğal bir yapı olduğunu belirtmiştir. Japonların övüneceği tek şeyin kendi eserleri olmayan tabii bir yapı olduğunu ifade ederek Japon halkının karamsar halini sunmuştur. Devamla ileride güçleneceğini ve dikkatli olması konusunda uyarılarda bulunmuştur. İnsanın kafasının genişliğinin coğrafyalardan büyük olduğunu dile getirmiştir. Aklın iyi kullanılması, ele geçirilmemesi gerektiğini vurgulayan öğütlerle tehlikeye dikkat çekmiştir.²⁰⁶

Soseki eserlerinde Japonya'ya birçok eleştiri getirmiştir. Japonya'nın değişen dengelere karşı yeterince çalışmadığını söylemiştir. Çalışmaya çok önem vermiş ve hayatını çalışarak geçiren biri olarak ülkesinde de bunu görmeyi arzu etmiştir. “İnsanlar yalnızca kendilerini düşünmemeliler. Dünyada başka insanlar da var. Farklı milletler de var. İnsanlık için küçük de olsa bir şeyler yapmazsak kendimizi kötü hissederiz. Eğitimsiz, aşağı bir toplumun özelliğidir bu. İyi eğitim alan insanlar boş vakit geçirmeyi kesinlikle keyifli bir şey olarak görmezler. Öğrendiklerimize dair pratik yaparsak işte o zaman öğrendiklerimiz ilginç hale gelir.”²⁰⁷ Kitaplarında erdemli ve çalışkan karakterler yaratmayı önemseyen Soseki, bu şekilde Japon halkına da mesajını ulaştırmaya çalışmıştır. Yazdıklarının birincil sebepleri arasında halkına bu düşüncelerini ulaştırarak onların doğru bir şekilde gelişmelerine yardımcı olabileceği arzusu yatmaktadır.

Rus- Japon savaşının yol açtığı zorluklar insanları bir süre sadece bu konuyu konuşmaya mecbur etmiştir. Ekonominin bozulması şartları zorlaması halkın ekmek kazanma ihtiyacıyla çalışmaya mecbur olmasını eleştirmiştir. Günlüklerinde savaş sonrası meclisin feshedildiğini, pirinç fiyatlarının düştüğünü toplumu esir alan güçlülere dikkat çekmiştir.²⁰⁸ Estetik açıdan da insanın kendini yenilemeye önem vermesi gerektiğini savunmuştur. Kazancının bir kısmıyla sürekli kitap alışverişi yapan

²⁰⁵ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 27.

²⁰⁶ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 28.

²⁰⁷ Natsume Soseki, *Ardından*, 45.

²⁰⁸ Natsume Soseki, *Cam Kapının Ardında*, 9.

Soseki eserlerinde kitap okumanın önemi üzerinde durduğu gibi Rus edebiyatına olan beğenilerini de dile getirmiştir.²⁰⁹

Soseki, Avrupa’da eğitim gördüğü yıllarda dünya klasiklerini okumaya kendini yoğun bir şekilde vermiştir. Zihin dünyasının genişlemesinde bu kitapların katkısı mühim bir yer tutmaktadır. Kitap okumanın önemi ve dünyayı bu yolla daha hızlı kavramanın tadına varmıştır. *“Mezun olduktan sonra bile giyinmek, yemek yemek gibi engeller olmadığında, kitap alıp okumanın avantajlarından makul bir şekilde faydalanmaktan dolayı kendisiyle övünürdü. Bir sayfayı bile gözden geçirmeden bir gün geçirse, o günün ziyan olduğunu hissedirdi. Okumanın kendi benliğini yaşayabildiği tek alan olduğunu düşünürdü.”*²¹⁰

Kendini inşa ederken Natsume Soseki’nin kitaplarla ve okumayla geçen hayatı dikkat çeken bir husustur. Zamanın hızlı gelişimini takip etmenin yollarından biri yazın hayatı olmuştur. Gazetelerde, dergilerde yazan hem geçimini sağlayan hem de bu yolla halkı bilinçlendirmeye çalışan yazar kendine dilden, kalemden, kitaptan müteşekkil bir dünya inşa etmiştir. Bu dünyanın faydalarını kendine saklamamıştır. Milletin tekâmülü için kalemini araç olarak kullanmıştır.

Günlüklerinde zengin biri olmadığından bahsetmektedir. Fikir ürettiğini, fikirler çerçevesinde karalamalar yaptığını ifade etmiştir. Hayal dünyasından, fikirler üretir ve bunları kâğıda aktarır. Konferanslar verdiğini, yazılarından para kazanırken bunlardan kazanmadığını da beyan eder. Hedefi halkın aydınlanmasıdır. İnsanlara faydalı olabilmeyi, onların zihin dünyalarında değişiklikler meydana getirmiş olmayı tatmin edici bir ödül olarak kabul etmiştir.²¹¹

Okumanın sonucu olan anlatmanın gönülden gelen bir durum olduğuna da inanmaktadır. Hegel’den bahsettiği bir kitabında onun felsefe dersleri verdiğini ve bunlardan para kazanmayı hiç düşünmediğini hatırlatır. Gerçeği anlatan değil, gerçeği yaşayan insanlar olmayı öğütleyen dersler vermiştir. İnsana yol göstermek için anlatmanın, ders vermenin gerektiğini savunmuştur.²¹² İzaha muhtaç pek çok konu

²⁰⁹ Natsume Soseki, *Ardından*, 123-124.

²¹⁰ Natsume Soseki, *Ardından*, 211.

²¹¹ Natsume Soseki, *Cam Kapının Ardında*, 64.

²¹² Natsume Soseki, *Sanşiro*, 52.

Batılılaşma sürecinde ortaya çıkmıştır. İnsanın anlam arayışı ve buhranlı zamanlara direnişi için edebiyat aynı zamanda bir sığınak kimliği taşımıştır.

Japon Batılılaşmasının halktaki dile ve kullanım alanlarına yansıması pek çok milletin Batılılaşmasıyla benzerlikler göstermektedir. Avrupa tarzı mimari, yeme, konuşma, giyinme gibi unsurların dönemsel tezahürleri Natsume Soseki'nin kitaplarında da kendini sık sık belli etmektedir: “*Bunun üzerine kaybedenin kazanana Kanda'daki Avrupa restoranında yemek ısmarlayacağı konusunda anlaştık. Yazıyı kesinkes yazamayacağından emin olduğum için bahsi kabul ettim ama yüreğimde inceden soğuk rüzgârlar esmedi değil. Bende Avrupa yemeklerine ödeyecek para yoktu da ondan.*”²¹³ Japon halkının yeniliklere sıcak bakmadığı ve Avrupalı olan herhangi bir şeye karşı eleştirel ve tepkisel davranışlar sergiledikleri bu tarz ifadelerden de anlaşılmaktadır.

“*Hocamın evinde yemek yerken muhakkak Batı mutfağı restoranlarında gördüklerimiz gibi olan beyaz ketenin üzerinde yemek çubukları ve pirinç kâseleri olurdu.*”²¹⁴ O dönem Japon eşyası olmayan masa ve sandalyelere vurgu yapmak, çayın siyah olanına “siyah çay” diyerek Batılı olduğunu belirtmek gibi Japon olmayan her unsurun Batılı olanı ayırt edilmiştir. “*Hanımefendinin kavrayış gücüne hayran kalmıştım. Tavrının klasik Japon kadınlarınıninkine benzemeyişi de dikkatimi çekmişti. Bir de o dönem moda olmaya başlayan yeni dili neredeyse hiç kullanmıyordu.*”²¹⁵

Kırsaldan merkeze yani Tokyo'ya okumak daha iyi bir eğitim almak için gelen genç karakterler Soseki kitaplarında sık rastladığımız durumlardan bir başkasıdır. Gençlerin Tokyo izlenimlerini kırsaldaki ailelerine aktarma şekilleri yenileşen başkentin profilini de çizmektedir. Hayretlere düşüren hızlı gelişimlerden heyecanla bahsedilmektedir. Baştanbaşa değişen şehrin imarında özellikle yeni tren hatları dikkat çekmektedir. Tren hatlarının geçtiği yerler şehrin değişmesini de zorunlu kılmış ve rengârenk gece gündüz canlı bir şehir akışı ortaya çıkarmıştır.²¹⁶ Tüm bu değişimler sadece şehri değil şehirleşen insan için de yeni bir kimlik devşirmiştir. Şehirden kırsala giden gençler ailelerini beğenmemeye başlamış ve aileler gençleri değişmekle suçlamıştır.

²¹³ Natsume Soseki, *Ben Bir Kediye*, 151.

²¹⁴ Natsume Soseki, *Gönül*, 101.

²¹⁵ Natsume Soseki, *Gönül*, 58.

²¹⁶ Natsume Soseki, *Gönül*, 145-146.

“Eskiden evlatlar ana babalarına hizmet ederdi, şimdiyse ana babalar evladın hizmetinde”²¹⁷

“Üstüne üstlük Tokyo’dan eve her dönüşümde babamın da annemin de tanımadığı, farklı yönleri olan biri olarak geliyordum. Eskilerin deyişiyle, Konfüçyüsçü bir eve Hristiyan havası getirmek gibi, babam da annem de benim getirdiklerimi kabullenemiyordu.”²¹⁸ Dönemsel olarak Batılılaşma rüzgârı başkentte eğitim alan gençleri etkilemiştir. Onların kimliklerinde değişiklikler meydana getirmeye başlamıştır. Bu değişimler memleketlerine döndüklerinde aileleri tarafından fark edilmiş ve olumlu karşılanmamıştır. Değişim birtakım gelenekleri terk etmeyi de mecbur kılmıştır. Büyüklerin eleştirilerine maruz kalmaları ise bu değişimi saklamaya evlerini daha az ziyaret etmeye doğru bir yozlaşmayı seyretmiştir.

“Köylüler şehirlerden de beter olurlar Bir de sen şimdi akrabalarının içinde şudur diyebileceğim kötü bir insan yok, dedin, değil mi? Yoksa yeryüzünde kötü insan diye bir şeyin var olduğunu mu sanıyorsun sen. Öyle alnında kötü insan yazan birisi yok bu dünyada. Normalde herkes iyi en azından herkes normal birer insan. Umulmadık bir zamanda birden kötü insana dönüvermeleridir korkunç olanı. İşte bu yüzden hüküm vermek zordur ya.”²¹⁹ Kırsala yönelik değerlendirmelerde daha bozulmamış ve saf bir portre de çizilir. Şehirlilik insanı bozan iyi özelliklerini yok eden bir yerdir.

Soseki, kendi kültürünün parçalarını eserlerinde kullanmaktan çekinmemiştir. Bunlar başka milletlerin Japon kültürüne ait öğeleri bilmesini ve tanımasını da sağlamıştır. Örneğin: *“...Babam bir süre ona baktıktan sonra ayağa kalkıp tokonomaya²²⁰ doğru gitti...”* *“...Bir kere buruşmuş olunca tori no ko²²¹ kâğıdından yapılmış diplomam...”²²²* *“...Babamla annem benim şerefime sekihan²²³ pişirip misafir çağırmaktan söz ediyorlardı.”²²⁴*

²¹⁷ Natsume Soseki, *Gönül*, 139.

²¹⁸ Natsume Soseki, *Gönül*, 75.

²¹⁹ Natsume Soseki, *Gönül*, 89.

²²⁰ Geleneksel Japon evlerinde misafir ağırlanan odada bulunan, sanat eseri, kaligrafi, çiçek gibi sergilenen objeler.

²²¹ Düz anlamı “yumurta kâğıdı” demektir. Pürüzsüz, sanat sal işlerde kullanılan eş yapımı kâğıtları ifade eder.

²²² Natsume Soseki, *Gönül*, 119.

²²³ Japonya’da geleneksel törenlerde kullanılan kırmızı fasulyeden yapılan bir pilav türüdür.

²²⁴ Natsume Soseki, *Gönül*, 123.

“Genç kız, Kyoto’da eğitim almıştı. Müzikte ilk olarak koto²²⁵ çalmayı öğrenmiş, ardından piyanoya geçmişti.”²²⁶ “...eserlerini öğrenmek için Koşici’en coriri²²⁷ dinlemek istemek kadar aptalca bir şey olduğunu Kadona’ya açıklamıştı.”²²⁸ “...Araba çekerin²²⁹ indirdiği kitaplar dağ gibi yığılmıştı.”²³⁰ Tüm bu kültürel kavramlar ve daha fazlası Soseki eserlerinde mevcuttur. Yazar tüm bunları kendi kimliğinin, dilinin ve örfünün birer parçası olarak kullanmıştır. Her milletin kendine ait objeleri, gelenekleri, alışkanlıkları ve duyguları olduğunu ifade eden Soseki yerli öğelerin aktarılmasını da bir görev gibi benimsemiştir.

Soseki’nin hayatından yola çıkarak edebiyatına yansıyan şeyin ona ait bir çıktı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. O, geleneksel edebiyatın daha derin daha şölenli bir dünya olduğunu düşünmektedir. Ama bu Batı edebiyatına karşı olduğu anlamına da gelmemektedir. Onun pek çok Avrupalı yazara ilgisi vardır. Shakespeare, Swift, Sterne gibi yazarlar bunlar arasındadır. Modern edebiyata getirdiği eleştiriler bu yönüyle kayda değerdir. Başka bir yazın dili mümkündür noktasına onu getiren şey budur. Haikai’ler ve şaseibun’un gibi geleneksel türlerde bulduğunu modern edebiyatın bir kısmında bulamamıştır.²³¹

Anatomisi olarak görülen *Ben Bir Kediye* eserinde şöyle ifadeler vardır. Kitabında kendisini bencil biri olarak nitelemektedir. Hiçbir şeyi tam beceremediğinden ama her şeyi denemeye kalktığından söz etmektedir. Haiku yazdığını, modern tarzda yeni şiirler yazmayı denediğini ve bunları *Myojo* adlı bir dergiye yolladığını, İngilizce makaleler denediğini ve pek çok yazım hatası yaptığını, keman çalmayı, okçuluğu, geleneksel oyun Noh için özel ders aldığından bahsetmektedir.²³² Tüm bunlar onun çalışkan kimliğini, merakını, heyecanını ifade etmekten o kendini hazımsız biri olarak tanımlamış ve eleştirmiştir.

Hayatının pek çok yerinde üretmeyi, yeni şeyleri denemeyi, keşfetmeyi, konuşmayı seven bir insan olmuştur Natsume Soseki. Vaktin kıymetini bir doğulu

²²⁵ Kanuna benzeyen bir şekle sahip geleneksel Japon çalgı aletidir.

²²⁶ Natsume Soseki, *Ardından*, 203.

²²⁷ Koşicidayu, Edo dönemi kukla ustalarından biridir. Coriri ise bir kukla tiyatrosudur.

²²⁸ Natsume Soseki, *Ardından*, 180.

²²⁹ Şariki diye de adlandırılan. Büyük tekerlekler olan, insan gücüyle çekilen arabaları kullanan kişi.

²³⁰ Natsume Soseki, *Sanşiro*, 95.

²³¹ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi*, 30.

²³² Natsume Soseki, *Ben Bir Kediye*, 17.

olarak kavramıştır. Üniversitelerden aldığı seminer davetlerine titiz hazırlıklarla gitmesi bu davetlerdeki rolünü oldukça ciddiye aldığını göstermektedir. Bir seminerinde konunun anlaşılmadığını ifade eden bir öğrencisinin kendisi dâhil kimsenin anlatılanı anlamadığını söylemesi moralini bozmuştur. Bir başka davette anlaşılmış olup olmadığını teyit etmiş ve öğrencileri bu konu üzerinde hususi konuşmaya davet etmiştir.²³³

Yazdıkları arasında şiir de olan Soseki bu türün daha içtenlikli halini Doğu'ya hasretmektedir. Batı şiirini eleştirirken onun renksiz kimliğini insan ilişkileri üzerinden temellendirmesine dayandırmıştır. Geçici dünyanın birkaç temel konusu dışındaki konular sanki yok gibidir. *“Yaşadığımız yirminci yüzyılda böyle ruhani yönden tat veren şiirler enerji topladığımız uykular kadar önem taşıyordu. Ancak ne yazık ki günümüzde şiirleri yazanlar da onları okuyanlar da Batı'nın etkisinde kaldıkları için bu gelişine ilerleyen kayığı o ustalıklı inşa edilen evrene götürmeyecek gibiler.”*²³⁴ Doğu-Batı arasında zihinsel bir kıyaslamaya gidip gelmekten kendini alamamış olmasında haklılık payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Doğu ve Batı birbirine olan zıtlıklarıyla tanımlana gelmiştir.

Soseki, edebiyatı güzel sanatların bir parçası olarak tanımlamıştır. Güzelliğin yerleşmiş kuralları ne ise edebiyat için güzellik de o demektir. Bütün sanat türlerini eleştirirken roman, şiir, heykel, müzik bu standartlar üzerinden değerlendirilmelidir. Güzelliğin insanın doğasında bulunan bir şey olduğunu belirtir ama bunun genel geçer tespitinin de zor olduğunu eklemektedir. Doğuda veya Batıda bu güzellik kuralları geçerlidir. Bireylerin hislerine dayanan bu standartların yine belli bir entelektüellikle yoruma ve eleştiriye açık olduğunu da ifade etmektedir.²³⁵ Soseki'nin dünyasında doğu ve Batı farklı bir estetik anlayışla sanatı oluşturuyor değildir. Aslında hepsi belli ve genel geçer güzellik ilkelerine dayanmaktadır.

Soseki'nin yaşamı çalışmakla geçmiştir. Diğer taraftan da insanlardan sıkıldığı izole olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bunun pek de mümkün olmadığını ifade etmektedir. İnsanların çokluğu teması mecbur kılmaktadır. Günlüklerinde bunun kendisi için zor olduğunu da belirtmektedir. İnsanlar tarafından aldatılma endişesi

²³³ Natsume Soseki, *Cam Kapının Ardında*, 138-139.

²³⁴ Natsume Soseki, *Üç Köşeli Dünya*, 14-15.

²³⁵ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi*, 24.

taşıdığını söyledikleri her şeyi irdelemek durumunda kaldığını söyler. İnsanların, düzenbaz, güvenilmez, yalancı olduklarını kendine hatırlatır. Şüphecililiği o kadar ileri boyuttadır ki kendisini bir tercihin zorunluluğunda bulur. Yan insanlara karşı şüpheyi bırakıp aldatılacaktır. Ya da bu şüphelerle yaşayan bir paranoyak olacaktır.²³⁶

Natsume Soseki Japonların Batılılaşmayı nasıl karşıladıklarını iki cepheden de anlatmaya çalışmıştır. Anlattıkları biraz da kendisi olmuştur. Yazar yaşamından tamamen bağımsız olamadığı gibi içinde yaşadığı topluma da kayıtsız kalamayan kişidir. Meiji dönemi yaşayan Natsume bu dönemin akışını en iyi kavrayan yazarlardan biri olmayı başarmıştır. Eserlerinde Batılı olmanın istencini ve çıkmazlarını okuruna zarifçe sunmuştur. Yine de birtakım eleştirilerden kendini kurtaramamıştır.²³⁷

Okurları arasında modern kurgulara alaka göstermeyenler dahi onu okumuş ve ilgi göstermiştir. Bazı çevreler tarafından ise eleştiriye maruz kalmıştır. Naturalistler bunlar arasındadır. Onlar Natsume Soseki'yi beğenmemiştir. Kendisi için, farklı türlerde çeşitli eserler ortaya koymasını ve bunları son derece kısıtlı zamanlarda başarmış olmasını eleştirenlerin olması olağan karşılanabilir. Onun gibi bir yazarın sadece Japonya'da değil başka ülkelerde bulunma ihtimali olmadığı düşünülmüştür. Bunun sebeplerinden bir başkası ise yeteneğinden ziyade bir eğilimdir. Onun modern standartlara hemen teslim olmamasıdır. Kendi kuramını geliştirmiş, yeni türlerin yeni ihtimallerin keşfi için denemeler yapmıştır. Önemi tam olarak anlaşılmamış ve çabalarıyla edebi yönüyle yazın dünyasının dışında kalmış hak ettiği itibarı görmemiştir.²³⁸

²³⁶ Natsume Soseki, *Cam Kapının Ardında*, 133-137.

²³⁷ Natsume Soseki, *Ardından*, 12-14.

²³⁸ Kojin Karatani, *Derinliğin Keşfi*, 199.

SONUÇ

Dünyanın kırılma dönemleri diyebileceğimiz zamanları olmuştur. Bu zamanlar geldiğinde devletler ve milletler ayak uydurmanın çarelerini hızlı bir şekilde aramaya başlamıştır. Uyum sağlamanın ve ayakta kalmanın yollarından biri de bu değişmez kuraldır. Batı'da meydana gelen ve kendi içindeki doğal bir sürecin sonucu olan hareketler dünyanın bir başka kırılış dönemine sebep olmuştur. Bu kırılmayla beraber etkisi günümüze kadar sürececek olan bir Batılılaşma temayülü başlamıştır. Devletlerin gelişmelere ayak uydurma yolundaki atılımları her kültürde benzer durumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dönemin ve yakın geleceğin en önemli gelişme ölçütü Batılılaşma olmuş ve devletler kendi arasında yarışır hale gelmiştir.

Osmanlı devleti, köklü kültürü, örfü, gelenekleri, etkisi ile yüzlerce yıl dünyada hüküm sürmüş kadim bir medeniyetin temsilcisi olmuştur. Büyük bir imparatorluk olması sebebiyle etkilenme ve etkileme alanı daima genişlemiştir. Diğer kültürlerle temasta bulunmuş ve zengin bir çeşitliliği kültürüne yansıtmıştır. Küresel bir güç olarak kabul edilmiş imparatorluğun, Batı eksenli kırılma yaşaması ise onu sarsmıştır. Devletin sağlam kökleri olsa bile güç dengeleri aleyhine değişmeye başlamıştır. Bunu fark eden yöneticiler bir takım ıslahat hareketleri ile ayakta kalmanın yollarını aramıştır. Arayışlar bir süre geçici ve tehlikeyi savıcı mahiyette kalmıştır. Fakat işin çok daha ciddi olduğunun anlaşılması ile önlemler her alana yayılmaya başlamıştır. Bununla beraber Japonya ve Osmanlı arasındaki benzerlikler de dikkat çeker hale gelmiştir. Batılılaşmaya çalışan bu iki devletin reflekslerindeki paralellik kendini göstermiş ve merak uyandırmıştır.

Batı eksenli kırılmaların etkilediği bir diğer ülke ise Asya'nın doğusundaki Japonya'dır. Türkiye ile aralarındaki benzerlikler bu iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Japonya kadim bir imparatorluk geçmişine ve köklü bir geleneğe sahiptir. Fakat coğrafi konumu ve yönetim şekli sebebiyle uzun süre dışa bağlantısı kısıtlı kalmıştır. Batı'dan kendisine doğru yaklaşan tehdidi görmüş ve önlem alması gerektiğini hissetmiştir. Amerika'ya yakın olması ve güçlenen dış devletlerden kendisini koruma güdüsüyle ıslahat hareketlerine başlamıştır. Değerlerine ve geleneklerine son derece bağlı olan Japon halkı için bu ıslahatların kabulü kolay olmamıştır.

Toplumsal hayattaki değişimlerden önce siyasi ve askeri kanat güçlendirilmeye çalışılmıştır. Savaşların arttığı, sofistike silahların devreye girmeye başladığı bir dönemdir. Toprakların ve sınırların yeniden dizayn edildiğı bir atmosferde devletlerin yapmaya çalıştığı en önemli değişim ordunun ve ekonominin güçlendirilmesi olmuştur. Halkın dönüşümünün sağlanması için yapılan hamlelerin daha sonraya bırakılması biraz da bu sebeptir. Osmanlı devleti elindeki toprağı muhafaza etmeye çalışırken küresel bir güç olmaktan çıkmıştır. Japonya da Osmanlı devletine benzer bir süreç yaşamıştır. İçte siyasi tartışmalar, dışta coğrafi yakınlıkları olan ve güçlenen iki düşman bölge: Avrupa ve Amerika onların ortak kaderi olmuştur.

İki ülkenin de önceliğı yakınlık içinde oldukları bu tehditleri kontrol edebilecek güçte kalabilmektir. Devletlerinin bekasını düşünen Osmanlı ve Japonya değişime içten de başlamış ve halkın aydınlanmasını hedeflemiştir. Tanzimat dönemi ve Meiji dönemi bu süreçlerin iki ülkedeki tezahürleridir. Tanzimat dönemi Osmanlı devleti için yenilikler ve değişimler dönemidir. Meiji restorasyonu ise Japonya'nın baştan aşağı yeniden düzenlendiğı ve değiştirildiğı aydınlanma dönemini ifade etmektedir. Bu dönemlerde her iki devlette de yenileşmenin toplumsal hayattaki etkisi görülmeye başlanmıştır.

Tanzimat fermanı ile ilan edilen yenilikler, halkın bir kısmında tepkiye yol açarken bir kısmında memnuniyetle karşılanmıştır. Dönemin birtakım elitleri, bürokratları ve aydınları ise yönetimlere muhalif kalmış ve meşruti yönetimi talepte ısrarcı olmuştur. Japonya'da da köklü siyasi değişimler gerçekleşmiştir. Yüzlerce yıllık yönetim biçimi ve feodal yapılar feshedilmiştir. Samuraylar sınıfı Japonya'nın önemli bir siyasi ve askeri kolu olagelmışken yeni yönetim ve üst seviye bürokratların yenilik taraftarı olmasıyla ortadan kaldırılmıştır. Samurayların, Meiji dönemiyle son bulmaları ve yeni yönetimin Batı tarzı politikaları desteklemesi tıpkı Tanzimat devrinde olduğu gibi tepki ve kabul arasında kalan topluluklar ortaya çıkarmıştır. Sürecin iki Asya ülkesinde de benzer mahiyette devam ettiği görülmektedir. Kültürel hayatın akışı da benzer şekilde yol almıştır. Halkların ve yönetimlerin sömürge olmayı reddetmeleri, Batılılaşmayı değerlerinin terki olarak görmeleri ve bu sebeple sıcak bakamamaları benzeştikleri noktalar arasındadır.

Japonya kendisi olmaya önem vermiş bir ülkedir. Bir başkasının rengine bürünmeyi öylece kabul etmemiştir. Batılı olmayı doğru anlamaya çalışmıştır. Osmanlı devleti ise Japonya ile kıyaslanınca kendi içindeki kültürel ve etnik farklılıklar sebebiyle bu süreci Japonya'ya göre daha sancılı yaşamıştır. Günümüze kadar devam eden bu tartışmaların sebeplerinden biri ise hem Avrupa'ya yakın hem Asya'ya yakın bir ülke olmasıdır. İçinde iki farklı kıtayı ve onların renklerini barındırması kafa karışıklığının ve başarısız ıslahatların sebebini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Tanzimat dönemi yazarı olan Ahmet Mithat Efendi, yeniliklerin hocası olarak nam salmış üretken bir kalemdir. Kendini küçüklük çağlarından itibaren yetiştirmiştir. Meraklı, heyecanlı ve son derece çalışkan olması ona birçok olanak sağlamıştır. Pek çok fırsat yakalamış ve hepsini de değerlendirmiştir. Dil öğrenmiş, seyahat etmiş, yazı üretkenliğini gözlemci karakteri beslemiştir. İnsan hikâyelerini adeta kovalamıştır. Duyduğu, gördüğü, öğrendiği her şeyi hemen kâğıda dökmüştür. Çağın dilini hızlıca çözmüş ve halkın çözmesini kendine misyon edinmiştir. Girişimciliği ona maddi rahatlık getirmiş ve genç yazarlara, heveslilere imkânlar sunmuştur. Onları eğitmek, okuma oranını artırmak, kalkınmanın anahtarı olan çalışmak gibi ihtiyaç duyulan gelişime teşvik etmiştir. Kadınların yazın dünyasına dâhil olması da onun ilkleri arasındadır. Ahmet Mithat Batılı olmayı çalışmak ve üretmek olarak anlamıştır.

Natsume Soseki, Ahmet Mithat Efendi'nin adeta Japonya'daki kardeşi gibidir. Kendini yetiştiren, çalışma hevesi ölene kadar devam etmiş olan Soseki, halkının modernleşmeyi doğru anlaması için adeta kendini adanmış bir aydındır. Öğrenci yetiştirmiş, gençlerin eğitime özen göstermiştir. Seminerler, konferanslar vermiş, kitaplar yazmıştır. Dönemin hassas yapısı bunu gerektirdiği için, yanlış anlaşılaktan ve anlaşılmamaktan da bir o kadar endişe etmiştir. Yurt dışında eğitim almış ve Avrupa'yı doğru şekilde ülkesine tanıtmayı misyon edinmiştir. Dil öğrenimine küçük yaşta başlamış ve İngilizceyi çeviri yapacak kadar ilerletmiştir. Tıpkı Ahmet Mithat'ın Fransızca'yı kendi çabalarıyla öğrenip tercümeler yapacak seviyeye gelmiş olması gibi.

Ahmet Mithat Efendi, Batılı olmayı öncelikle İstanbul'dan ve çeviri yoluyla giren kitaplardan öğrenmiştir. İçimizdeki Avrupa dediği Beyoğlu'nda bol vakit geçirmiş ve ecnebilerle sohbetlerde bulunmuştur. Avrupa'nın gelişimini meraklı ve çalışkan olmaları üzerinden değerlendirmiştir. Daha sonra teknik ve bilimdeki ilerlemelerini

hayretle ve hayranlıkla takip etmiştir. En çok övdüğü özelliklerinin başında meraklı yapıları gelmektedir. Ahmet Mithat bu özelliği bir erdem olarak kabul etmiştir. Kendisinin de meraklı bir yapısı olması hem mizacıyla alakalı hem de bunu gelişimin bir zorunluluğu olarak görmesiyle alakalıdır. Halka yönelttiği eleştiri ise yeterince çalışma isteğinin olmamasıdır. Girişimleri ile de dikkat çeken Ahmet Mithat, sadece devlete sırt dayamanın yanlış bir yol olduğunu söylemiştir. Avrupalıları müteşebbis olmaları sebebiyle başarılı görmüştür.

Natsume Soseki, İngiltere’de geçirdiği yıllarda ekonomik sebeplerden ötürü zamanının büyük bir bölümünü kitap okumaya ayırmıştır. Zamanın kıymetinin altını çizen yazar sırrın çalışmak ve bol bol okumak olduğunu söylemiştir. Avrupa kültür ve medeniyetinin bazı yönlerini ise eleştirmiştir. Kendi kültüründeki zarif eğilimlerin ve şiirsel kavrayışın İngiltere’de olmadığını farkına varmıştır. Kendi kültürüyle kıyaslayınca son derece gri bir manzarayla karşılaşmıştır. Batılı devletlerin başarısının teknik ilerleme ve durmadan çalışma aşkı olduğunu fakat diğer hususlarda tek ölçünün onlar olamayacağı sonucuna varmıştır.

Ahmet Mithat Efendi’nin hayatına baktığımızda milli ve dini değerleri ile barışık olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Batılılaşmanın doğru bir şekilde anlaşılması için çaba göstererek ikisi arasında bir yol, denge arayışı içerisinde olmuştur. Bu süreçte Beyoğlu semtinin gayri Müslimlerini, Avrupalı olma sevdasıyla merak etmiştir. Bugüne kadar ne biz onları ne de onlar bizi hakkıyla merak etmemiştir diyerek, iki tarafın da birbirini yeterince tanımadığını ifade etmiştir. Bugün dahi Doğu-Batı arasında yerine oturmamış taşlar mevcuttur. Aradaki uçurum büyümüş ve ön yargılar iyice artmıştır.

Soseki, bunu fark etmiştir. Medeniyetlerin birbirine düşman kesilmesinin yanlışlığı dikkatli bakışlarından kaçmamıştır. Rus klasiklerini okuduğu dönemlerde modernleşme sevdasıyla kendi kimliğini küçümseyen Rusların ve Batılı olmaya karşı direnen kendi halkının uç tavrılarını doğru bulmamış ve eleştirel yaklaşmıştır. Avrupa’nın diğer milletlerin kültürünü yok sayan kendi değer yargılarını standart bir ölçü olarak benimseten tavrının yanlışlığına dikkat çekmiştir. Edebiyat kuramını bunun üzerine temellendiren Soseki Batı medeniyetinin güzel ölçütünün tek seçenek olmadığını, güzelin kültürel tarafına dikkat çekerek anlatmaya çalışmıştır. Batılı olunmalıdır fakat kendimiz kalarak tezini savunmuştur.

Tanzimat döneminin insanları alafrangalık tabiriyle bu değişimi ifade etmiştir. Ahmet Mithat kitaplarında iki arada bir derede kalmış kimliklerin hallerini mizahi bir dille anlatarak okurlarının bunu fark etmesini istemiştir. Kaba taklidin ve mesnetsiz özentinin insanı komik durumlara düşürdüğünü hissettirmek istemiştir. Doğru bir rol model çizmek istediğinde karakterini çalışkan, erdemli, girişken ama değerlerini koruyan biri olarak göstermeye özen göstermiştir. Soseki'nin romanlarında da benzer karakterler dikkatimizi çekmektedir. Batılılaşma sevdasıyla denemeler yapan ama sonu hüsrarla biten durumlara yer vermiştir. Şehirleşmeyle ruhunu kaybeden, değerlerini yitirmeye başlayan insanları resmetmiştir. Fark ise yöntemleridir: Japon kültüründe içsel bakış ve zihin akışı daha önemli bir yer tutmuştur. Natsume Soseki karakterlerin zihnine girerken, Ahmet Mithat'ta daha dışsal ve olaylar çevresinde dönen durumlara rastlanmaktadır.

Mizaçlarına göre eserlerini ortaya koyarak kendi kültürlerinde yer edinmiş, zorlu çocukluk yılları, çalışarak geçmiş ömürleri, yaşadıkları güçlüklerle rağmen üretmiş ve iz bırakmışlardır. Bunun yanında eleştiriye maruz kalmış olmaları bir başka ortak noktalarıdır. Hayatta iken kıymetlerinin yeterince bilinmemesi ve anlaşılmamaları talihsiz bir durumdur. Ahmet Mithat Efendi, çok yazdığı için yüzeysel olmakla suçlanmıştır. Eserlerinin teknik kusurları acımasızca tenkit edilmiştir. Abdülhamid ile olan bağları ve İslam'ı savunması onun elit Türk aydınları tarafından dışlanmasına sebep olmuştur. Edebiyatımıza katkıları görmezden gelinmiş acımasızca aşağılanmıştır. İlklerin temsilcisi olmasına yazı makinesi olarak anılmasına rağmen değeri bilinmemiştir. Döneminin her şeyden biraz bilmeye mecbur eden akışına başarıyla uyum sağlamıştır. İnsanların merakını kamçılayan kurgular neşretmiş ve onları okumaya alıştırmıştır.

Bir millete okumayı sevdirmek kadar büyük bir hizmet düşünülebilir mi? Japon ve Türk olarak farklı kültürlerin mensubu olan Ahmet Mithat ve Natsume Soseki her fırsatta okumaya teşvik etmiştir. Okumanın kendine yeni bir dünya inşa etmek olduğunu bizzat kendileri üzerinden deneyimleyen Ahmet Mithat ve Natsume Soseki, Batılı olmayı da bu minvalde anlamış ve anlatmışlardır. Okumanın haberdar olmak anlamına geldiğini bu şekilde kişinin geri kalmayacağını fark etmiş, sürekli ilerlemenin dünyayı gazete, dergi, kitap üzerinden takip etmekte olduğunu anlamış ve anlatmışlardır.

Ahmet Mithat'ın Batıyı dengeli bir şekilde almaya çalıştığını hayatına ve kitaplarına bakınca anlamak mümkündür. Fakat bu yeterince iyi anlaşılmamış, politik görüşler tarafından gölgelenmiştir. Geleneksel taraf onu dinsizlikle suçlarken Batıcı cenah Osmanlıcı ve İslamcı olmakla itham etmiştir. İki tarafa yaranamamış olması onu zaman zaman yormuş ve üzmüştür. Fakat asıl kalbini kazandığı kesim halk olmuştur. Kendilerini eğlendirerek eğiten hocaları Ahmet Mithat'ı sevmiş ve daima sahip çıkmıştır. Kitapları her zaman okunmuştur. Okuruna ulaşmıştır. Döneminde eleştiri oklarına maruz kalan Natsume Soseki de kısa zamanda çeşitli türlerde eser vermekle suçlandığı gibi Batı hakkında verdiği seminerlerde bazı kesimler tarafından anlaşılmamıştır. Gelineen noktada iki yazar da yaşarken göremedikleri itibarı ülkelerinin belleğinde yaşatılarak görmüştür.

Osmanlı gazeteleri Japon modernleşmesinin elli sene gibi bir sürede başarıya ulaşmasına yer vermiş, Avrupa dâhil bu süreci hayretle izlemiştir. Tanzimat başarılı sonuçlar doğurmamışken, Meiji dönemi başarıyla sonuçlanmıştır. Asyalı ülkeler arasında sivrilmiş ve ön plana çıkmıştır. Hatta Batının saygısını kazanmıştır. Osmanlı ise kendi modernleşmesinde neyi yanlış yaptığını Japonya üzerinden takip ederek anlama yoluna gitmiştir. Japon modernleşmesinin dozunda olduğuna dair nasihatler Tanzimat dergilerinde anlatılmış ve halk uyarılmıştır. Bu anlatılardan birinde bahsedilen başarı şöyle kıssadan hisse edilmiştir:

Yaşlı bir Japon, doğada gezinirken bir pınara rastlamıştır. Suyundan içtikten kısa bir süre sonra gençleştğini görmüş evine dönerek yaşlı eşine durumu anlatmış ve gençlik suyundan onun da içmesini söylemiştir. Geç saatlere kadar eve dönmeyen eşini aramaya çıkan adam, ağlayan bir bebek sesi işitmiştir. Bunun yaşlı eşi olduğunu anlamıştır. Karısına kocalık yaparken şimdi babalık yapmak zorunda kalacaktır. Osmanlı devletinde Japon yenileşmesine atıfla gençlik suyundan dozunda içince güçlenen bir Japonya, dozunu kaçırınca iyice küçülen bir Osmanlı olmamak uyarısı yapılmıştır. Evet, Japonlar Batılılaşmaya daha eleştirel yaklaşmış ama reddetmemişlerdir. Batı üstünlüğünü yorumlamış ve buradan güç devşirmiştir. Bugün dahi çözüm burada görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Ahmet Mithat Efendi, *Vah*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Ahmet Mithat Efendi ile Şaire Fitnat Hanım Mektuplaşmaları*, haz. Ömer Hakan Özalp, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- _____, *Ahmet Mithat Hayatı, Sanatı, Eserleri*, haz. Mustafa Baydar, Varlık Yayınları, İstanbul 1954.
- _____, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020,
- _____, *Bilimsel Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*, haz. Semih Doğan, Sapiens Yayınları, Ankara 2023.
- _____, *Dürdane Hanım*, haz. Osman Sevim, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Tahsin Yıldırım, Ketebe Yayınları, İstanbul 2022.
- _____, *Kadınların Felsefesi*, haz. Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, *Kafkas*, haz. Necati Tonga, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- _____, *Musabakat-ı Leyliye (Gece Sohbetleri)*, haz. Serap Aslan Cobutoğlu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Müjde Amerika'da İslam'ı Yayma Teşebbüsü*, haz. Semih Doğan, Sapiens Yayınları, Ankara 2023.
- _____, *Sevda-yı Sa'y ü Amel (Çalışma Sevdası)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Avrupa Adab-ı Muaşeretü Yahut Alafranga*, haz. Fazıl Gökçek, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Akbay, Okan, Haluk, "Senuma Kayo'nun Japon Çeviri Edebiyatı Tarihindeki Yeri ve Çehov Çevirileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(27), 2009, 251-265.

- _____, “Lafcadio Hearn ve Japonya Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 2011, 165-178.
- Anteplioglu, Dilara, “Japonya’da Meiji Dönemi Toplumsal Sınıflarda Değişim”, *Journal of Turkic Civilization Studies*, 3 (1), 2022, 52-62.
- Ay, Feridun, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebî Tercüme ve Batılılaşma İlişkisi (1864-2022)”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 2023, 290-312.
- Âyanzade Namık Ekrem, *Hicran*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.
- Ayverdi, Samiha, *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2018.
- Ayyıldız, Yahya, Albayrak, Coşkun, “Arafta Bir Girişimci: Ahmet Mithat Efendi”, *SBF Dergisi*, 75(2), 2020, 409-436.
- Balık, Macit, *Tanzimat Edebiyatı (Şiir-Roman)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2014.
- Çan, Şamil, Hardal, Muammer, “Divan Şiirine Bursa’dan Eleştirel Bir Ses: Mehmed Rıf’at Efendi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (27), 2/2014, 281.
- Çelik, Hayati, “Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Japon Modernleşmesinin Karşılaştırması”, *Journal of Human and Social Sciences*, 1(1), 2018, 82-101.
- Çelik, N. Nilay, “Divan Edebiyatı Eleştirilerinin Tanzimat Edebiyatında Edebî Akımların Gelişimine Etkisi” *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 10 (28), 2022, 27-45.
- Çıkla, Selçuk, “Tanzimat’tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi”, *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10 (18), 2009, 34-63.
- Demokaan, Demirel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839- 1923)”, *Türk İdare Dergisi*, 31/ 2011, 97.
- Durgun, H. Harika, *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- Özşen, Tolga, *Japonya ve Değişim*, Vizetek Yayıncılık, Ankara 2022.
- Ekinci, Abdurrahman “Japon Eğitim Sisteminden Türk Eğitim Sistemine İyi Örnekler”, *Milli Eğitim Dergisi*, 40 (188), 2010, 32-49.

- Esen, Nüket, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Filibeli Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?* Çağrı Yayınları, İstanbul 2015.
- Gündoğdu, Şenol, “Türkiye Modernleşmesini Tanzimat Eleştirileri Bağlamında Düşünmek: Taklit ve Günah Keçisi Kavramları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42/74, 2023, 289-310.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Gazetecilikte Son Yazılarım 2- Zorla Ahlaksız olduk*, haz. Abdullah- Gülçin Tanrınıninkulu, Özgür Yayınları, İstanbul 2002.
- Komisyon, *Hanımlara Mahsus Hikâyeler*, haz. Hüsnîye Gülsev Koç, Turkuvaz Yayınları, İstanbul 2021.
- Haşim, Ahmet, *Üç Eser*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- Hearn, Lafcadio, *Japonya*, çev. Oğuz Adanır, DoğuBatı Yayınları, Ankara 2016.
- İlhan, Suat, “Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yapısı İçerisinde Tanzimat'ın Yeri”, *Belleten*, 55/213, 08/1991), 563-578.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- Kalyoncu, F. Sevim, C. Sezgin, Z., “Tanzimat Döneminden İki binli Yıllara Türkiye Ekonomisinin Dışa Açıklık Serüveni,” *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 23 (1), 2013, 39-60.
- Kara, İsmail, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.
- Karabulut, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Mecmua*, 1(2), 2016, 49-65.
- Karatani, Kojin, *Derinliğin Keşfi Modern Japon Edebiyatının Kökenleri*, Metis Yayınları, İstanbul 2021.
- Kızıltan, Yılmaz. “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis I Mebusanı”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1, 03/ 2006, 251-272.
- Koçak, Ülkü, “Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Etkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, (82), 2020, 487-500.
- Koz, M. Sabri, “Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri”, *Kitap-lık Dergisi*, 54, 2002, 160.

- Kökden, Uğur, “Ahmet Mithat Efendi’nin Büyük Ailesi”, *Kitap-lık Dergisi*, 2002, 156.
- Kuşçulu, Ayhan, “Osmanlı Dergilerinde Japonya (1868-1912)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 2022, 201-228.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat’tan A. H. Tanpınar’a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- Okay, M. Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022.
- Okay, M. Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- Özgüven, Ali, “Japon Mucizesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40, 1984, 1-4.
- Özşen, Tolga, “Modern Japon Eğitim Sisteminin Tarihi Temelleri Üzerine Değerlendirme: Meiji’den Shôwa’ya 1868-1950 Arası Döneme Bakış”, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16 (1), 2020, 36-52.
- İnalcık, Halil& Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Rasim, Ahmet, *Şehir Mektupları*, haz. Mustafa Özçelik, Beyan Yayınları, İstanbul 2017.
- Salğar, Habibe, “Natsume Soseki’nin Eserlerinde Modernleşme ve Batı ile Japonya’nın Mukayesesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 2017, 165-178.
- Seval, Fatih Hasan, “Japon Kalkınmasının Temel Taşı: Meiji Restorasyonu ve Iwakura Heyeti”, *İş ve Hayat Dergisi*, 3(5), 2017, 101-118.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46, 10/2009, 53-69.
- Soseki, Natsume, *Ardından*, çev. Habibe Salğar, İthaki Yayınları, İstanbul 2022.
- _____, *Ben Bir Kediye*, çev. Samet Atik, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, *Cam Kapının Ardında*, çev. İrem Aslan, Tokyo Manga Yayınları, İstanbul 2023.
- _____, *Gönül*, çev. Zeynep Ebru Okyar, İthaki Yayınları, İstanbul 2023.

_____, *Sanşiro*, çev. Alper Kaan Bilir, Mayakitap Yayınları, İstanbul 2019.

_____, *Üç Köşeli Dünya*, çev. Burcu Erol, Konu: Yayınları, İstanbul 2020.

Tanpınar, Ahmet, Hamdi, *Edebiyat Dersleri*, haz. Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak -Osmanlı Klasikleri*, haz. Osman Kafadar-Faruk Öztürk, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997.

Uzunyaylalı, Talat, *Avrupa Topluluğu İslam ve Türkiye*, Doğu Ajans Yayınları, İstanbul 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Şeyda Betül KIZILARSLANOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	